

Юридична Україна

ЩОМІСЯЧНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 3-4(183-184)

Заснований у січні 2003 р.

Співзасновники:

Київський регіональний центр
Національної академії правових наук України,

Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України,

ТОВ "Юрінком Інтер"

Видавець: ТОВ "Юрінком Інтер"

Згідно з постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 28.12.2017 р.
№1714 журнал "Юридична Україна" включено до переліку наукових фахових
видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття
наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук.

Київ – 2018

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

О. Л. Копиленко —
доктор юридичних наук, професор
(**голова ради**),
О. В. Скрипнюк —
доктор юридичних наук, професор
(**заступник голови ради**),
В. Г. Гончаренко —
доктор юридичних наук, професор,
В. В. Коваленко —
доктор юридичних наук,
О. О. Кот —
доктор юридичних наук,
О. Д. Крупчан —
доктор юридичних наук,
Є. Б. Кубко —
доктор юридичних наук, професор,
В. В. Луць —
доктор юридичних наук, професор,
В. Т. Маляренко —
доктор юридичних наук, професор,
В. К. Мамутов —
доктор юридичних наук, професор,
М. І. Панов —
доктор юридичних наук, професор,

Л. В. Підпалов —
заслужений юрист України,
Д. М. Притика —
доктор юридичних наук,
П. М. Рабінович —
доктор юридичних наук, професор,
М. В. Руденко —
доктор юридичних наук, професор,
М. Ф. Селівон —
кандидат юридичних наук,
М. О. Теплюк —
заступник Керівника Апарату
Верховної Ради України —
Керівник Головного
юридичного управління,
В. М. Шаповал —
доктор юридичних наук, професор,
В. І. Шакур —
доктор юридичних наук, професор,
Ю. С. Шемшученко —
доктор юридичних наук, професор.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

О. Д. Крупчан —
доктор юридичних наук
(**голова колегії**),
В. В. Коваленко —
доктор юридичних наук
(**заступник голови колегії**),
В. С. Ковальський —
доктор юридичних наук
(**заступник голови колегії**),
А. Б. Гриняк —
доктор юридичних наук,

М. К. Галянтич —
доктор юридичних наук,
О. Л. Копиленко —
доктор юридичних наук, професор,
В. В. Луць —
доктор юридичних наук, професор,
О. П. Орлюк —
доктор юридичних наук, професор,
В. Д. Примак —
доктор юридичних наук,
О. В. Скрипнюк —
доктор юридичних наук, професор.

Журнал рекомендовано до друку Вченою радою Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України
(протокол № 5 від 23.05.2018 р.).

© Юрінком Інтер, 2018

ЗМІСТ**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА**

Берзін П. С. Предмет і методи сучасного дослідження історії Київської школи кримінального права. 4

Розовський Б. Г. Мені соромно бути юристом!. 20

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Хоменко В. О. Припинення зобов'язань господарського товариства як наслідок ліквідації 41

Цюра В. В. Неналежне здійснення договірною представництва та його правові наслідки 51

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ НАУКИ

Бортун М. І. Особливості реалізації прокурором своїх функцій в кримінальному провадженні на досудовому розслідуванні 57

Кардаш О. Я. Корупція в Україні 64

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Сосній О. В., Кононець М. О. Про потребу юридичної науки досягнути і врахувати в праві нову інформаційно-комунікаційну реальність наукової та інженерно-освітньої праці 68

Маріц Д. О. Поняття інформаційного регулятора суспільних відносин. 75

АГРАРНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Антонюк М. В., Сидорчук О. Є. Правова природа права постійного землекористування в історичній ретроспективі. 83

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Вінник О. М. Правове регулювання корпоративних відносин в умовах громадянського суспільства та цифровізації 90

ТРУДОВЕ ПРАВО

Козуб І. Г. Деякі аспекти представництва роботодавців у трудових правовідносинах 100

КОНФЕРЕНЦІЇ, СЕМІНАРИ, КРУГЛІ СТОЛИ

Круглий стіл «Інститут помилування в Україні» 107

НАУКОВЕ ПОВІДОМЛЕННЯ

Європейська правнича традиція та сучасна правова культура 109

П. С. Берзін,
доктор юридичних наук

УДК 343.2(477)

ПРЕДМЕТ І МЕТОДИ СУЧАСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ КИЇВСЬКОЇ ШКОЛИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Будь-яке сучасне дослідження історії Київської школи кримінального права ще тривалий час лишатиме після себе відкритими питання про склад, особливості формування, становлення, зв'язки і значення цієї школи на загальноєвропейській мозаїці кримінально-правових вчень. Чи то за причиною недостатнього інтересу з боку дослідників, чи то в силу браку єднання зусиль сучасних наукових колективів дослідити певні напрями діяльності Київської школи (це, між іншим, стосується не лише цієї наукової школи на теренах нашої держави), але так чи інакше доробки окремих її представників й досі є маловідомими як в інших регіонах України, так і у країнах Західної та Східної Європи. В цьому плані правий А. Д. Машков, що історія дослідження методу (методології) у вітчизняних юридичних науках — тема, яка практично спеціально не вивчалась, не описувалась і не аналізувалась. Відсутня

навіть більш-менш придатна періодизація таких досліджень, яка б дозволила, крім іншого, більш системно і цілісно поглянути на проблему метода в юридичних науках¹.

Із праць представників Київської школи останнім часом за межами України перевидавались лише сучасною російською орфографією «Дослідження про смертну кару» (1867) О. Ф. Кістяківського² та, як репринтне видання, «Підручник руського кримінального права. Загальна та особлива частини», автором якого був Л. С. Білогриць-Котляревський³. Цього виявилось достатнім для того, щоб включити О. Ф. Кістяківського, Л. С. Білогриць-Котляревського М. П. Чубинського та їх окремі праці, видані в тому числі в Києві, до числа російських криміналістів, які розробляли фундаментальні проблеми кримінального права⁴. Праці цих вчених, за словами А. В. Наумова, відрізнялись низкою осо-

¹ Машков А. Периодизация методологических исследований в отечественном правоведении // Підприємництво, господарство і право. 2009. № 6. С. 17.

² Кістяковский А. Ф. Исследование о смертной казни. Тула: Автограф, 2000. 272 с.

³ Учебник русского уголовного права. Общая и особенная части. Ординарного профессора Университета св. Владимира Л. С. Белогриц-Котляревского. Киев—Петербург—Харьков: Южно-Русское книгоиздательство Ф. А. Иогансона, 1903. С. 1—2, I—IV, 3—620.

⁴ Наумов А. В. Российское уголовное право. Курс лекций: в 3 т. Т. 1. Общая часть. 4-е изд., перераб. и допов. М.: Волтерс Клувер, 2007. С. 170—172.

близькостей змістовного і методологічного характеру. По-перше, в них предметно, «капітально» розглядалися основні проблеми кримінального права, його ключові категорії і поняття (в першу чергу, злочину і його складових ознак; його об'єктивної і суб'єктивної сторони; суб'єкта злочину; стадій вчинення злочину та співучасті у злочині; необхідної оборони; покарання, його видів і призначення). По-друге, достатньо глибоко і змістовно давалася кримінально-правова характеристика найбільш серйозних злочинів, що призвело до створення «зрілої» системи особливої частини кримінального права. По-третє, початком розробки проблем тюрмознавства (що послужили згодом формуванню виправно-трудоного права). По-четверте, початком соціологічного дослідження проблем злочину і злочинності, їх безпосередніх причин, притягненням до дослідження цих проблем статистичних матеріалів. По-п'яте, використанням (достатньо широко) порівняльно-правового (вивчення зарубіжного кримінального законодавства і науки кримінального права) та історичного (вже традиційного для вітчизняної науки кримінального права) методів дослідження¹. І хоч в Росії останнім часом було видано декілька праць з історії російської науки кримінального права, все одно автори уникають розгорнутого аналізу напрацювань вчених-вихідців з українських земель, що в той час входили до складу Російської імперії. Ще гірша ситуація має місце в нинішній Україні, адже єдиної, цілісної друкованої історії української кримінально-правової науки ми не маємо й досі. На фоні Київської школи кримінального права цьому можна знайти принаймні два пояснення.

По-перше, слід вказати на те, що вітчизняні вчені відносяться до категорії осіб, що найбільш сильно постраждали в матеріальному плані від процесу трансформації. Ті, хто залишився в науці, не-

рідко змушені займатися побічною діяльністю, і для реалізації масштабних дослідницьких програм у них часто просто немає часу². Наприклад, серед сучасних вчених у галузі кримінального права є чимало таких, що суміщають свою науково-педагогічну діяльність із правозахисною практикою або поєднують (постійно чи тимчасово) на умовах сумісництва педагогічну діяльність в різних навчальних закладах.

По-друге, частина українських науковців з 1991 року у своїх дослідженнях або у викладацькій діяльності орієнтувалися на наукові доробки радянських вчених, які, заперечуючи інтерес до вчених «дорадянського» періоду, стверджували: «Було б найглибокою політичною помилкою розглядати розвиток радянської науки кримінального права як подальший розвиток всієї попередньої «науки» кримінального права, як розвиток якої-небудь науки із існуючих раніше «шкіл» науки кримінального права, хоч би і таке, що містить істотні відмінності від всіх інших «шкіл» і напрямів у цій науці. Поява радянської науки кримінального права не була пов'язана з еволюційною зміною в кримінально-правових ідеях буржуазного суспільства, — вона виявилася результатом революційного зламу старої кримінально-правової ідеології та створення цілком нової, якісно, принципово різковідмінної від неї»³. Однак, применшувалась вагомість доробків деякого із старої професури: «Частина старої професури, «не прийнявши» Великої Жовтневої соціалістичної революції, емігрувала за кордон і вступила до лав білогвардійського табору. Інша частина старої професури, яка залишилась в СРСР, за своїми теоретичними поглядами була далека від ідей радянської науки кримінального права і в силу цього намагались «притосувати» стару буржуазну «науку» кримінального права до нових умов. Так, наприклад, професор Немі-

¹ Наумов А. В. Российское уголовное право. Курс лекций: в 3 т. Т. 1. Общая часть. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Волтерс Клувер, 2007. С. 173.

² Цвайнерт Й. История экономической мысли в России. 1805—1905 / пер. с нем. Л. И. Цедилина; науч. ред. В. С. Автономова; Гос. ун-г. Высшая школа экономики. 2-е изд. М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2008. С. 20.

³ Советское социалистическое уголовное право. Часть Общая: учеб. для вузов / под ред. проф. Б. С. Утевского. М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1950. С. 42.

ровський, видаючи в 1925 року свій підручник «Радянське кримінальне право», зазначав, що він є простою переробкою його старих підручників. Точно також поступив й інший представник старої професури, проф. Познишев, який випустив свій підручник кримінального права, що представляв собою вкрай незначну переробку старого підручника і зберіг в недоторканому вигляді типово-буржуазної концепції його автора»¹.

Звичайно, і в сучасних умовах було б помилкою заперечувати вплив радянської системи на мислення окремих університетських викладачів періоду до 1917 року на наукові дослідження подальших епох, коли зрештою настала межа інформаційної насиченості, коли інформаційні і пояснювальні можливості жорстко охоронюваного континууму знань падають. Турботливий науковий світ чи світське духовенство змушений переносити, а частіше ламати дисциплінарні перегородки².

Починаючи з середини 90-х років минулого століття, серед українських вчених спостерігається бажання повернутися до власної кримінально-правової «спадщини». Поки що це бажання є нитковидним, скоріше винятком, ніж правилом. Вчені, звертаючись до наукових доробків позаминулої епохи, намагаються все ж таки відшукати ті раціональні рішення, які набагато в більшій мірі допомагають вирішити проблеми сучасного кримінального законодавства. З огляду на це не можна нехтувати думкою про уявлення кримінального права як «на-

копленной работы многих веков и многих поколений», яку висловлював у своїх працях О. Ф. Кістяківський³, а також заперечувати вплив історичних чинників на розвиток сучасного кримінального законодавства України. О. Ф. Кістяківський, розвиваючи зазначену думку, писав: «Обозревая затем весь ход развития и видоизменений уголовного права, легко заметить, что оно является до высокой степени делом человека данной эпохи, нося на себе печать характера и качеств этого человека и общественной среды, в которой он живет. Следовательно, перемены в уголовном праве исключительно зависят от развития и видоизменений человека в смысле рода»⁴.

Розкриваючи взаємозалежність історичних чинників та кримінального законодавства певної епохи, не можна ігнорувати те, що саме історичні події безпосередньо зумовлювали те, які саме проблеми намагались розв'язувати вітчизняні вчені. Наприклад, Л. С. Білогриць-Котляревський відстоював висновок, що будь-яка норма права виникає на ґрунті факту, який в історії передує праву. Звідси зрозуміло, що з'ясування істинного смислу, внутрішньої будови права неможливе без пізнання фактичної сторони юридичних відносин, що розкривається часто лише шляхом історичного дослідження. Завдяки йому ми відшукуємо ту життєву підставу, ті умови, які сприяли виникненню цієї правової норми чи інституту⁵. А. А. Піонтковський в одеський період свого життя визначальним моментом у кримінальній

¹ Советское социалистическое уголовное право. Часть Общая: учеб. для вузов / под ред. проф. Б. С. Утевского. М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1950. С. 43–44. З огляду на такі думки не є дивною оцінка постаті О. Ф. Кістяківського, зроблена у радянські часи, як «укр[аїнського] бурж[уазного] історика права, вченого-криміналіста» (Радянська енциклопедія історії України. в 4 т. Т. 2. Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1970. С. 390). У радянський період були й праці, автори яких ґрунтовно аналізували внесок О. Ф. Кістяківського у розвиток тієї чи іншої галузі права. Однією із таких праць є «Історія кодифікації дореволюційного права України» А. П. Ткача, видана у 1968 р. У ній автор детально проаналізував науковий доробок Олександра Федоровича на ниві історії українського права (див.: Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України. Київ: Вид-во Київського ун-ту, 1968. С. 7, 36, 72–85, 163).

² Бойко А. И. Система и структура уголовного права: в 3 т. Т. I: Системология и структурализм в современной познавательной культуре. Ростов н/Д: Изд-во ЮФУ, 2007. С. 16.

³ Элементарный учебник общего уголовного права ... Часть Общая. 3-е изд., печатанное без перемены со второго. А. Ф. Кистяковского. С. 119.

⁴ Там само. С. 130.

⁵ Учебник русского уголовного права. Общая и особенная части ... Л. С. Белогриц-Котляревского. С. 7.

догматиці (одному із «проявів» кримінального права) визнавав побудову правових норм, у формі яких «проявляється» боротьба зі злочинністю, а побудову цих норм згідно з цілями цієї боротьби, потреб захисту і охорони прав особи від можливого насильства і свавілля — задачею кримінальної догматики¹.

Виходячи із цих міркувань, при дослідженні історії Київської школи кримінального права я все ж сподіваюсь спробувати обґрунтувати, що ця школа на окремих етапах (в окремі періоди) свого розвитку мала власні специфічні ознаки, які обумовлювали її відмінність від інших наукових шкіл. При цьому я пропоную увазі Читача не навчальний посібник з історії розвитку науки кримінального права на Київщині у зазначений період, а дослідження відповідних періодів життя і наукової діяльності її представників (всіх відомих мені представників), відомості про яких вдалося відшукати і систематизувати під певним кутом зору та з урахуванням низки відповідей на конкретні питання (див. нижче). Тому по суті в мене вийшла власна версія (мозаїка) бачення цієї наукової школи, у зв'язку з чим постановка інших питань або обрання іншого «кута зору» при формулюванні деяких положень зумовило б й зовсім інше бачення історії розвитку даної наукової школи.

Чому саме такий підхід? Навіщо його дотримуватись, якщо можна поступити як Г. С. Фельдштейн — обрати метою свого дослідження визначення науки кримінального права та її меж не з точки зору різних вчень і шкіл, а з позиції визначення меж цієї науки стосовно історії кримінального законодавства². При такому підході з'ясування особливостей долі окремих представників цієї науки (іноді нікому не відомих) є непотрібним.

Адже історію кримінального законодавства можна досліджувати і без згадки імен цих людей. Проте в межах даного дослідження я вирішив дотримуватись іншого підходу, осередком якого є характеристика людського життя у такому явищі, яке Н. Є. Толкачова охарактеризувала як «певним чином осмислений зв'язок у часі — минулого, сучасного й майбутнього». Завдяки такому зв'язку, за її словами, минуле стає історією, а у справах, подіях і явищах минулого розкривається їхній історичний сенс і значення. На цих зв'язках тримається вся людська культура, яка по своїй суті історична, є продуктом історизації минулого, тобто продуктом визнання його ролі для сучасності й майбутнього. Прогресивні зміни в суспільному, політичному, правовому житті, у матеріальних і духовних відносинах, у науці й практиці нерозривно пов'язані не тільки з новими уявленнями про сучасний світ і майбутнє, але й з новим розумінням і новою оцінкою минулого, з новим підходом до подій вітчизняної історії в загальному контексті всесвітньої історії³.

Своєрідне бачення взаємозв'язку людини та фактичних обставин, що наповнюють історичний рух подій, бачив і М. О. Поповський, який писав: «Важка це справа — визначати історичну цінність особистості. Іноді ми бачимо, як зовсім непомітна в одну епоху людина починає раптом сяяти яскравим світлом в [епоху] іншу. І не лише сама сяє, а й інших сучасників висвітлює»⁴. Ці рядки можна адресувати й І. М. Даниловичу, чие ім'я по-новому засяяло не тільки за часи його наукової й викладацької діяльності в стінах Київського університету, скільки в університеті Харківському, коли учень Ігнатія Миколайовича — Г. С. Гордієнко — по справжньому затьмарив свого вчителя.

¹ Пионтковский А. А. Избранные труды. Т. 1. Казань: Казанский гос. ун-т им. В. И. Ульянова-Ленина, 2004. С. 187.

² Фельдштейн Г. С. Главные течения в истории науки уголовного права в России. С. 3.

³ Толкачова Н. Є. Звичаєве право: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. С. 5.

⁴ Поповский М. А. Жизнь и житие Святителя Луки Войно-Ясенецкого, архиепископа и хирурга. С. 184.

Оскільки в першу чергу інтерес в межах даного дослідження являють для мене біографічні дані представників київської кримінально-правової думки, я обмежуюсь лише характеристикою окремих, найбільш важливих моментів їх праці, що вплинули на формування названої наукової школи, обумовивши зміст її характерних напрямів (напрямів досліджень). Адже наявність відповідного «наголосу» саме на біографічній складовій цього дослідження здатне запобігти підміні «одного предмета дослідження іншим, оскільки будь-яка предметна галузь, що вивчається нами, потребує використання певних пізнавальних інструментів в тому порядку, який відповідає її істотним структурним властивостям»¹. Тому значна увага приділяється мною реконструкції стану зазначених доробків та характеристик тих умов, у яких здійснювалося формування певних наукових концепцій. Більшість же вчених-представників Київської школи не були фахівцями, що набули освіти та/або постійно працювали у відповідних навчальних закладах Київщини, а обґрунтуванням «юридичної природи» їх уявлень про кримінально-правові явища стали знання, набуті ними в інших навчальних закладах. З урахуванням цього межа між концепціями різних шкіл науки кримінального права може розмиватися. Аналіз таких концепцій здійснюється мною для обґрунтування особливостей, що мають значення при характеристиці окремих напрямів у кримінально-правових дослідженнях. Реалізації! цих напрямів у діяльності вчених зумовлює формування уявлень про загальний стан кримінально-правової думки представників Київської школи в різні періоди її розвитку.

Таким чином, приступаючи до викладення історії цієї наукової школи, варто враховувати наявність своєрідного взаємозв'язку біографістики та «концептуального змісту» в науці кримінального права, але аж ніяк не їх виокремлення.

Водночас те, що київські фахівці в га-

лузі кримінального права (протягом 1834—1960 років) час від часу обов'язково стажувались за кордоном, у провідних європейських (до 1917 року) або радянських (після 1917 року) навчальних та наукових закладах, може означати відсутність ізольованості у розвитку названої наукової школи. Більше того, ця обставина в окремих випадках зумовлювала й перенесення її представниками сформованих в київський період кримінально-правових поглядів на «по-закиївський ґрунт», або навпаки (проявляється виходячи із аналізу міграції київських вчених у відповідні періоди розвитку наукової школи).

Отже, так чи інакше, але основну увагу при написанні цієї праці слід зосередити на тому, щоб вперше спробувати написати історію розвитку і становлення Київської школи кримінального права в межах певного відрізка часу. Таке обмеження часом в цій роботі має вимушений характер, оскільки викладення її історії починається з 1834 року, коли був відкритий Київський університет, і завершується 1960 роком, коли був прийнятий новий КК УРСР. Обрання (визначення) цих «часових орієнтирів» є вельми умовним, оскільки наукова діяльність перших дослідників кримінального права на юридичному факультеті Київського університету (І. М. Даниловича, С. О. Богородського, М. Д. Іванішева) починається задовго до його відкриття, а наукові дослідження радянських представників цієї науки (С. І. Тихенка, Я. М. Брайніна, П. С. Матишевського, В. І. Василенка, Й. А. Гельфанда, П. П. Михайленка та ін.) тривають й після 1960-го року. Тому залежно від існуючої потреби зрозуміти життєвий і науковий шлях конкретної особи — представника Київської школи — зазначені дослідження (до 1834 року і після 1960 року) також аналізуються в роботі. Крім цього, оскільки положення ортодоксального марксизму в сучасній науці кримінального права втратили своє значення, я повністю відмовився від їх висвітлення (навіть на рівні загальної ха-

¹ Жоль К. К. Философия и социология права: учеб. пособ. для вузов. 2-е изд., испр. и допов. С. XIII.

рактики) в працях радянських вчених-криміналістів.

При описанні тих чи інших подій в процесі здійснення свого дослідження я опирався на хронологічні принципи викладення матеріалу. Звичайно, в певній мірі така побудова дослідження є хибною, оскільки узгодженість змісту виділених нижче етапів розвитку Київської школи кримінального права (періоду 1834—1960 років) та їх визначальних характеристик із змістом окремих фрагментів життя і наукової діяльності представників цієї наукової школи певною мірою «порушується». Відбувається це тому, що деякі із них обіймали посади в інших («позакіївських») навчальних та/або науково-дослідних закладах, у зв'язку з чим простежується своєрідна «відірваність» одного періоду (кіївського) від періоду іншого (інших). Крім цього, на певних історичних етапах має місце припинення функціонування зазначеної наукової школи. Проте такі вимушені «порушення» я спробував компенсувати шляхом демонстрації взаємозв'язку конкретного історичного періоду з постановкою і вирішенням тих проблем, якими займалися київські криміналісти. Грунтуючись на висловах німецького економіста Й. Цвайнерта, можна сказати, що такий вплив політичної історії в даному разі пов'язаний, з одного боку, з певною мірою свободою думок, що постійно змінювалася і мала вирішальне значення при виборі тем, які можна було публічно обговорювати. З іншого боку, масштаб приниження громадського руху певним чином зумовив масштаб радикалізму опозиційної інтелігенції¹.

***

Наукова школа в літературі традиційно розуміється з огляду на існування

стійкого колективу вчених, зайнятих дослідженням однієї глобальної чи декількох суміжних наукових тем, що дозволяють в сукупності вирішувати важливу задачу, яка має істотне теоретичне і практичне значення. Така сумісна творчість обумовлює визначення єдиної мети (в межах якої можуть бути також визначені більш конкретні цілі, що мають прикладне значення). Наукова школа означає наявність єдиного колективу, що має свій центр, ядро вчених, які виконують загальну керівну роль і визначають загальну перспективу, стратегію, тактику досліджень, значення окремих досліджень для досягнення загальної, стратегічної мети. Визнається необхідним також, щоб науковий колектив був належним чином структурований та організований, мав належну матеріальну базу². Наприклад, наукові дослідження, проведені в Демидівському юридичному лиці (м. Ярославль), на думку С. О. Єгорова, утворюють окрему юридичну школу в системі російського правознавства. В працях вчених цього лицю сформульовані, за твердженням вченого, оригінальні, творчі рішення з низки актуальних проблем права і держави, що найбільш ядро характеризують його провідну роль в розвитку правової науки. Серед найважливіших наукових досягнень лицю, які визначають його специфіку як самостійної наукової школи, С. О. Єгоров виділяє передусім розробку проблем праворозуміння з позиції індивідуалістичного підходу, критику браку позитивістського праворозуміння, розробку і запровадження у практику наукових досліджень соціологічного підходу до вивчення російського і зарубіжного досвіду, послідовний курс на гуманізацію міжнародного і російського законодавства, а також всебічне розширення свободи і прав людини, ефективне виконання юридичних обов'язків³. В ін-

¹ Цвайнерт И. История экономической мысли в России. 1805—190. ... С. 25.

² Волколуп О. В. Современные проблемы формирования и становления научной школы // Школы и направления уголовно-процессуальной науки. Доклады и сообщения на учредительной конференции Международной ассоциации содействия правосудию. Санкт-Петербург, 5—6 октября 2005 г. / под ред. А. В. Смирнова. СПб., 2005. С. 25.

³ Егоров С. А. Ярославская юридическая школа: Анализ научно-педагогического опыта Демидовского лицея: автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук. М., 2008. С. 13.

шому випадку стверджується, що Харківська школа кримінального права була заснована разом зі створенням Імператорського Харківського університету (починаючи з 1805 року в складі його відділення моральних і політичних наук функціонувала кафедра прав цивільного і кримінального судочинства в Російській імперії)¹. Тому фактично початок викладання у цьому закладі кримінально-правових дисциплін відноситься до засад (умов) формування й функціонування цієї наукової школи.

Однак, у літературі немає єдності стосовно змісту вказаних засад «існування» наукової школи. Так, одні вчені звертають увагу на те, що засади будь-якої наукової школи утворюються із поєднання таких головних елементів, як організаційна форма (наприклад, юридичний факультет у складі університету), механізм цієї організаційної форми, основу якого становлять люди (вчені, викладачі, інший допоміжний апарат, студенти, аспіранти тощо), та науково-педагогічна діяльність вчених і викладачів під час передачі знань тим особам, які навчаються або проводять наукові пошуки².

Іншими авторами при визначенні змісту таких засад надається перевага

наступності у науці. Залежно від цього такі наукові школи мають продовження в учнях лідерів, які вже пішли з життя³.

Зустрічаються й інші, більш розгорнуті підходи щодо конкретизації змісту поняття наукової школи. Наприклад, окремі вчені пропонували «закласти» у розуміння цього поняття актуальність проведених досліджень, їх фундаментальний характер, високий теоретичний рівень науковців, академічну наукову культуру, здатність ефективно використовувати теорію для вирішення актуальних практичних завдань тощо. При цьому основоположним принципом формування наукової школи називалася поява нових напрямів у юридичній науці, на підставі яких може бути запропоновано ряд нових концептуальних положень⁴.

Деякими вченими поняття наукової школи ототожнюється з поняттям «напрямв» у наукових дослідженнях (зокрема, така тотожність простежується у формулюванні «основні напрями (школи) у науці кримінального права»)⁵. Інші ж, навпаки, обґрунтовують, що різні напрями в розвитку науки мають ще назву «школи»⁶. Так, С. С. Яценко ототожнює поняття школи з основними теоретичними напрямками у науці кримінального

¹ Харитонова Е., Пономаренко Ю., Тютюгин В. Харьковская школа уголовного права // Право Украины. 2011. № 9—10. С. 265; Kharkiv School of Criminal Law // Law of Ukraine. 2011. № 9—10. Р. 234.

² Колос М. І. Кримінальне право в Україні (X—початок XXI століття): монографія: у 2 т. Т. 1: Освіта, наука, законодавство. Київ: Острог, 2011. С. 47.

³ Нагребельний В. П. В авангарді української державно-правової науки (Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України відзначив 60-річний ювілей) // Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. Вип. 44. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. С. 10.

⁴ Костенко О. М., Нерсесян А. С. Відділ проблем кримінального права, кримінології та судострою // Флагман української юридичної науки (До 60-річчя Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 1949—2009); за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2009. С. 144—145.

⁵ Кримінальне право України. Практикум: навч. посіб. / П. П. Андрушко, С. Д. Шапченко та ін.; за ред. С. С. Яценка. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2004. С. 20; Наумов А. В. Российское уголовное право. Курс лекций: в 3 т. Т. 1. Общая часть. 4-е изд., перераб. и доп. С. 689; Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та допов. (станом на вересень 2011 р.). Київ: Центр учбової літератури, 2012. С. 9. В окремих випадках поняття «напрямы в кримінальному праві» і «школа в кримінальному праві» вживаються як синоніми. Так, у назві статті, присвяченої Миколі Степановичу Таганцеву, вживається формулювання «напрямы в науці кримінального права», а у її змісті зазначається, що цей вчений був представником «класичної школи в кримінальному праві», «...дотримувався поміркованих ліберальних поглядів, був послідовним противником смертної кари» (Таганцев Микола Степанович — представник класичного напрямку в науці кримінального права // Право України. 2010. № 9. С. 294, 295).

⁶ Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгин та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2010. С. 428.

права¹. В. В. Сташис писав: «Різні напрями в розвитку науки мали у своїй основі і різне філософське обґрунтування. Ознайомлення з цими напрямками, які в науці мають ще назву «школи», з їх вихідними концепціями становить певний інтерес»². Наголошує на необхідності «виокремлення спільного концепту» для приналежності дослідника до тієї чи іншої наукової школи В. В. Мина³.

Варто відзначити і те, що в окремих працях поняття наукової школи визначається як добре згуртована група вчених, які предметно об'єднані навколо лідера — визнаного творця наукових ідей, моделей, концепцій. При формуванні наукових шкіл провідна роль належить їх засновникам — науковим лідерам, які мають високий науковий авторитет у відповідній галузі знань⁴. Такий лідер — засновник наукової школи, — є безперечною, яскравою творчою особистістю⁵. «Унікальність засновника наукової школи, — пише І. Пасько, — полягає в тому, що саме йому належить відкриття наукового явища або наукового напрямку, саме ним запропонована нова теорія або розроблений новий метод дослідження і висунута на їх основі оригінальна дослідницька програма стратегічного рівня»⁶. Ілюстрацією такого підходу може служити те, що при визнанні російського вченого Миколи Степановича Таганцева представником класичної школи в кримінальному праві увага звертається лише на те, що він дотриму-

вався поміркованих ліберальних поглядів, був послідовним противником смертної кари⁷.

В інших випадках терміном «школа» позначається поєднання різних «науково-соціальних феноменів»⁸ або допускається можливість існування кількох шкіл у межах однієї галузі науки (наприклад, історична, історико-філософська, юридико-позитивістська та соціологічно-позитивістська школи у порівняльному правознавстві⁹).

Більш ґрунтовно у цьому питанні підходить І. І. Котюк, який виділяє декілька етапів розвитку будь-якої галузі наукового знання. Перший із них він називає донануковим етапом, коли практична потреба розв'язання окремих завдань здійснюється на основі методу «спроб і помилок», що призводить до накопичення певного емпіричного матеріалу. Другим етапом, на його думку, є формування на основі накопиченого емпіричного матеріалу самостійної сукупності знань, які не вписуються в рамки жодної з існуючих наук, але використовуються практикою. Третій етап зумовлений потребою в систематизації наявної сукупності знань і свідомого його використання в ході розв'язання практичних завдань, на основі чого відбувається формування якісно нової системи знань, які більш-менш точно характеризують її предмет і стають методологічною основою його пізнання. Четвертий етап відзначається появою нових теорій, які повніше відбива-

¹ Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. для студ. юрид. вузів і фак. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. О. Беньківський та ін.; за ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. С. 495.

² Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. С. 428.

³ Мина В. В. Філософсько-правове розуміння мети покарання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Львів, 2011. С. 10.

⁴ Київський національний університет внутрішніх справ: наукові школи: доповідь / уклад.: О. М. Джуца, А. В. Ромашко, Є. М. Бодюл [та ін.]. Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2009. С. 3.

⁵ Пасько І. Природнична наука в університеті: київські класичні наукові школи в українознавчому вимірі // Українознавство—2009. Календар-щорічник / упорядн. В. Піскун, А. Ціпка, О. Щербанок. Київ: ВПЦ Київський університет, 2008. С. 79.

⁶ Там само.

⁷ Таганцев Микола Степанович — представник класичного напрямку в науці кримінального права // Право України. 2010. № 9. С. 294—295.

⁸ Михальченко С. И. Киевская школа в российской историографии (школа западно-русского права). М.; Брянск: Изд-во Брян. гос. пед. ун-та, 1996. С. 8.

⁹ Кресін О. Досвід і проблеми викладання порівняльного правознавства у пострадянських країнах // Право України. 2011. № 2. С. 362.

ють окремі аспекти предмета пізнання та виявляють прогалини в його відображенні і таким чином сприяють подальшому їх розвитку. І насамкінець, сучасний розвиток науки, що відзначається поглибленим проникненням у сутність предмета пізнання та відгалуженням з цієї системи знань нових теорій як нові самостійні науки¹.

Не ставлячи перед собою мети розглянути всі існуючі підходи стосовно розуміння сутності наукової школи (ця проблема значною мірою виходить за межі мого дослідження і потребує іншого, можливо більш глибокого й концептуального, підходу для її вирішення, що для даної праці є зайвим), наголошу на низці принципових висновків, які впливають із проаналізованих вище підходів і дозволяють продемонструвати значимість Київської школи кримінального права.

1. Традиційно в кримінальному праві конкретні «різновиди» наукових шкіл виділяються з урахуванням ототожнення (тотожності) школи і напрямів у науці кримінального права². Названі «різновиди» в окремих випадках пов'язуються з модифікаціями, що, як правило, характеризуються об'єднанням положень кількох шкіл. При цьому окремими напрямками, або школами, визнаються просвітницько-гуманістичний, класичний, антропологічний та соціологічний³. В деяких випадках ці «модифікації» стосуються змісту кожного із таких напрямів (шкіл), а їх виділення відзначається «відомою долею умовності»⁴. Проте такі особливості, у принципі, не унеможливають виділення окремих шкіл в науці кримінального права залежно від тієї

специфіки, якої набувають зазначені «модифікації» з урахуванням додаткових характеристик, не властивих лише одній школі (напрямку) в науці кримінального права. В більшості випадків такий підхід є абсолютно виправданим і обґрунтованим як в соціологічному, так і правовому розумінні. Адаже специфіка, якої набувають існуючі в кримінальному праві модифікації основних теоретичних напрямів (шкіл), зокрема, передбачає: а) узагальнення тих їх змістовних характеристик, що допомагають відрізнити одну наукову школу від іншої та виділити найбільш типові ознаки кожної з них; б) розгляд кожної із таких ознак та з'ясування їх кримінально-правового значення.

2. З урахуванням наведених міркувань найбільш типові ознаки Київської школи кримінального права можуть бути виділені залежно від: а) «засобів» (методів) науково-дослідної діяльності її представників; б) наступності кримінально-правових досліджень вчених-представників різних поколінь такої наукової школи. На підставі цього найбільш типові ознаки Київської школи кримінального права мають враховувати принаймні: а) осередок такої наукової школи, яким впродовж 1834—1960 років завжди залишався юридичний факультет Київського університету (за винятком періоду 1920—1930 років, коли відповідні функції взяла на себе кафедра кримінального права і кримінального процесу Київського інституту народного господарства (далі — КІНГ), у складі якої працювали випускники Київського університету, а також періоду 1930—1936 років, коли ці функції здійснювали інші навчальні заклади Києва); б) зв'я-

¹ Котюк І. І. Розвиток школи криміналістики в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка // Наукові правничі школи Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 12 жовтня 2005 рік). Київ: ВПЦ «Київський університет», 2006. С. 25.

² Наумов А. В. Российское уголовное право. Курс лекций: в 3 т. Т. 1. Общая часть. ... С. 689—710; Кримінальне право України. Практикум: навч. посіб. / П. П. Андрушко, С. Д. Шапченко та ін.; за ред. С. С. Яценка. 2-ге вид., перероб. і допов. С. 20—21. Ототожнюється поняття наукової школи та напрямів в юриспруденції також деякими вченими в галузі теорії права (див.: Машков А. Проблеми теорії держави і права: співвідношення та межі. Київ: К.І.С., 2011. С. 95—130).

³ Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. для студ. юрид. вузів і ф-тів. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. О. Беньківський та ін.; за ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. ... С. 495—496.

⁴ Наумов А. В. Российское уголовное право. Курс лекций: в 3 т. Т. 1. Общая часть. ... С. 689.

зок (науковий, педагогічний та ін.) вчених і практиків з відповідними структурними підрозділами названих навчальних закладів.

Після відкриття в Київському університеті юридичного факультету викладання кримінально-правових дисциплін здійснювалось спочатку фахівцями з інших галузей правознавства (так би мовити «некриміналістами») — прихильниками історичного (історико-догматичного) підходу до розуміння права — І. М. Даниловичем, С. О. Богородським, М. Д. Іванішевим, П. Д. Колосовським¹. Змінюється все після зарахування на посаду приват-доцента молодого Олександра Кістяківського. Лекції із загальної і особливої частин кримінального права починає читати справжній фахівець, для якого ця наука (поряд з кримінальним судоустроєм та судочинством) обумовлювала основні напрями його досліджень.

В процесі такого викладання Олександр Федорович на різних етапах своєї педагогічної діяльності в цьому навчальному закладі намагався дотримуватись різних методів із тих, що названі вище. При цьому за часів його науково-педагогічної діяльності в університеті з'являється ще одна характерна риса викладання кримінального права — публікація науковцем, що обіймав кафедру (екстраординарним чи ординарним професором), на якій читалися кримінально-правові дисципліни, комплексних досліджень, що видавалися як підручник або курс (курси) прочитаних ним лекцій.

Такі підходи у своїй викладацькій діяльності намагались зберегти й учні О. Ф. Кістяківського — Д. Г. Тальберг та Л. С. Білогриць-Котляревський. Проте згодом, зокрема, після смерті Л. С. Білогриць-Котляревського, з різних причин такі підходи певною мірою порушуються. Так, починаючи з наступника Лео-

ніда Сергійовича на кафедрі кримінального права і кримінального судоустрою та судочинства в Київському університеті, яким став Г. В. Демченко², не було випущено жодного підручника або так би мовити комплексного курсу лекцій із загальної та особливої частин кримінального права до 1920 року включно (рік, коли ця кафедра припинила своє існування). Тому студенти користувались відповідними виданнями попередників тогочасних викладачів кримінального права на вказаній кафедрі або виданнями представників інших навчальних закладів. Не стала винятком в цьому плані й викладацька діяльність іншого екстраординарного професора названої кафедри — М. М. Паше-Озерського. Традиція друкувати «кафедральні» підручники або курси лекцій викладачів із загальної та/або особливої частини кримінального права відновились лише у 50-х роках ХХ століття, коли ці видання здійснили такі радянські криміналісти, як С. І. Тихенко і Я. М. Брайнін.

В літературі виправдано акцентується увага на неможливості існування будь-якої наукової школи без двох взаємопов'язаних компонентів, зокрема: а) змістовного; б) організаційного³. Проблеми формування та становлення Київської школи кримінального права існували в обох названих компонентах. Так, визначення змістовного компоненту залежить від потреб правозастосовчої діяльності, зацікавленості вчених певного колективу, наукових традицій та іншого. Можливо, саме ця обставина призвела до певних труднощів у визначенні загальної теми, загального напряму наукових досліджень⁴, оскільки кожний представник названої наукової школи не без допомоги свого наставника (лектора, наукового керівника) в період навчання на юридичному факультеті Імператорського університету Святого Володимира

¹ В основі такого підходу «поетапне, за суворого історичною послідовністю вивчення юридичних інститутів» (Егоров С. А. Ярославская юридическая школа. ... С. 30).

² Державний архів м. Києва (далі — ДАК). Ф. 16. Оп. 465. Сир. 1398. Арк. 3—3 зв.

³ Волколуп О. В. Современные проблемы формирования и становления научной школы. ... С. 25—26.

⁴ Там само. С. 26.

(або «приготування до професорського звання») самостійно обирав тему дослідження (причому не лише такого, що вважалось магістерською або докторською дисертацією). У зв'язку з цим доречно навести слова В. О. Навроцького, що гарантією самостійності наукових працівників є сам характер їх діяльності — процес наукових пошуків, на щастя, не піддається контролю, рукописи, як говорив відомий літературний персонаж, не горять, вагомість аргументів, які висловлюються з наукових проблем, аж ніяк не залежить від авторитетності, службового становища соціальних зв'язків тих, хто їх висловлює. Недаремно, серед науковців безспірною є теза, що в «науці генералів немає», а чи не єдиною сферою діяльності, де панує абсолютна і ніким не обмежена свобода, є наукова діяльність¹.

Такий зв'язок «батьків-засновників наукової школи» й дослідників, які робили лише перші кроки на шляху до свого визнання (вчитель — учінь), безсумнівно сприяв централізації наукових досліджень, створенню єдиного колективу, в межах якого «обов'язок сформулювати певний погляд на новий рух в науці лежить на кожному криміналісті», а тому «кожний криміналіст повинен прямо і сміливо підняти прапор зі своїм науковим credo і встати в ряди тих, на боці кого він визнає наукову правду»². В цій ситуації наукові наставлення аж ніяк не мали авторитарного характеру, що зобов'язували конкретного дослідника (переважно студента) вирішувати проблему заздалегідь визначеним шляхом. Як

приклад можна згадати характер зауважень, наведених Г. В. Демченком у «звіті про твір» студента четвертого курсу юридичного факультету князя М. О. Бебутова (Чельцова) «Відповідальність юридичних осіб в кримінальному процесі»³ (за іншими даними — «... в кримінальному праві»⁴), представлений на рецензування для отримання золотої медалі, причому без вказівки на авторство (анонімно), лише під девізом «Soli Soli Soli»⁵. Аналізуючи цей звіт, можна сказати, що такі кримінально-правові тонкощі не наводяться майбутніми юристами у дипломних чи магістерських роботах навіть на початку ХХІ століття.

Зазначена специфіка фактично унеможливило виділення так би мовити «універсальних критеріїв» формування і становлення Київської школи кримінального права періоду 1834—1960 років, що властиві й іншим школам кримінально-правової науки. Це, у свою чергу, потребує вирішення низки конкретних питань, а саме: 1) на яких підставах здійснювалася централізація наукових досліджень, що сприяли створенню єдиного колективу вчених; 2) чи можна за цими підставами визначити єдиний напрям (напрями) здійснення вченими наукових досліджень.

Відповідь на ці питання можна звести до таких висновків.

Як окремі *підстави* централізації наукових досліджень у межах Київської школи кримінального права визнаються такі обставини: а) заснування у Києві 1834 року Імператорського університету Святого Володимира, що обумовило

¹ Навроцький В. О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.). Київ: Атіка, 2001. С. 26.

² Чубинский М. П. Общая характеристика новых учений в уголовном праве (Вступительная лекция к необязательному курсу на тему: «Новые учения в области уголовного права и процесса, читанная 24-го сентября 1897 года») // Университетские известия. Год тридцать восьмой. 1898. № 2. Февраль (Часть II — Неофициальная). Киев: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1898. С. 4.

³ Краткий Отчет о состоянии и деятельности Императорского Университета Св. Владимира в 1913 году // Университетские известия. Год пятьдесят четвертый. 1914. № 7. Июль (Часть I — Официальная). Киев: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1914. С. 48.

⁴ Демченко Г. Отзыв о сочинении на тему об «Ответственности юридических лиц в уголовном праве» под девизом «Soli Soli Soli» // Университетские известия. Год пятьдесят четвертый. 1914. № 9. Сентябрь (Часть I — Официальная). Киев: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1914. С. 60.

⁵ Там само. С. 60—63.

об'єднання наукових зусиль кількох поколінь його випускників чи працівників з метою проведення низки фундаментальних досліджень в галузі кримінального права; б) функціонування у складі КІНГ (1920—1930 роки) кафедри кримінального права і кримінального процесу, співробітниками якої були переважно випускники та/або колишні викладачі юридичного факультету Київського університету (періоду до 1920 року); в) наступність у дослідженнях представників (випускників та/або співробітників) цих навчальних закладів.

Виділяючи зазначені підстави слід підкреслити таку характерну особливість централізованого підходу щодо формування Київської школи кримінального права: більшість її представників у своїх дослідженнях враховували або зберігали основні підходи, сформульовані випускниками та/або співробітниками Київського університету.

Як вже підкреслювалось, особливістю викладання кримінального права, як навчальної дисципліни, у заснованому 1834 року Київському університеті була відсутність запрошення (запозичення сил) представників науково-педагогічного складу навчальних закладів Західної Європи. Це, фактично, унеможливило своєрідне насадження західноєвропейських кримінально-правових ідей без їх наукової «обробки» при викладанні. Чи не означає це наявність так би мовити «київської версії» кримінально-правових вчень? Адже можна впевнено стверджувати, що деякі західноєвропейські вчені мали істотний вплив на київських представників кримінально-правової науки, яка формувалася протягом 40—80-х років XIX століття. Така «версія» могла виникнути, оскільки всі викладачі кримінального права у Київському університеті протягом зазначеного періоду обов'язково здійснювали власні дослідження на підставі доробків західноєвропей-

ських вчених. Такий підхід фактично призводив до посилення і «пристосування» цих доробків до власного розуміння київськими вченими положень кримінально-правової науки.

Проте, не дивлячись на задекларовану в передмові до першого видання книги залежність наукових доробків представників Київської школи кримінального права у перші п'ятдесят років її існування від руху «прогресивних» ідей, сформульованих західноєвропейськими дослідниками, а також безспірний вплив окремих західних вчених на розвиток вітчизняної науки кримінального права в цілому, можна стверджувати про визначальність доробків західноєвропейських вчених у працях київських криміналістів кінця 30-х років — початку 80-х років XIX століття.

В історії Київської школи кримінального права 1834—1960 років цілком узагальнено можна виділити кілька етапів розвитку і становлення. При цьому в історико-правовій літературі загальноприйнятим є підхід про те, що в основу виділених етапів виникнення і розвитку конкретної галузі права, правової науки можуть покладатися процеси реформування законодавства (прийняття відповідних законодавчих актів), активізація наукової думки тощо. Це дає можливість дослідити і проаналізувати певні історичні процеси, які впливали на право і науку, виявити закономірності розвитку в хронологічному порядку¹.

На *першому етапі* розвитку і становлення названої наукової школи, який тривав з 1834 року по 1864 рік, окремі представники інших галузей правознавства (І. М. Данилович, С. О. Богородський, М. Г. Білоусов, В. Г. Демченко, П. Д. Колосовський та І. А. Максимович) визначали основи кримінально-правової науки в умовах функціонування новоствореного Київського університету. Вже в той час «університетська реальність» дала можливість зрозуміти безпідстав-

¹ Гетманцев О. В. Історичний метод науки цивільного процесуального права // Проблеми процесуальної науки: історія та сучасність: друга Міжнар. наук.-практ. конф., присвячена світлій пам'яті вчених-процесуалістів київської школи (25—26 лист. 2010 р.) / Київ. нац. ун-т. імені Тараса Шевченка. Київ, 2010. С. 157.

ність механічного запозичення західноєвропейських кримінально-правових вчень. У цей час кримінально-правові підходи будувались на основі історико-порівняльних і порівняльно-правових досліджень. В цьому плані основоположними і найбільш вагомими доробками виявились дослідження І. М. Даниловича про рух кримінального законодавства в Російській імперії, державах сходу, Німеччині та Франції, а також нариси історії кримінальних законодавств в Європі з початку XVIII століття С. О. Богородського.

Прихід у 1864 році на кафедру кримінального права і кримінального судустрою та судочинства Київського університету О. Ф. Кістяківського ознаменував своєрідний «злам» існуючого до того часу стану науки кримінального права у стінах цього навчального закладу та позначив *другий етап* розвитку кримінально-правової думки в межах Київської школи. Саме після опублікування О. Ф. Кістяківським у 1867 році «Дослідження про смертну кару»¹ виник очевидний розрив між Київською та іншими школами науки кримінального права, «світогляд» яких був побудований на ідеях лібералізму. Протягом кінця 60-х років XIX — початку XX століття доробки представників зазначеної кафедри Київського університету мали вагомий вплив на становлення кримінально-правової науки в цілому на теренах колишньої Російської імперії. Підтвердженням цьому може служити висновок О. В. Харитонової, що О. Ф. Кістяківський ніби передбачив появу соціологічної школи в кримінальному праві, а саме тих її досягнень, які пройшли перевірку часом: він одним з перших збагнув необхідність розкриття соціального змісту кримінального права та його інститутів, наблизившись, таким

чином, до найкращої частини вчення соціологів. При цьому у «Дослідженні про смертну кару» О. Ф. Кістяківський довів ідею про необхідність аналізу суспільної природи кримінального права. Завдяки цьому О. В. Харитонова стверджує, що О. Ф. Кістяківський стояв на передових позиціях науки свого часу і досягнув значущість соціологічних засад в дослідженні кримінально-правових явищ. Важливий й інший висновок авторки: «Пізніше ці ідеї одержали відображення в роботах учених, які стали прихильниками соціологічної школи кримінального права, що виникла на початку 80-х рр. XIX ст. І. Я. Фойницький, Н. Н. Полянський, С. В. Познишев, М. П. Чубинський, М. Н. Гернет, С. К. Гогель значну увагу приділяли висвітленню проблем кримінального права в соціологічному аспекті, що було значним кроком уперед в розвитку кримінально-правової науки»².

Таким чином, поява серед викладачів юридичного факультету Київського університету О. Ф. Кістяківського, випуск перших студентів, які успішно засвоїли читані ним лекції, — все це означало, що формування цього факультету, здатного здійснити підготовку юристів на основі вивчення теоретичної юриспруденції, завершилось. В історії юридичного факультету настав новий етап³.

Третій етап розпочався у 1907 році, коли посаду екстраординарного професора названої кафедри Київського університету обійняв учень Д. Г. Тальберга і Л. С. Вілогриць-Котляревського — Г. В. Демченко. Під впливом концепцій своїх попередників-вчителів по кафедрі він продовжив розвиток їх ідей і, головне, «виховання» своїх наступників (учнів). З того моменту як перший із них О. Д. Щербак у 1913 році був обраний на посаду приват-доцента, можна вести

¹ Кістяковский А. Ф. Исследование о смертной казни. Киев: В университетской типографии, 1867. С. I—IV, 1—281.

² Харитонова О. В. Еволюція інтегративних засад у вітчизняній науці кримінального права // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні: матер. наук. конф., 15 травня 2009 р. / ред. кол. В. І. Борисов (гол. ред.) та ін. Харків: Право, 2009. С. 69—70.

³ Томсинов В. А. Юридическое образование и юриспруденция в России в XVIII столетии: учеб. пособ. М.: Зерцало-М, 2010. С. 159.

мову про початок чергового (*четвертого*) етапу становлення Київської школи кримінального права (надалі відповідні посади приват-доцентів обійняли Ю. П. Новицький та М. М. Паше-Озерський). Отже, імена О. Д. Щербака, Ю. П. Новицького та М. М. Паше-Озерського, як представників Київської школи кримінального права цього періоду, об'єднує одна характерна властивість — всі вони були учнями Г. В. Демченка (і залишались ними в ті часи, коли паралельно з обійманням відповідних посад в Київському університеті викладали кримінальне право в Київському юридичному інституті (О. Д. Щербак та М. М. Паше-Озерський), на Київських вищих жіночих курсах (М. М. Паше-Озерський), в Київському комерційному інституті (М. М. Паше-Озерський), в Таврійському університеті (М. М. Паше-Озерський та ін.). Проте в подальшому їх життєві шляхи розійшлись, що виявилось причиною істотних розбіжностей в кримінально-правових вченнях.

Вказаний четвертий етап тривав до самого закінчення бойових дій в Києві (або, умовно кажучи, на Київщині) в роки Громадянської війни. А тому трагічність долі абсолютно всіх представників Київської школи кримінального права періоду 1918—1920 років виявилась наслідком військових дій, що проводились білими арміями, червоною армією, військами Директорії, німецькими і австро-угорськими військами та іншими збройними формуваннями на території Лівобережної та Південної України.

Залежно від розвитку та зміни загальної політичної ситуації на українських землях, а також подій на фронтах Громадянської війни одночасно відбувалися зміни у складі Київської школи кримінального права. Адже на відміну від Першої світової війни fronti Громадянської війни не мали фіксованої безперервної лінії, що поділяла б війська противників.

Протягом цього часу міграція київських вчених у галузі кримінального права мала певні особливості, що пов'язані з характеристикою її основних на-

прямок. Такі напрямки можуть бути визначені у наступному вигляді: а) Південний — Крим (Сімферополь та Севастополь) і далі, після евакуації частин Руської армії 17 листопада 1920 року (головнокомандувач — П. М. Врангель) та встановлення на півострові радянської влади, — повернення назад до Києва (М. М. Паше-Озерський) або Харкова (О. Д. Кисельов); б) Південно-східний — Новочеркаськ, Новоросійськ і далі Константинополь або Королівство сербів, хорватів, словенців (М. П. Чубинський); Ростов (О. О. Малиновецький); в) Південно-західний — одразу до Королівства сербів, хорватів, словенців (Г. В. Демченко); г) Південно-західний — Німеччина і далі до Північної Америки (США та Канада) (Є. М. Кулішер); г) Північний — на територію, зайняту більшовиками, у зв'язку з перебуванням в лавах Червоної армії (М. О. Чельцов-Бебутов) і повернення назад до Києва із встановленням радянської влади.

Першими центрами «кримінально-правової діаспори», утвореної колишніми представниками Київської школи, були Белград і Суботиця.

Залежно від обраного шляху міграції, які визначені вище, представниками київської кримінально-правової науки використовувалось кілька варіантів обрання подальшого життєвого шляху:

1) вченими, які перебували на території УНР, Гетьманської України або зайнятих Білими арміями чи іншими збройними формуваннями — опозиційними до радянської влади: а) разом з евакуацією частини Збройних Сил Півдня Росії 14 березня 1920 року із Новоросійська та Руської армії (Крим, Новоросія, Північна Таврія) 17 листопада 1920 року із Криму — Константинополь (М. П. Чубинський); б) законне чи незаконне перетинання державного кордону УНР або Української держави за часів Гетьмана П. П. Скоропадського (Г. В. Демченко, оскільки достеменно невідомо, коли саме емігрував цей київський вчений-криміналіст); в) відмова у евакуації разом з частиною Збройних Сил Півдня Росії і Руською армією та обіймання в подаль-

шому відповідних посад у радянських навчальних чи науково-дослідних закладах, правоохоронних органах тощо (О. Д. Кисельов, М. М. Паше-Озерський, О. Д. Щербак, Л. С. Карум, Я. С. Гольденвейзер, С. Г. Борисенко); г) законний виїзд із РСФРР згідно з отриманими дозволами (так, восени 1922 року група вчених була пароплавом вивезена із Одеси в Константинополь, щоправда достеменно невідомо, чи були серед них київські криміналісти, оскільки саме таким шляхом залишив Батьківщину петербурзький професор кримінального права П. А. Михайлов¹; в окремих джерелах згадується про те, що із Києва була вислана творча інтелігенція у кількості 17 чоловік, які на відміну від своїх колег в Москві і Петрограді були направлені в еміграцію іншим шляхом: сушею до Одеси, звідти морем — до Константинополя²; можливо, до числа останніх і входили вчені-криміналісти);

2) вченими, які знаходились на території, підконтрольній радянській владі: а) перебування на дійсній службі в лавах Червоної армії (Український фронт) та участь у бойових діях, у тому числі пов'язаних із взяттям Києва (М. О. Чельцов-Бебутов); б) перебуванні на службі у радянських органах (М. О. Максимейко, який працював у Харківському університеті і після початку бойових дій залишався у Харкові; проте достеменно невідомо, чи мешкав він у Харкові у той час, коли місто було зайняте білими арміями).

П'ятий етап становлення Київської школи кримінального права розпочинається після закінчення Громадянської війни, коли юридичний факультет Імператорського університету Святого Володимира був закритий у 1920 році. З цього часу й до 1930 року кримінально-правові дослідження здійснювались співробітниками кафедри кримінального права і кримінального судочинства КІНГ, його Юридичної клініки й Кабінету кри-

мінального права. Тривав цей період до відновлення діяльності факультету у 1936 році вже у складі КДУ, як правонаступника Університету Святого Володимира. Це, у свою чергу, сприяло активному розвитку кримінально-правових досліджень в інших навчальних закладах, що здійснювались колишніми викладачами або випускниками юридичного факультету Київського університету. Зокрема, в КІНГ (О. Д. Щербак, М. М. Паше-Озерський, М. О. Чельцов-Бебутов, С. Г. Борисенко, С. В. Ейсман), у Школі командного складу Робітничо-селянської міліції ім. В. А. Балицького та Школі старшого начальницького складу Робітничо-селянської міліції ім. В. А. Балицького (С. І. Тихенко, М. М. Паше-Озерський), на Юридичних курсах при Нарком'юсті УСРР (Я. М. Брайнін, С. І. Тихенко, М. М. Паше-Озерський).

З того моменту, як у 1937 році М. М. Паше-Озерський повернувся до стін КДУ, обійнявши на його юридичному факультеті посаду завідуючого кафедрою кримінального права, розпочинається *шостий етап* розвитку кримінально-правової думки в межах Київської школи (крім цього, у 1938 році посаду викладача цієї кафедри обійняв Я. М. Брайнін, а з 1940 по 6 жовтня 1949 року завідуючим кафедрою був Ю. С. Сапожніков). Цей етап охоплює й час, коли у зв'язку з Великою Вітчизняною війною КДУ був евакуйований в тил (м. Кизил-Орду Казахської РСР), а повноцінно відновив свою діяльність у Києві в червні 1944 року (після реевакуації). Саме у цей час (9 травня 1944 року) посаду викладача кафедри кримінального права, а згодом і доцента (вересень 1945 року) обійняв С. І. Тихенко. Одночасно з ним у повоєнні роки на кафедрі працювали Ю. С. Сапожніков, Я. М. Брайнін та Й. А. Гельфанд.

На *сьомому етапі*, який тривав орієнтовно з 1949 по 1960 роки, кафедрі кримінального права КДУ поповнили молоді

¹ Макаров В. Г. Архивные тайны: интеллигенция и власть // Вопросы философии. 2002. № 10. С. 109—110; Кудинов О. А. Конституционные проекты Белого движения и конституционно-правовые теории российской белоэмиграции (1918—1940 гг.). С. 32.

² Макаров В. Г. Архивные тайны: интеллигенция и власть. ... С. 109—110.

викладачі кримінального права — учні Й. А. Гельфанда, С. І. Тихенка та Я. М. Брайніна — П. С. Матишевський (з 1949 року), В. І. Василенко (з 1 вересня 1956 року). Саме у ті роки керівництву кафедри стало зрозуміло, що обійтись без запозичення досвіду корифеїв кримінально-правової науки просто неможливо. До числа останніх відноситься П. П. Михайленко, який протягом 1956—1957 років обіймав посаду професора кафедри кримінального права КДУ. Починаючи з 1958 року, Й. А. Гельфанд та П. П. Михайленко працювали на кафедрі спеціальних дисциплін Київської філії Вищої школи МВС СРСР, перетвореної в 1960 році у Вищу школу МВС УРСР (до цього часу Й. А. Гельфанд викладав кримінальне право у Київській

філії Всесоюзного юридичного заочного інституту).

В процесі становлення Київської школи кримінального права не спостерігається так звана «відірваність» вчених одного покоління один від одного, незважаючи, зокрема, на те, що для деяких із них ця школа не була «рідною». Наприклад, серед всіх керівників та викладачів кафедри Імператорського університету Святого Володимира та КДУ, на якій здійснювалося викладання курсу кримінального права впродовж 1835—1960 років, було чимало таких вчених, чие становлення в науці кримінального права не було пов'язане із здобуттям юридичної освіти, наукового ступеня чи наукового звання у стінах названого навчального закладу.

Цивільний кодекс для Східної Галиції 1797 р.
Codex civilis pro Galicia Orientali anni MDCCXCVII:
2-ге вид., доопр. / пер. з лат. А. Гужви; за ред. О. Кутателадзе, В. Зубара. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 660 с.

ISBN 978-966-667-704-7

До уваги читачів пропонується друге видання латинського тексту з паралельним перекладом на українську мову Цивільного кодексу для Східної Галиції 1797 р. Це не лише зразок одного з перших повних кодифікацій приватного права Габсбургської монархії, а й однієї з перших кодифікацій приватного права у Європі. Особливий інтерес для досліджувачів становить той факт, що зазначений документ застосовувався на частині території сучасної України.

Видання розраховане на наукових та науково-педагогічних працівників навчальних закладів і наукових установ, студентів, аспірантів, докторантів юридичних та історичних напрямів і широкий читацький загал.

*Пам'яті**Валентина Карловича Мамутова присвячується!*

УДК 340+346.1

Б. Г. Розовський,

доктор юридичних наук,

провідний науковий співробітник Інституту економіко-правових досліджень

НАН України

МЕНІ СОРОМНО БУТИ ЮРИСТОМ!

(переклад оригіналу з російської мови)

Стаття є спробою надати імпульс тривалій дискусії про подальший розвиток вітчизняної правової системи і наукової юридичної думки. Акцент зроблено на перспективах розширення самоорганізації суб'єктів господарської та іншої діяльності, звуження її правової регламентації. Запропоновано залучити максимальну кількість теоретиків і практиків до обговорення можливості модернізації правової системи України з урахуванням якісного і кількісного наростання досягнень науково-технічного прогресу, розвитку нових суспільних відносин, поки не підвладних правовому впливу.

Ключові слова: розвиток права, законодавство, юрист, Господарський кодекс, самоорганізація, гіперболізація прав і свобод.

Кожен кулик вихваляє своє болото. Мое — юридичне. Озираючись у минуле і оцінюючи сьогоднішнє, відчуваю двоїсті почуття. З одного боку, гордість. Юрист, без перебільшення, — це намісник Бога на Землі. Юрист формує закони, за якими людина живе і діє в реальному житті. Він є фахівцем з їх тлумачення і застосування, забезпечення законності в діяльності державних органів, підприємств усіх форм власності, установ, посадових осіб і громадян, надання населенню юридичної допомоги. Професія юриста вважається однією з найбільш благородних і відповідальних. Він захищає тих, чії права порушені, і забезпечує покарання злочинців. Від порад і рішень юристів залежать долі людей, їх майнові і немайнові відносини, стабільність економіки, інтереси автора і винахідника, приплив інвестицій і, нарешті, порядок на вулиці, безпека громадян.

З санкції сучасного юриста людина навіть повстала проти Бога. Райські яблука, якими спокусили Єву і Адама, стали символом пізнання, символом науки. На законних підставах обожнювали Космос борознять ракети і супутники, здій-

снюється пересадка органів людини і позаматкове зачаття, робляться аборти, проводяться коригування ДНК, набувають поширення роботи зі штучним інтелектом. У деяких країнах Європейського Союзу вилучили з документів слова «мати» і «батько», замінивши їх визначеннями «батько № 1» і «батько № 2», тому що одностатеві шлюби дозволені, і операції зі зміни статі стали буденними.

Однак полум'я поваги швидко згасає, якщо неупереджено подивитися на існуюче в Україні право. За зовнішніми атрибутами воно відповідає загальноприйнятим вимогам — є Конституція, є необхідні галузі, наповнені безліччю законів і підзаконних актів, є правозастосовна практика. Але вже дуже напрошується відома аналогія з іподромом, де під час перегонів замість коней випустили поні. Все як скрізь, але за силою — поні. Та й організація забігу далека від кращих стандартів.

Стає прикро і соромно, коли, знявши нав'язані псевдонаукові окуляри, що носив десятиліттями виявляєш насиченість чинного права сонмом мало не релігійних замшліх догм, принципів, стерео-

типів. Щоб їх проаналізувати, потрібно написати багатотомну монографію. Але загальне уявлення можна отримати і за окремими доволно обраними прикладами, на яких зупинюся нижче.

Поки зазначу головне: з благословення або потурання юристів *ми живемо в спотвореному, алогічному, витканому з взаємовиключних суперечностей суспільстві, до якого людина спочатку фактично протиставлена, а в осіб, покликаних управляти цим суспільством, права рука не знає, що робить ліва.*

Нині глобальна проблема — перенаселення Землі. Для вирішення проблеми розробляється параноїдальний проект переселення на Марс. Однак ситуація аж ніяк не прямолінійна. Населення будь-якої країни — одна з характерних ознак державності, джерело трудових ресурсів, основа національної самоідентифікації та побудови соціального суспільства. В Україні вважається одним з ключових завдань поповнення чисельності населення. Тому, незважаючи на глобальну проблему, влада України вживає заходів до збільшення народжуваності. В останні роки виплачується 41 280 грн — єдиний розмір допомоги на першу, другу і наступну народжену дитину.

Але у мене провокаційне запитання: чи потрібна Україні навіть наявна чисельність населення? І так само — чи потрібна наявна чисельність населення на Землі? Свідомо ігноруючи інші мотиви, хочу почути виразну відповідь: чи виправдана економічно діяльність сучасної людини в умовах реально функціуючої економіки?

Парадокс, вже нинішня провокаційна глобальна економіка не вимагає існування наявної чисельності населення Землі. Хижацькі інтереси бізнесу нав'язують суспільству мало не половину непотрібної продукції, виробництвом яких зайняті фактично зайві люди. Виробництва не може бути без споживання. Але постійно виробляти нову продукцію складно. Вихід знайшли в штучному зниженні терміну її експлуатації.

В одному з пожежних відділень Лівермора (Каліфорнія, США) з 1901 р.

працює найстаріша лампочка в світі, що виконує функцію технічного підсвічування. 4-ватна лампа ручної роботи називається «Столітньою» і навіть має свій сайт www.centennialbulb.org, на якому будь-який користувач мережі Інтернет може, зокрема, стежити за нею через веб-камеру — свіжий знімок пристрій робить кожні 10 секунд. Ви можете порівняти, як часто міняєте лампи в своїй квартирі? З подивом прочитав: перші дамські колготки були настільки міцні, що деякі водії використовували їх замість троса, витягаючи застряглу машину. Знали б про це сучасні жінки. Не секрет і різке скорочення гарантійних термінів експлуатації побутової та іншої техніки.

Апофеозом слугує епопея з шахрайською експлуатацією бізнесом екологічних вимог. Під приводом скорочення викидів у навколишнє середовище періодично проводиться заміна парку літаків, моделей автомобілів та іншої техніки. Будь-який хоч трохи грамотний економіст може підрахувати, наскільки більше забруднюючих речовин надходить при видобутку палива, сировини, виробництві енергії, виготовленні обладнання для нових технологій і самих літаків і автомобілів нових типів у порівнянні із зекономленим при експлуатації старих.

Не беруся судити, наскільки скоротиться потреба в робочій силі, якщо некрити ці шахрайські канали. Але немає ясності, чи є у суспільства можливість зайняти вивільнену робочу силу?

У моєму розумінні, скорочення чисельності населення України і Землі — неминучість. Довгий час люди змушені були мати велику кількість дітей. Ведення господарства вимагало величезних сил, і поодиноці впоратися було неможливо. Нині ця проблема пішла, у всякому разі, близька до цього. Залишилася проблема гарантованої старості. Показово, що в багатих країнах чисельність дітей в сім'ї скорочується. Гідне пенсійне забезпечення може остаточно вирішити загрозу перенаселення. Економічно, не кажучи вже про біологічні та соціальні

аспекти, це вигідніше, ніж витратити кошти на марсіанську програму.

Викладене — більше проблема для економістів. Але, напевно, немає жодного вченого, тим більше юриста-практика, який би не мав масу критичних претензій до чинного законодавства. Якоюсь мірою ситуація виправдана: життя швидкоплинне і постійно випереджає потуги його правового регулювання. Змушений в зв'язку з цим принести вибачення, якщо через незнання чийсь ідеї, можливо, були мною використані без посилання на автора — не будучи вузьким фахівцем, за всім не встежиш. Присвятивши довгі роки життя науці, я намагався внести свою лепту. Накопився черговий пристойний фоліант, але до його оформлення не доходили руки. Зараз терпець увірвався. З'явився Законопроект «Про юридичну освіту» від 28.09.2017 р. (реєстр. № 7147) [1], а за ним альтернативний проект з аналогічною назвою від 17.10.2017 р. (реєстр. № 7147-1) [2]. Не тільки юридичну науку, а й головну дійову особу — юриста — пропонують диференціювати на шевця і кондитера з забуттям єдності його призначення. Є розумна реакція колег що вимагає всілякої підтримки [3; 4, с. 8]. Прийняв рішення винести на суд читачів об'ємний фрагмент роботи з вибірково взятими з контексту «одиначними пострілами», і з урахуванням їх оцінок (чи будуть? — надії живлять не лише юнаків) здійснити узагальнене її завершення¹.

Отже. Візьмемо для початку історичний робочий інструмент, за допомогою якого вирішуються найважливіші завдання, — право. Виявляється, юристи нібито користуються ним як сомнамбули, бо не знають, не розуміють, що це таке. Будь-яка розсудлива людина знає і розуміє, що в своїй повсякденній діяльності постійно керується правом. Але, виявляється, жива і продовжує сповідатися багатовікова констатація Канта, що стала свого роду пророцтвом: «Юристи досі шукають дефініцію для свого понят-

тя права» [5]. Їм невтомно допомагають в цьому філософи права. Мій друг, авторитетний вчений, академік НАН України Ю. С. Шемшученко песимістичний: «Можна допустити, що така формула ніколи не буде знайдена» [6]. Логіка, виявляється, не всесильна: люди керуються, і до того ж успішно, правом, але що це таке — загадка. Чи варто дивуватися, коли бачиш настільки незадовільний стан людини у сучасному суспільстві?

Не маю труднощів у визначенні поняття права в існуючих умовах. Є розхожий вислів «оптиміст дивиться в телевізор, песиміст в інтернет, реаліст — в холодильник». Я — в числі останніх. Право в такому контексті, в якому ми його розуміємо — рядовий спосіб, засіб, форма досягнення людиною поставлених життєво важливих (та інших) цілей. Подібно до того, як говоримо прозою, в реальному житті ми з народження перебуваємо в кайданах права. Щоб в процесі суспільних відносин отримати бажаний результат, їм треба, свідомо чи ні, надати конкретну правову форму.

Право неминуче в якійсь частині орієнтоване на майбутнє. Однак вже сьогодні виникла цілком реальна задача масштабного реконструювання права під нову людину з модифікованою ДНК. Поки дослідники орієнтовані на зниження захворюваності людини і збільшення тривалості життя, але рішення задачі вдосконалення його соціальних характеристик — лише питання часу.

Право — штучне утворення. Згоден з твердженням: «Право — це міф, абсолютизація однієї вузької категорії норм на шкоду іншим, наприклад нормам моралі, звичаїв і т. д.» [7].

Філософи наполегливо намагаються дати визначення поняття права як виняткове, відмінне від уже існуючих. Справедливість не підходить, це поняття має свій зміст. Рівність — тією ж мірою. Нічого такого немає. Надія на вищий розум або інопланетян. Але не там шукають. Право тисячоліттями перебуває на нашій грішній Землі, це одна з багатьох

¹ У пропонованій роботі вибірково проаналізовані окремі проблеми теорії та кількох галузей права. Читач може здійснити вибірку тексту по своїм інтересам.

зафіксована невіддільна субстанція реально існуючого, постійно еволюціонуючого суспільства. Право не можна пояснити «з себе самого», конструювати і реформувати ізольовано від всього суспільного процесу, покладати на нього надію держави забезпечити неухильне дотримання, пропонованого правопорядку¹.

Якщо не витати в філософських хмарах, право — історично існуюча, життєво обумовлена — форма самоорганізації суспільства з метою забезпечення людині конструктивної можливості діяти або не діяти для задоволення своїх потреб і потреб інших людей в розрахунок на підтримку (не заперечуватимуть, як мінімум) інших громадян. Це спосіб міжособистісного спілкування, стандартизований в певних сферах суспільних відносин для практичної зручності².

Право — це атрибут суспільства, продукт його соціалізації, складова частина культури. У Робінзона на безлюдному острові потреба в праві народилася лише з появою П'ятниці, коли між ними виникли взаємні зобов'язання. В такому ракурсі право вічне, бо не уявляю навіть суспільство майбутнього, в якому між людьми не буде взаємних зобов'язань, не обов'язково трудових. Змінюватися може лише їх перелік і зміст. Поки суспільство вічне, вічне і право.

Вже наші далекі пращури збиралися і встановлювали загальні правила вирішення нагальних завдань. Скликати з кожного приводу «законодавчі збори» клопітно, тому багато проблем вирішувалися шляхом взаємного узгодження нагальних питань окремими членами племені. Це не обов'язково був зафіксований договір. У багатьох, якщо не більшості випадків, індивід, здійснюючи в своїх інтересах певну дію, виходячи з досвіду,

очікував від інших людей однотипні поведінки. Таких індивідуально узгоджених умов здійснення подальшої діяльності в загальній їх масі була більшість і вони, користуючись сучасною термінологією, однозначно кваліфікуються як норми звичаєвого права. Найбільш типові стійкі його форми отримали найменування звичаю.

Угодні і вигідні державі звичаї набувають чинності закону — форми державного права. Переважна маса законів — це та сама горезвісна воля пануючого класу. В процес природної самоорганізації люди включають далеко не всі, а тільки прийнятні закони.

Історично «держава» походить від «государ», яким був монарх або подібний за рангом володар. Свою владу государ захищав від будь-яких намірів, встановлюючи государеве право — розгалужену систему приписів і заборон³. З ліквідацією монархії і подібних форм правління ситуація практично не змінилася. Новоявлені правителі приватизували державу, і разом з нею — право. Сучасне державне право — типове приватне право наділених владою правителів. Показовий приклад — надання за вказівкою Хрущова зворотної сили закону і застосування смертної кари валютникам. Не менш показовий приклад. Історія паперових грошей починається з 910 р., коли правителі Китаю заборонили купцям обмінюватися розписками і ввели свої векселі. Вони стали прообразами сучасних паперових грошей.

Пересічні громадяни за самим задумом — лише вимушені виконавці, але не творці права. Звідси в ньому така кількість убозств.

Якщо ми хочемо мати право, гідне людини, що постійно вдосконалюється в століття науково-технічного прогресу,

¹ Кримінологи абсолютно обгрунтовано те саме говорять про злочинність.

² Нині росте розуміння, що людина — не єдина розумна істота на планеті. Свідомість мають тварини, рослини, навіть нижчі форми життя. (Не виключено, що його мають і окремі природні об'єкти.) Рано чи пізно, перелік учасників правового регулювання буде ними поповнений. Не зовсім вдалі спроби робляться. Див. [8].

³ Вважається, що етимологічно «государ» походить від «суд». Тобто, історично первинною функцією влади, швидше за все, була судова. Але щоб творити суд, потрібен хтось, що висуває звинувачення, що збирає докази. Його в першу чергу призначав государ. Це була та фігура, без якої в розумінні государя суд не міг бути праведним.

варіант реформування один: право не повинно спускатися зверху, не бути чийось дозволом, а рости переважно знизу, висловлювати інтереси диференційованих частин суспільства.

Право, як художня постановка в театрі, по-різному виглядає зі сцени і різних частин зали для глядачів. У кожного часу своє право. У кожного права своя свобода. У бідної держави не може бути хорошого права. Правова норма — це сканована типова ситуація, тоді як реальне життя — калейдоскоп безлічі випадкових ситуацій. Право — це те, що хочу я. Хочеш ти. Він. Вона. Хоче разом, аж ніяк не дружня родина¹. Право — це періодично вирішуваний конфлікт інтересів. Право рухливе і мінливе. Стабільне право — показник стагнації суспільства.

У певній частині державне право — політична служниця влади, що виконує накази незалежно від економічної обумовленості. Однак у переважній більшості право прямо або опосередковано ґрунтується на економічній основі. Навіть така крайність як регламентована законом міра кримінального покарання історично залежить від рівня розвитку продуктивних сил. У натуральному господарстві великого попиту на роботу силу не було, і злочинців навіть за незначні діяння піддавали страті. Промислова революція супроводжувалася в СРСР ГУЛАГом, максимальна санкція: поряд із довічним ув'язненням — 25 років позбавлення волі. Науково-технічний прогрес породив надмірність робочої сили — санкції різко скоротилися. У деяких державах є винятки, але загальна тенденція прорізала.

У прямій або завуальованій формі законодавство неминуче корупційне. Примітивно, коли в юридичній науці і ЗМІ корупція зводиться до хабарів і незаконних фінансових операцій. Удвічі примітивно, коли до права відносять тільки те, що міститься в наукових трактатах,

і навіть в їх вищій формі — Конституції. Право не стільки те, що наказано законом, скільки те, як його повсякденно застосовують правителі, які мають свої інтереси, підвладні їм кланові «білі комірці» і вимушено — напівбезголосі громадяни, що дуть за ними. Співвідношення тих, хто налаштований активно викривати хабарників, і тих, хто дає хабара для успішного вирішення своїх корисливих проблем, різуче. Суть корупції в наданні ряду вагомих привілеїв представникам панівного класу, введення жорстких заходів з охорони і захисту їх інтересів². Найбільш цинічний девіз: «Бізнес не повинен сидіти в тюрмі!». У РФ навіть виключали з Кримінального кодексу конфіскацію майна.

Створене нами право скувало громадську ініціативу, прирекло людей на роль бездоганних виконавців нав'язаних приписів. Чинне право цілком можна охарактеризувати як сучасний аналог права рабовласницького, де свобода людини зведена до мінімуму, його життя і діяльність запрограмовані і зарегульовані до найдрібніших деталей. Його характеристикою цілком могла бути прославлена в інтернеті реклама одного магазину: «У нас є все. Якщо чогось немає, значить, воно вам не потрібно». Імунітетом користуються рабовласники, але аж ніяк не рядові громадяни. У класичній марксистській піраміді: «гроші — влада — гроші» проміжний ступінь — не тільки засіб добування нових грошей. Значною мірою влада — це можливість правової страховки, гарантії уникнення відповідальності за гроші, отримані шляхом, далеким від законного. У владу в більшості випадків йдуть саме за такими грошима і, природно, при будь-яких демократичних гаслах для забезпечення їх охорони і власної безпеки створюють реально діюче «службове» право, в якому, за образним висловом Альваро Хіль-Роблеса, комісара з прав людини Ради Євро-

¹ В Одесі на Привозі існують три розміри одягу: «на вас», «не на вас», «треба міряти».

² Дискусії про те, наскільки людина піднявся над тваринним світом, нескінченні. Підкину палива в вогонь. У африканських левів після смерті ватажка прайду новий володар вбиває спадкових самців-дитинчат попередника. У людському «прайді» подібна система дозволяє проводити вибори володаря без вибору, як це має місце в РФ.

пи (1999—2006) «Мораль і влада — це як вода і масло, які не змішуються в силу протилежних властивостей. Від Римської імперії до сьогоднішніх днів влада і зловживання владою йдуть рука об руку, якщо не робиться щось, щоб перешкодити цьому» [9, с. 22].

Перераховані принципи, прийняті закони — це рекламна вітрина права, товар на споживчому ринку. Реальний тип конкретної держави можна і потрібно визначати за реально існуючим у ньому правозастосуванням, неупереджено оцінюючи, наскільки цей товар у державному «магазині» відповідає попиту суспільства, бажаному соціальному стандарту. Необхідність у примусовому забезпеченні права — показник недосконалості суспільства. Даний показник, на жаль, великий.

Розглядаючи можливості підвищення реалістичності права, почну з пропозиції, головної в моєму розумінні, напевно екстравагантної в уявленнях інших — зняти пов'язку з очей Феміди.

Наша юриспруденція ґрунтується на обожненні закладених ще на зорі цивілізації канонів і стереотипів, на готових формулах, що раз і назавжди закривають проблему. Сила інерції настільки велика, що ніхто не наважиться критично оцінити, наскільки ідеали взаємин богів на стародавньому Олімпі відповідають реаліям сучасного життя в століття поступального науково-технічного прогресу. Пов'язка на очах давньогрецької богині правосуддя Феміди символізує неупередженість. Справедливий суд повинен закривати очі на майнові, класові відмінності учасників процесу і розглядати лише справедливі факти. При розгляді справи суддя повинен бути сліпим, в тому сенсі, що і позивач, і відповідач для нього — лише відображення граней закону. Але Феміда у греків вершила суд з відкритими очима. Як і у будь-якого грецького божества, в римському пантеоні у богині правосуддя був власний двійник. Ним виявилася велика Юстиція — римська богиня справедливості. Саме вона мала пов'язку на очах. Так виник давно відзначений цікавий казус: в

сучасному світі богиню справедливості називають Фемідою, а зображують як Юстицію. Є, правда, виняток: в Лондоні дах будівлі Олд Бейлі — Центрального кримінального суду Англії і Уельсу прикрашає зображення Феміди без пов'язки. Зображення грецької та римської богинь мали ще одну відмінність: у першій в руках ваги, у другій — меч. Ці ознаки, узагальнено наділяючи ними Феміду, спробую використати для досить умовної рубрикації цієї роботи.

Пов'язка Феміди. Це був екскурс в історію. Однак як раніше, так і зараз суди — незмінні інструменти політичної системи. Процеси над суддями, які виносили вироки учасникам Майдану (Революції Гідності), — тому підтвердження. Фемідова пов'язка тут не порятунок. Навпаки, суддя повинен бачити не тільки явний, а й прихований підтекст політичного, корисливого та іншого на нього тиску, мати громадянську мужність, щоб йому протистояти. Ясність, незашореність погляду — неодмінна умова об'єктивної, справедливої оцінки позицій сторін у процесі судового розгляду.

Незалежність і об'єктивність судді — категорії пов'язані, але не однозначні. Судячи з тягот створення антикорупційного суду України, забезпечення незалежності суддів доведеться ще чекати довго. Але, напевно, так само довго доведеться чекати зняття обмежень можливості отримання суддею повної і об'єктивної інформації про обставини розглядуваного кримінального провадження. У нас, як парадокс, немає єдності принципів цивільного і кримінального процесу. Якщо в першому суддя не скутий обмеженнями задавати питання позивачеві і відповідачу, то в другому в ім'я надуманих ідеалів діє пряма заборона судді проявляти ініціативу в перевірці достовірності наявних у справі доказів та встановленні істини. Він бачить пробіл, а сторони не бачать. За буквою закону повинен закрити очі і суддя. Маячня. На жаль, не сивої кобили, а високочолых наставників.

Але під псевдополітичним приводом сталося страшне: при конструюванні норм права і подальшому здійсненні правосуддя за буквою закону з поля зору законодавців, суддів і учасників процесу рангом нижче випав чоловік як індивідуальність, творець, новатор, нетрадиційний створювач більш сприятливих умов життя і діяльності, або, навпаки, в силу об'єктивних причин, той що не впорався з їх тяготами. Як наслідок, наприклад, ми відстаємо від світової технології передачі органів, бо вітчизняні новатори відбували покарання в тюрмах, а сьогодні хронічно перебуваємо на межі дефолту, і значна частина бізнесу перебуває в тіні. Суспільство не виправдано ігнорує надзвичайні спонукальні причини скоєння громадянами правопорушень, що стали вже свого роду системою.

Певні зрушення є. Вищий касаційний суд Італії, розглянувши справу безробітного Романа Острякова, раніше засудженого за крадіжку двох шматків сиру і упаковки сосисок до шести місяців ув'язнення і штрафу 100 євро, вирок скасував і постановив, що крадіжка продуктів для втамування голоду не є злочином. «Не підлягає покаранню той, хто через нужденність краде невелику кількість їжі, щоб задовольнити життєво важливу потребу в харчуванні», йдеться в постанові суду. Але це не в Україні, а в Італії.

Юристам давно настав час покаятися перед людством. Скільки б не оспівували демократію, не уявляли парламентську республіку як владу народу, держава була і залишається прямою або замаскованою диктатурою вивішеною на екран суб'єкта, підтримуваного або керованого групою зацікавлених однодумців з числа того самого, за Марксом, «панівного класу». Філософи і теоретики права вправляються лише в уточненні характеристики цього класу, але ніхто не хоче усвідомити: трактування права як волі панівного класу, зведеної в закон — це не що інше, як знищення права громадян на самостійне облаштування свого

життя, його кланова приватизація, яка, за Платоном, і є крадіжка. Тому так і живемо.

Наберуся сміливості заявити: чинне законодавство хибно в своїй суті. Громадяни звертаються до права для захисту справедливості. Однак тут черговий парадокс. «Чи справедливо право?» — досліджували багато поколінь. Обговорення триває сьогодні в численних статтях, монографіях і дисертаціях. Єдиної думки немає, несправедливість закону не тільки не виключається, але визнається неминучою. За несправедливістю закону для більшості часто ховається справедливість для обраних — грань ретельно маскується.

Не буду вступати в марну теоретичну дискусію. Гостре питання: якщо несправедливість закону не виключається, на якій підставі юристи протягом тисячоліть по-язичницьки становляться до відомого постулату: «*Dura lex, sed lex*»? Ми перекладаємо його «Поганий закон, але це закон», а варто було б в дослівному звучанні: «Закон — дура і ми дурні його обожнюємо»¹. Невже за тисячоліття не порозумнішали, чи не досягли рівня свідомості справжньої особистості, здатної оцінити — що добре, а що погано в соціальному устрої? Немає вічних істин, не може бути вічних законів. Готові формули раз і назавжди закривають проблему. Законодавець у переважній більшості випадків відстає від змін, що відбуваються в реальному житті. У ряді західних держав набув поширення судовий прецедент. В англійському праві на початок нинішнього століття налічувалося більше 350 тис. діючих прецедентів, а у нас пов'язка на очах Феміди настільки міцна, що навіть не дуже істотний відступ від закону вимагає санкціонування Конституційного Суду.

Законодавство ефективно і справедливо, якщо націлене на попередження суперечок, примирення сторін у разі їх виникнення, мінімізацію негативних наслідків. Подивіться крізь цю призму на наше чинне законодавство, спробуйте

¹ Дев'яносторічна пенсіонерка з Гамбурга пожалілася на радіо, що її чоловік, навіть якщо вона заснула, все одно в десять вечора будить її для того, щоб вона прийняла снодійне.

зробити в цьому розрізі його економічну оцінку. Воно побудоване на основі кодифікації Юстиніана, головною максимою якої було: «Право полягає в тому, що хоче імператор». Імператор же хоче, щоб всі виникаючі конфлікти розв'язував він. Звідси до цього дня все наше законодавство орієнтоване на розробку способів вирішення конфліктів. Але в абсолютній більшості випадків вирішення конфлікту не може бути справедливим — не кажучи про політичну визначеність, задоволення інтересів однієї сторони відбувається за рахунок утиску інтересів іншої.

Значною мірою конфлікти породжуються жорсткістю регулювання відносин. Якщо у звичайного громадянина первинний інтерес — що хочу зробити (придбати, реалізувати і т. п.), то для юриста на першому місці — як організувати реалізацію даної потреби. Причому саме так, і не інакше. Варіант, коли сторони оцінили свої можливості, визначили прийнятні умови і засоби досягнення консенсусу, юристів не влаштовує — можна позбутися хліба насущного. У статтях, монографіях, дисертаціях детально розписується необхідний, нібито науково обгрунтований порядок дій. І його примусово нав'язують. Чесно зізнаюся, не уявляю, хто і як зможе організувати створення нової правової ідеології і розробку на її основі прогресивної законодавчої бази. Занадто далекі від народу ми, юристи.

Традиційно вважалося, що юридична наука і самі юристи — це втілення логіки. Мислителі давнини — наочний тому приклад. Нині чи життя занадто ускладнилося, чи змінилися часи і звичаї, але ставити знак рівності між юриспруденцією і логікою — чистісінької води ідеалізм. Чого варта, наприклад, формула цілей і завдань найбільш консервативного законодавства кримінального циклу — «охорона прав і свобод людини і громадянина», коли активна правова діяльність держави починається після того, як злочин скоєно, тобто недоторканність прав особи, власності та ін. порушена, зберігати вже нічого, декларована мета неспроможна.

Ніяке покарання вбивці не компенсує смерть людини. Вже дуже своєрідно виглядає справедливість, коли засуджений відбуває покарання в місцях позбавлення волі за рахунок платників податків, у тому числі і самого потерпілого. При існуючій практиці, компенсація заподіяної матеріальної шкоди може розтягнутися на багато років без жодних гарантій успішного завершення. Приклади можна наводити до нескінченності.

Протягом тисячоліть ми користуємося правом, просоченим язичницьким духом табу, сконструйованим ніби в перевернутому вигляді, де в основі лежить беззаперечна заборона, що дозволяє захистити того, хто диктує, від можливих домагань конкурента, а не дозвіл, стимулюючий пошук новацій, прогресивних перетворень на шляху цивілізованої еволюції людини і суспільства. Навіть саме дозвіл слугує своєрідною формою заборони, бо дозволяє діяти тільки в чітко визначених межах.

Одне з основних протиріч історичного процесу — протиріччя між ситуативною істиною і вищою істиною весвітньоісторичного розвитку. Те, що істинно тут і зараз, ефективно, життєво необхідно і т. п., не обов'язково буде істиною майбутнього, історичної тенденції, потреб соціального розвитку, вищих цілей (якщо такі є) світової історії. І навпаки, те, що сьогодні викликає обурення, те, що шкідливо, згубно, веде до поразки, — в далекому майбутньому може виявитися прийнятним, корисним, благодіючим, що вестиме до перемоги і успіху.

Вважаю, теорія права була б більш змістовна і конструктивна, якби ґрунтувалася на роботах кваліфікованих кримінологів. Злочинність вважається антиподом позитивного права. Але давайте будемо об'єктивними: все право, у всякому разі, його переважна частина, зросла на ниві запізнілого критичного усвідомленого поняття злочину. Еволюція життя всього живого на планеті — це постійний процес новаторського подолання виникаючих перешкод, в тому числі штучно створюваних заборон. Показово, навіть віруси, як свідчать епідеміологи,

шукають і знаходять шляхи обходу застосовуваної вакцини. Люди, природно, більш заповзятливі. Без перебільшення, практично кожна сучасна людина — екс-злочинець в минулому. Якщо простежити історію, величезне число норм позитивного права — це скасовані в тій чи іншій формі заборони, обмеження, розпорядження, умови, тлумачення, засновані на древньому канонічному розумінні регулювання життєдіяльності. Тенденція набирає силу. Не здивуюся, якщо згодом в результаті пізнання генетики людини будуть декриміналізовані навіть деякі види вбивства. Превалювати, ймовірно, буде відповідальність не за те, що зробив, а за те, що міг, але не зробив.

Безліч заборон в праві мають — повинні мати — економічну основу, їх порушення тягне наступ прогнозованих втрат. Без цього сам заборона, його введення позбавлене логічного і будь-якого іншого сенсу. Але якщо ці втрати допустимо розрахувати, чому не може бути варіантів порушення заборони з компенсацією втрат за умови отримання в результаті значної вигоди? Чи не розумніше регламентувати, наприклад, в Господарському кодексі України загальний постулат: за погодженням сторін, в необхідних випадках з санкції держави введені заборони можуть бути повністю або частково скасовані за умови повної компенсації потенційних втрат? Немає збитку — немає злочину, немає необхідності в покаранні. Принцип: «Купіть зміни в законі» в прямому і переносному сенсі повинен бути основоположним в правозастосовчій практиці, як умова забезпечення справедливості права і законодавства. В процесі реформування закон доцільно розділити на лоти і виставити на «біржу» — «покупці» дадуть оптимальну оцінку кожному варіанту проекту¹. Економічно і соціально обгрунтоване реформування призведе до підвищення ефективності правового регулювання, декриміналізації багатьох діянь з

усіма впливаючими оптимальними наслідками (докладніше див. [10]).

Давайте думати. Не можна карати за порушення закону, який ніхто не виконує. Це принцип. Якщо неможливо змінювати поведінку мас людей, треба міняти закони. В даному випадку треба міняти не якісь конкретні закони, а саму суть, якщо хочете — ідеологію права. Основний девіз, кредо: «Кожен може вирішувати конкретну життєву проблему (завдання) будь-яким зручним йому способом, не порушуючи інтереси інших громадян». Пливи в бурхливих водах житейського моря, дерзай, але знаходь кошти для порівняння твоєї вигоди і вигоди суспільства. Твої дії не повинні викликати суперечки, претензії. А якщо вони не виключаються, визначся заздалегідь з формами їх добровільного дозволу з усіма зацікавленими особами.

Тенденція намітилася: зниження числа звернень до господарських судів складо за останні роки 23%. До скорочення звернень до суду підштовхує збільшення строків розгляду справ у господарській юрисдикції. Якщо в 2015 р. цей процес укладався в усіх трьох інстанціях у сім місяців, то сьогодні досяг позначки в дев'ять. Гряде скорочення штатів господарських судів з усіма наслідками, що випливають.

Передбачаю багато складності, але вважаю: самоорганізація господарюючих суб'єктів — це краще, ніж є.

Сказане не означає ліквідацію законодавства. Закон потрібен, але в чітко визначеній якості: як рятівний круг. Не вмійш або не вважаєш за потрібне проявляти ініціативу — поступай відповідно до чинного законодавства, неси повну передбачену ним відповідальність.

Непробачно, коли пересічний громадянин має туманне уявлення про те, як приймаються наші закони. Але колеги юристи, ви теж не знаєте? Або знаєте, але мовчите? Я вже намагався кричати, але це був голос волаючого в пустелі — опоненти списували на витрати зростання. Скільки треба чекати?

¹ Груба аналогія: автомобілісти у великому мегаполісі можуть ставити питання про скасування обмеження швидкості руху, якщо візьмуть участь в будівництві підземних переходів для пішоходів.

Тільки факти. Україна є абсолютним лідером серед європейських держав за кількістю поданих законопроектів. У середньому за один рік українські народні депутати ініціюють 1,8 тис. проектів законів. Візьміть старенький арифмометр і порахуйте, скільки найважливіших рішень народний депутат нібито приймає в один робочий день, годину, хвилину, секунду, мілісекунду.

Якщо проект закону створює загрозу благополуччю кому-небудь з можновладців, тут кидають усі сили, щоб його провалити або наробити «дірок», що дозволяють, як сказав свого часу Л. Кучма, «красти за законом». При прийнятті деяких законів у залі засідань Верховної Ради траплявся навіть мордобій. Але ті закони, які не зачіпають чийсь інтереси, взагалі не привертають уваги депутатів. Так, у червні 2003 р. Україна планувала приєднатися до Міжнародної конвенції з перевезення залізничних вантажів. Абревіатура цієї конвенції СОТІФ. Помилково під час голосування на табло вивісився (і пізніше був занесений в стенограму) напис «Ратифікація Міжнародної конвенції з перевезення залізничним транспортом котів». Настільки дивна назва депутатів не збентежила. Чому для перевезення мишей, левів, жирафів закон не потрібний, а для котів потрібен спеціальний закон? На депутатів, як свідчить історія, західні ярлики, та ще й ті, що мають статус міжнародних, діють гіпнотично, рука до кнопки голосування тягнеться автоматично. До того ж, як визнав свого часу экс-спікер В. Литвин, проекти законів читають в кращому випадку 2–5 депутатів. У результаті конституційна більшість (проголосував 371 депутат) вирішила узаконити право наших «мурзиків» їздити залізницею [11].

Так, парламентська законотворчість — це стандартна світова практика. Але не можна вдаватися до стандартних рішень у нестандартних ситуаціях. На відміну від багатьох держав Заходу, що мають стійке законодавство, Україна змушена приймати його практично з нуля. Я не обмовився — саме приймати, а не створювати. Створювати необхідності

немає, значною частиною закони ідентичні, успішно діють у ближніх і далеких сусідів. Нема чого було витратити час і сили на розробку, наприклад, проекту Закону про ратифікацію Договору між Україною та Урядом Малайзії про видачу правопорушників. Нічого нового, незвичного при цьому не привнесли. А таких законів безліч, глобус великий. Невже вичерпалася творча думка, не можемо з урахуванням історичних реалій сконструювати схему одноразового автоматизованого включення в число діючих типових у світові практиці законів, не ущемляючих інтересів України?

Доводиться констатувати: бурхливий розвиток комп'ютерних технологій явно недостатньо відбивається в роботі щодо вдосконалення законодавчого процесу та здійснення правосуддя. З використанням сучасних інформаційних технологій не становить особливих труднощів зіставлення й аналіз діючих у всіх державах законодавчих актів, що регулюють однорідні відносини, і розробка програми відповідного поповнення вітчизняного законодавства.

Наявним інтегральним інформаційно-аналітичним системам цілком під силу зробити детальний аналіз проекту закону для перевірки його несуперечності з чинним законодавством, тенденціям вітчизняної та міжнародної практики, достатності наявного економічного потенціалу для втілення його в життя.

Настільки ж перспективна розробка кібернетичних програм для перевірки повноти використання в обвинувальному акті доказів, зібраних у процесі досудового розслідування, їх несуперечності, ідентичності тлумачення. В принципі дані програми можуть дати повноцінну оцінку доказів провини підсудного за результатами судового розгляду. Повною мірою вони можуть бути застосовані і для оцінки рішень суду у господарських, цивільних, адміністративних й інших справах. Технологія певною мірою подібна до перевірки надійності проекту ракети.

Ще з більшою переконливістю комп'ютерні технології можуть бути застосовані для оцінки висновків експерта, пе-

ревірки відповідності інформації в показаннях потерпілих, свідків і обвинувачуваних, відомої з офіційних, історичних та інших джерел.

Нарешті, є широкі можливості для оцінки реальності та ефективності інформації, отриманої в результаті проведення негласних слідчо-розшукових дій, своєчасного їх коригування, дієвості захисту негласних співробітників.

Однак кардинальне рішення бачиться у зміні самої законодавчої техніки, переоцінки в ній ролі держави.

Наш народ у масі ніколи не брав участі в управлінні державою і ніколи не вчився господарювати. Цьому його не вчать і зараз. Створивши рабовласницьке право для пересічних обивателів, влада сама виявилася скутою створеними цілями, перекрила канали для виходу з рабства здатним на рухи. Не замахуючись на глобальність, виходжу з позиції, що ситуацію важко змінити, залишаючись в рамках непорушності єдиного в державі законодавчого органу, що регламентує діяльність від ЖЕКУ до зовнішньополітичного відомства. Але чому законом вважається тільки акт, прийнятий парламентом, і закони приймає тільки парламент?

Так, є норми, правила, приписи, вимоги — єдині для всіх громадян. Велосипед тут винаходити не треба. Однак є чимало специфічних форм діяльності, здійснюваної, нехай навіть великим, але обмеженим колом людей. Найбільш показовий приклад — діяльність господарська. Основний її регулятор — Господарський кодекс України. Він був розроблений колективом висококваліфікованих учених і практиків, зіграв позитивну роль у становленні вітчизняної економіки. Але життя продовжується. Воно многоваріантне, мінливе, вимагає своєчасного реагування на періодично виникаючі стимули і антистимули. Виникають нові проблеми і проблемки, по-

трібні непередбачені раніше невідкладні рішення. В силу ряду причин своєчасно відстежувати їх «зверху», з боку складно, коригування закону при існуючих процедурах вимагає значних витрат часу. А час, як відомо, — гроші, з усіма наслідками, що випливають. Закономірне запитання: чому не можна всю подальшу роботу з удосконалення господарського законодавства, за необхідності кардинального реформування, передати в руки його користувачів?

Рішення завдання багатоваріантне. Один з них — визнати допустимим прийняття спеціальних законодавчих актів, що регулюють господарську діяльність, зібраних для цієї мети з'їздом уповноважених представників суб'єктів виробничої та підприємницької діяльності. Організацію з'їзду, порядок виборів делегатів може взяти на себе один з наявних в Україні професійних союзів¹. З'їзд виробляє і затверджує стратегію регулювання господарської діяльності, створює спеціальний орган для розробки із залученням кваліфікованих вчених проектів відповідних основних законодавчих актів, які по завершенню розглядає і приймає.

Нехай, розвиваючи Господарський кодекс, створюють Статут господарської (підприємницької) діяльності, швидко, без перешкод його використовують, за необхідності своєчасно, знову-таки за участю науки, коригують, не допускаючи, як це практикується зараз, тривале збереження дії неспроможних норм². Перевага: рука на пульсі, виконавець кровно зацікавлений в результаті, немає плутанини і тяганини, що спостерігаються при проходженні проектів законів у Верховній Раді. Реалізується характеристика видатного прусського юриста Савіньї: «Право — це тільки одна з багатьох форм, які може приймати дух нації, і воно повинно мати свободу, щоб змінюва-

¹ Я щиро вдячний своєму колезі А. Ю. Ілларіонову за критичні зауваження щодо початкового на черку схеми формування самоорганізації суб'єктів господарської діяльності.

² За свідченням класика угорської поезії Шандора Петефі, на початку XIX ст. в Дебрецені, де він деякий час жив, на хвіртках кожного будинку було виведено: «Швидко закривайте хвіртку, бо вибіжить свиня» [13, с. 202].

тися з духом нації» [12]. Нарешті, з'являється можливість бачити реального автора законопроекту і з урахуванням результатів діяльності його фірми, внеску в загальну справу оцінювати потенційну значимість новації.

У Статуті доцільно забезпечити єдність господарського права та процесу. У далекому минулому саме процесуальному праву належала провідна і систематизуюча роль у правовому розвитку. Нині його вплив не менше, але досліджені недостатньо.

На відміну від Кодексу, Статут може включати норми інших галузей права, що відносяться до регулювання господарської діяльності, аж до кримінальної. Тим самим буде ліквідована наявна чехарда законів, конфліктів теоретиків з приводу сфер правового регулювання, підтримуваних високопоставленими чиновниками. (Більше нічим їм займатися?) Користувач звільниться від неприємної роботи пошуку правового обґрунтування господарського рішення, що ним готується, в лабіринті наявних численних законодавчих актів. У свою чергу, полегшиться завдання забезпечення єдності законодавчого регулювання господарської діяльності, усунення неузгодженості різного роду норм.

Виходячи за рамки господарського права, необхідно в Статуті закріпити механізм протидії епидемії «сірих зарплат», за допомогою яких олігархічні клани та інші представники бізнес-структур уникають оподаткування, зриваючи поповнення держбюджету. Соромно, коли мінімальна погодинна оплата праці в Україні через здійснювані махінації практично в 26 разів менше, ніж в економічно розвинених країнах, наприклад, у США [14, с. 89]. Жебрак працівник не дасть високу продуктивність праці, не піклуватиметься про підвищення благоустрою суспільства. Давно пора розробити диференційовані нормативи відрахувань від прибутку господарюючих суб'єктів не тільки в бюджет, а й в фонд заробітної плати.

При всьому бажанні не бачу принципових заперечень, крім єдиного — схи-

ляння перед традицією. Але традиції не вічні. Вже успішно здійснюється саморегулювання ринку цінних паперів та інших сфер. Цілком очікувана поява в найближчому майбутньому Аграрного статуту. Не бачу складності в заміні на Статут Кримінального процесуального кодексу. У його розробці брали участь найвизначніші шановані мною вчені, але явно відчувається дефіцит позицій практиків.

Перебільшені побоювання олігархізації та корумпованості господарського законодавства. Представництво на з'їзді депутатів від широких верств господарників дозволить врахувати всі інтереси, знизити ризик «захоплення влади» розумним лобіюванням.

У більшості цивілізованих країн парламент — це ринок законів, де є основні інтереси суспільства, держави і лобіювані інтереси окремих об'єднань і громадян. Наша Верховна Рада не тільки не ринок, навіть не базар, бо в ній переважно відсутній тандем покупець — продавець. Глава Комітету Верховної Ради з питань податкової та митної політики Н. Южаніна заявила, що у нас не сформована економічна політика. А вона необхідна для виходу з кризи, в якій зараз знаходиться економіка України (дефіцит бюджету, зовнішній борг). Але зараз всі — в політиці. Економікою займатися нікому. Приклад — ситуація з оподаткуванням тютюнових підприємств України, чотири з яких входять у десятку лідерів із наповнення бюджету. Але у Верховній Раді зареєстровано сорок законопроектів, що створюють умови, щоб уся тютюнова індустрія пішла «в тінь», перестала сплачувати податки до бюджету [15].

При великій кількості діючих законів право переважане колосальною безліччю інших, часто неузгоджених нормативних актів. Трагедія в Кемеровому показала, що проект забудови або реконструкції стверджує експертиза. Сам процес будівництва під контролем у буднагляду. І тільки коли роботи закінчені, будівлю приймає Державний пожежний нагляд, підвідомчий МНС. Незалежний

експерт з пожежної безпеки Деніс Фон Мекк розповів: «Три різних відомства дуже по-різному читають пожежні нормативи і вимоги. У нас їх колосальна кількість. Багато з них дійсно складно написані. Коли ви узгодили начебто свій проект і начебто будете за проектом, таке відомство після експертизи говорить: «А ми бачимо це по-іншому». І ви, як чесний підприємець, не винні. Але несете покарання ви. А коли всі дозволи отримані, власники будівель просто не розуміють, яким правилам безпеки підкорятися. Адже часто норми суперечать одна одній. Наприклад, запасні виходи за протипожежними правилами замикаєти не можна, але ж тоді частина відвідувачів зможуть проникнути всередину, минаючи охоронців. А це вже порушення антитерористичних норм. Те саме з ґратами на вікнах» [16].

В Україні ситуація не краща. Інститут законодавства Верховної Ради України фізично не справляється з поставленими завданнями. Їх не вирішити, поки не буде створено повноцінний інститут лобіювання, що включає систему фінансування повсякденного формулювання схильних до трансформації інтересів суспільства, держави, законодавчого їх відстоювання.

Соромно, нестерпно соромно і прикро за те, що незлічені покоління моїх колеґ-юристів не змогли завершити спроби виробити наукові підстави прийняття закону. Якщо неупереджено оцінити існуючу законодавчу техніку, очевидно, що чимала частина законів приймалася за принципом «Я так хочу!» або «Мені так здається...». Нині однозначно визнається, що в організації процесу законотворення існує прогалина, яка має, без перебільшення, методологічний характер. Тепер робота відповідних комітетів парламенту, якщо і планується, то лише в частині профільних напрямів правового регулювання, в основному за кількісними показниками. Діяльність комітетів не координується, не має системного характеру. Результати законодавчої діяльності оцінюються швидше на філософському, ніж на прагматичному рівні.

У той самий час у багатьох передових країнах набула поширення практика планування, орієнтованого на кінцевий результат. Вона з'явилася в середині ХХ ст. в США в сфері бюджетування. За цією методикою ступінь виконання бюджету вимірюється не ступенем виконання окремих статей витрат, а досягненням показників соціальної та економічної ефективності цілей, завдань і функцій держави з урахуванням пріоритетів політики і суспільної значущості очікуваних результатів використання коштів. Сьогодні дана система поширена в багатьох країнах. Вона вийшла за межі бюджетування, застосовується практично у всіх сферах державної діяльності [17, с. 85–101]. На жаль, не у нас.

Деякі автори пропонують більш радикальний захід — приймати нормативні акти, що діють лише певний термін [18, с. 3].

Припустимо обговорити додаткові заходи забезпечення ефективності прийнятих законодавчих актів. Так, при бюджетному плануванні найбільш відповідалні очікувані результати і терміни їх досягнення доцільно публікувати, щоб громадяни та зацікавлені організації могли контролювати весь процес. За роботу, товариші!

Не беруся судити, чому за купою відомих малопродуктивних заходів не піднято на щит нестандартний в існуючих уявленнях прийом — встановлення відповідальності держави чи іншого законодавця за несприятливі наслідки застосування прийнятих нормативних актів. Побічний, на перший погляд, приклад. У США дикий ведмідь унадився на пасіку. Пасічник кілька діб відлякував його, включаючи світло і аудіотехніку. Але настав момент, коли генератор сів, і ведмідь пограбував вулики. Пасічнику в судовому порядку компенсували збиток, заподіяний диким ведмедем, взятим під охорону держави як представник зникаючого виду. Є підстави вважати, якщо буде застосовуватися подібна практика щодо всіх прийнятих законів, ми отримаємо потужний важіль забезпечення дієвості вітчизняного законодавства.

Кривий меч Феміди. Сьогодні камінь спотикання на шляху приєднання України до Європейської спільноти (меркантильно: до отримання кредитів і догацій) — тотальна корупція. Щоб показати активність у боротьбі з цим злом, почали «відстріл», заклання окремих чиновників. Але наша корупція з часів перебудови, і навіть раніше, носить системний примусовий характер: в державних організаціях нижні чини збирають хабарі і діляться з верхніми для збереження власної посади. Тому масовість учасників корупції породжує надзвичайну протидію борцям з нею. Нині намагаються зосередити зусилля на обмеженні головного стимулу до корупції — можливості отримання економічного прибутку (ренти), пов'язаної з використанням владних повноважень. Починання потрібне, запізниле. Однак при цьому проігнорували не менш важливий стримуючий фактор — ризик викриття і покарання корупціонера. А ця сфера глобально перекручена з самого зачаття.

Історично розслідування зводилося до активного протистояння слідчого з обвинуваченим. Мені соромно, принизливо бачити, як глобальна гіперболізація прав і свобод громадян, трансформувалась у систему правосуддя, знизила потенціал застосовуваних негласних слідчо-розшукових дій, практично виключила підозрюваного і обвинуваченого з числа джерел інформації про вчинений злочин. Під абсолютно недієвим приводом захисту від катувань вони наділені правом відмовитися від дачі показань, що реально виключило застосування напрацьованої віками криміналістичної тактики ефективного їх допиту. Ідіотизм надзвичайно: злочинець скоїв убивство, крадіжку, згвалтування, і замість того, щоб покаятися, стати на коліна перед жертвою — він, з благословення закону, ще міркує, давати показання, чи ні, сприяти чи протидіяти розслідуванню.

Переказ свідчить, що Афіна, Посейдон і Гефест посперечалися колись, хто з

них є вправнішим. І ось Посейдон створив бика, Афіна винайшла будинок, Гефест же зробив людину. Коли вони прийшли до Мома, якого обрали суддею, той оглянув їхні твори і в кожному знайшов недоліки. Зокрема людина викликала його знущання і накликала осуд на свого творця Гефеста тим, що в грудях у людини не було влаштовано дверцят, які, відкриваючись, дозволяли б усім розпізнати, чого людина хоче, що вона замишляє, бреше вона або говорить правду [19, с. 411–412].

Сучасна людина перевершила стародавнього бога. Нейрофізіологи Пенсильванського університету виявили, що на основі знімків головного мозку за допомогою магнітно-резонансної томографії можна точно сказати, коли людина бреше, а коли говорить правду. Таких приладів — одиниці, і вони не скоро стануть доступні для широкого використання. Але, тим не менш, наука здатна вирішити питання про правдивість або брехливість свідчень [20]. Для розпізнання брехні застосували гіпноз, винайшли поліграф, а нині використовують всілякі психотропні препарати. Є публікації про застосування їх в СРСР. Застосовуються вони на Заході і зараз. Підтвердженням тому є виграний 03.01.2000 р. судовий процес у Сан-Франциско. Лідером у використанні методу наркоанализу фахівці вважають індійське Центральне бюро розслідувань¹. Але найбільший досвід застосування «сироватки правди» у викритті шпигунів і розвідників має ЦРУ. Американці розробили проект CHATTER («Базіка»), який змінився проектом ARTICHOKE («Артишок»), згодом проект ARTICHOKE переріс у проект MKULTRA — мабуть, найвідоміший з проектів ЦРУ, що стосувався випробувань дії психотропних речовин на людях. Паралельно з ним діяв проект MKDELTA.

Результати перевершили очікування. Однак через збочене тлумачення прав обвинуваченого панує декларація: «Мо-

¹ Пакистанського терориста Аджмалу Касаба, яки брав участь у нападі на Мумбаї в 2010 р, допитували, коли він був під впливом барбітуратів. Він розповів про всі деталі теракту, здав інших співучасників.

раль, якою керується право, заперечує будь-яку цінність тих заяв, які були зроблені не з доброї волі». У КПК ФРН в 1950 р. було введено додатковий §136-а «Неприпустимі методи допиту», який забороняє такі методи, як погане поводження, фізичний вплив, обман, гіпноз та ін.

Абсурд очевидний. Правосуддя втрапило можливості отримувати більш достовірну картину злочину, що мав місце, і робити об'єктивну оцінку ступеня вини особи, яка його вчинила. Невикриті вбивці, розбійники, грабіжники, гвалтівники та злочинці рангом нижче ходять на свободі, вишукуючи чергову жертву, бізнес-шакалі і п'явки розтягують державне — воно ж моє — майно. Ліземо зі шкури, обґрунтовуючи непорушність химерних прав підозрюваного і обвинуваченого. А інтереси потерпілого, всіх громадян, зацікавлених у своїй безпеці? Люди добрі, в якому світі ми живемо?

Розумію, на що йду, але треба, нарешті, вдуматися, чому в кримінальному процесі існує подвійна мораль? Чи можна вважати нормальним цивілізованим суспільством, в якому, з одного боку, встановлена жорстка кримінальна відповідальність за приховування злочинця, а з іншого законом дозволено сприяти приховуванню злочину і злочинця? Чому в нас це кримінально карається для всіх, але зроблено виняток для адвокатів? Чому вважається допустимим, виправданим, коли сторона захисту на чорне каже біле, намагається перекрутити цілком зрозумілі їй і всім факти, збити з пантелику свідків та інших учасників процесу, створити штучні перешкоди для встановлення істини? Аморально і асоціально створювати злочинцеві умови для уникнення відповідальності, подвійно невинуватити від імені держави доручати захиснику надання сприяння в цьому.

На сором, потерпілий в кримінальному процесі — повний ізгой. Захист його інтересів, відновлення порушених прав далеко не на першому місці. Останній нонсенс. Вітчизняний законодавець з оглядкою на указки Венеційської комісії в КПК 2012 р. ліквідував інститут прину-

пинення досудового розслідування в зв'язку з невстановленням злочинця. Кримінальні провадження були у слідчого в сейфі, а частіше в шафі, в числі діючих. В результаті їх кількість швидко перевалила за сотню. Зрушення у них, хоча й зрідка, але були. Тепер не знайшли нічого кращого, як узаконити припинення розслідування задовго до закінчення терміну давності. Статистична видимість благополуччя роботи слідчого є, але ціна — безкарність злочинця, повне забуття потерпілого.

До лікарів звертаються ті, хто захворів. Виходячи з цієї залежності, дискусії про межі прав і свобод громадян у кримінальному, господарському та іншому процесі можуть отримати практичне вирішення, якщо їх вивести з вузького кола теоретиків і філософів права. До тлумачення організаційно необхідно підвести тих, хто кровно, нерідко в буквальному сенсі цього слова, зацікавлений в раціональному їх вирішенні — численну армію потерпілих. Якщо сповідувати, що в основі права лежить самоорганізація громадян, створення в Україні Союзу (Асоціації) потерпілих, наділення його правом законодавчої ініціативи допоможе зрушити вирішення проблеми з мертвої точки. Прецеденти є. Вже існують «Асоціація захисту прав вкладників» і «Асоціація допомоги постраждалим інвесторам». Необхідно розширити і об'єднати їх зусилля.

Про проблеми кримінального права можна говорити довго. Стосовно теми зупинюся попередньо на головному: оцінка суспільної небезпечності протиправних діянь — зосередження суб'єктивізму, невизначеності і алогізму. Даний факт підтверджується сумнівними дослідженнями. Але більш переконливий приклад з практики.

Поліцейське управління графства Суссекс стало одним з перших правоохоронних підрозділів Великобританії, які взяли участь в експерименті в рамках проекту «Приватна фінансова ініціатива». У 2001 р. управління підписало контракт з приватною компанією Reliance Secure Task Management на утримання і

охорону затриманих осіб у слідчих ізоляторах. Вартість контракту склала 90 млн фунтів стерлінгів на рік, але грамотні «приватники» внесли особливу умову — в разі перевищення обумовленої кількості укладених (42 000 осіб на рік) поліцейське управління буде оштрафовано.

Число заарештованих осіб досягло піку в 2007 р. — 51 347 чол. Але в 2009 і 2010 рр. поліції Суссексу несподівано вдалося скоротити кількість арештів до 41 000, а в 2012 р. цей показник зменшився до 37 129 затримань.

Секрет «успіхів» у поліпшенні показників роботи поліції графства виявився простий. Приватна охоронна фірма на підставі контракту оштрафувала управління поліції Суссексу на кілька мільйонів фунтів стерлінгів за перевищення квоти, і воно протягом шести років виплачувало приватнику кабальний штраф. Саме тому навчені гірким досвідом правоохоронці стали частіше обмежуватися попередженнями [21].

Терези Феміди. Зараз активно проводяться роботи щодо створення штучного інтелекту. Проблеми, в основному, технічного, приватного характеру. Однак є куди більш складна, основна задача: спрогнозувати, яким природним інтелектом, якою свідомістю повинна володіти людина найближчого і віддаленого майбутнього, чи можна його активно удосконалювати, або змагання з інтелектом штучним свідомо програшно? Для цього, вважаю, треба розібратися, що ми маємо сьогодні. Не намагаючись охопити все коло проблем, стосовно до теми зупинюся на одній.

З давніх-давен в Англії існувала пільга духовенству (*benefit of clergy*). Спочатку вона виключала застосування страти для служителів церкви. Згодом стала поширюватися судами на всіх інших обвинувачених у скоєнні тяжкого злочину вперше, якщо вони могли прочитати або процитувати напам'ять добре відомий уривок тексту Біблії латиною (псалом 51, вірш 1). Цей уривок ніколи не змінювався. Всі про це знали і заучували це місце напам'ять з самого дитинства, просто так, про всяк випадок [22, с. 89].

Вдумайтеся, глибоко віруючі люди, навіть служителі церкви не виключали можливість скоєння злочину. Вона знайшла відображення в прислів'ях: від суми та від тюрми не зарікайся; ніколи не говори ніколи; не зарікайся красти: потреба лиха; людина припускає, а доля вирішує.

Побоювання не марні. Вчений, політик, державний діяч А. А. Собчак відверто написав: «Зізнаємося: серед нас практично немає людей, які хоча б раз у житті не обходили і не порушували закону». Приєднуюся: порушував, і не один раз. Для нас А. А. Собчак знаходить виправдання: «На державну злочинність народ відповів злочинністю приватною. І не обійти закон стало нормою, бо інакше людина часто просто не могла вижити» [23, с. 146].

Але явище це не тільки наше, рідне. Американські дослідники Дж. Уоллестайн і К. Вайл, ще в 1947 р., опитавши більше 1600 представників, в основному, середнього і вищого класу Нью-Йорка (в число яких увійшли і «цілком шановні» члени суспільства), з'ясували: 91% з них зробили, як мінімум, одне з сорока дев'яти порушень кримінального законодавства штату Нью-Йорк, кожне з яких було досить серйозним для того, щоб отримати термін ув'язнення [24, с. 107–112].

Дослідження проводили й інші вчені. Їх результати також дають підставу вважати, що християнська парадигма вірна: світ дійсно складається з грішників. І за всю історію людства позбутися гріха так і не вдалося. Рівною мірою це відноситься до сфери цивільного, господарського, трудового та іншого правопорядку.

Не поспішайте звинувачувати мене в правовому нігілізмі (пам'ятаю, було таке), в запереченні необхідності правопорядку. Це найлегший метод опонування. Але все ж давайте тверезо оцінимо ситуацію. За даними ООН, на рубежі XXI ст. злочинність у світі в середньому росла на 5% на рік. Згідно з прогнозами, на початку третього тисячоліття на планеті офіційно реєструватимуться щорічно 450–500 млн злочинів, а з урахуванням

латентної складової фактична кількість може бути втричі більше. Не складно підрахувати, через скільки років одна половина населення планети буде сидіти за колючим дротом, а друга — буде охороняти першу. Але якщо виходити з розміру фактично не реалізованих життєвих ситуацій, і охороняти буде нікому. У Луганській області до окупації Донбасу кожен сьомий житель мав судимість. Злочинність зростає не по днях, а по годинах.

Відчуваєш себе неповноцінною людиною, коли бачиш, що за тисячоліття не знайшли нічого дієвого для попередження злочинності, крім насильницького покарання. Був час, коли в Англії карали смертною карою за крадіжку речі вартістю в один шилінг. Але тоді ж максимальна кількість крадіжок гаманців відбувалася у роззяв на місці страти злодія. Історичний маховик продовжує бездумно розкручуватися.

Вважаю: право — не тільки кримінальне, а й сімейне, господарське, трудове, всіх інших галузей — матиме можливість називатися правом тільки тоді, коли наука дасть відповідь на sacramентальне запитання: «Чому, не маючи коштів для існування, одна людина тихо вмирає, друга виходить з простягнутою рукою на паперть, а третя — з обушком на темну дорогу?».

Варто навести цікаві спогади В. В. Шульгіна — людини зі складною долею, знаного державного діяча царської Росії. «Я сидів у Володимирській тюрмі з покійним князем Петром Дмитровичем Долгоруковим саме в той час, коли святкувалося 800-річчя Москви, це було в 1947 р. восени. Ставили постамент для пам'ятника засновнику Москви Юрію Долгорукову, предку Петра Долгорукова, з яким я сидів. Йому було близько 80 років. Кінець його був недалекий, але він зберіг жвавість розуму і ясність пам'яті. І він одного разу сказав мені:

— Запевняю Вас, що Герцен (або Бакунін) мав рацію, коли говорив: «У російських бугор власності не витанцювався». Ось цьому предку ставлять пам'ятник. За 800 років, здавалося б, у

Долгорукових мало би пропасти бажання красти, як Ви думаєте?

— Термін достатній!

— Так ось ні! Мені було років десять, коли ми з матір'ю жили в Чехії. Майже кожен день ми їздили в екіпажі в найближче містечко. Як всі хлопці, я любив залазити на козли до кучера, і ми з ним стали друзями. Дорога, як всі дороги в Чехії, була обсаджена фруктовими деревами. Козли високі, вишні, сливи, потім яблука були так близько, що я вільно міг би їх рвати. І запевняю Вас, що я тільки тому їх не крав, що мені соромно було перед кучером. Подумайте! Адже у нас за столом щодня були кращі фрукти; не від фруктового голоду я на них зазіхав, зовсім ні; тут було якесь атавістичне бажання вкрасти, властиве всім нам, у яких «бугор власності не витанцювався», на відміну від чехів. Тому-то і можливо було у них обсаджувати дороги, ніхто не чіпатиме. Ні, Ви вдумайтеся в цю трагедію, що чеський кучер був чесніше, ніж російський князь! Це у них, у чехів, таке ставлення до чужої власності було вже 100 років тому. Як Ви думаєте, через 100 років від цього дня, тобто коли Москві буде 900 років, чи можна буде обсаджувати дороги фруктовими деревами?

Я сказав:

— Тільки в тому випадку, якщо всемогутня наука навчить нас вирощувати не тільки мічурінські сади, а й шишку власності на лобі у російських хлопчаків... Не тільки в хлопців! Як колишній поміщик, я можу засвідчити, що вкрати у поміщика не вважалося ні гріхом, ні злочином... Товща народу і понині шишки власності ще не виростила. Вона відчуває інакше, ніж закон. Та й чи може бути по-іншому? Якщо Долгорукови за 800 років її, шишку, не набули, то чому в Іванових і Петрових вона виросла б за 40 років?» [25, с. 14].

Ще приклад. У РФ в 2013 р. загинули 114 так званих зацеперів — любителів покататися на даху електрички (поруч з пантографом) або інших вагонів. Їх близько 500 спільнот, тільки в одному з них 1405 цінителів «покатушек». Не тільки підлітків, а й тих, що давно вий-

шли з віку бунтуючих гормонів. Наприклад, один з них, Денис Р. — 29 років, випускник двох престижних столичних вузів, співробітник провідного центру з розробки систем управління в сфері авіа- та ракетного озброєння. Інший, Дмитро Н. — 29 років, освіта — Московський фізико-технічний університет, провідний інженер інституту проблем управління РАН, знання іноземних мов: англійська, німецька; одружений, має двох синів і дочку [26].

Зрозуміти причини нестандартної поведінки зацеперів, педофілів, маніяків, наркоманів, kleptomанів тощо намагаються представники різних наук. У моєму уявленні відповідь на поставлене запитання буде отримано після повної розшифровки ДНК. ДНК — це атом людини, його біологічний паспорт. У ДНК таяться пружинки, що штовхають людину на різні форми нібито асоціальної поведінки. Рано чи пізно, хотілося б раніше, вони будуть виявлені. Упевнений, настане час, коли головним інструментом Феміди будуть не просто ваги, а якийсь надточний прилад, що дозволяє визначати і зважувати біологічні імпульси, що стимулюють людину до всіляких вчинків. В «Основних засадах кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1924 р.» законодатель вперше підійшов до відмови від самого поняття покарання, замінивши термін «покарання» терміном «заходи соціального захисту». Перший млинець виявився глевким. Однак може колись все ж реалізується забуте починання, й ізольовуватися від суспільства будуть тільки дійсно невинуваті?

Кримінальне право і кримінальний процес — замикають галузі правового регулювання. Чому ми соромимося поставити глобальну проблему запобігання нераціональному використанню людиною своїх сил і здібностей, а суспільством, як наслідок, — матеріальних ресурсів. Обмежуся прикладом. Статистика неблаганна: від 90 до 95% всіх бізнесів розоряються в перші п'ять років, з решти на плаву в наступні п'ять років розоряються ще 80%. У підсумку через

10 років стійку справу мають тільки 1—2% стартаперів, інші виявляються розорені. Пояснення суперечливі, але факт залишається фактом [27]. Додам, понад 80% фінансового капіталу не має реального матеріального наповнення. Це «ринок гравців у рулетку». Коментувати не буду, перспективи очевидні.

Але якщо горезвісна «Долгорукова шишка» власності, підприємництва і багато чого іншого зростає повільно, чому не спробувати залучити науку для прискорення цього процесу? Підстави є. У 1474 р. в Базелі був засуджений півень, який зніс яйце, тим самим довівши свою зв'язок з дияволом. Півня, як еретика, піддали традиційному спаленню. Яйце також спалили від гріха подалі. Бідного півня виправдали через п'ятсот років: в 1974 р. суд Базеля виправив судову помилку, коли з'ясувалося, що птахи можуть змінювати стать через інфекційне захворювання [28].

Випадок унікальний. Але давайте задумаємося: якщо природа допускає заміну найважливіших функцій організму під впливом, нехай патологічних, але природних факторів, чому не можна використовувати цей механізм для штучного вдосконалення біологічної природи конкретної людини (може, за надзвичайної складності проблеми, і всієї популяції), з метою наближення до перспективного уявлення про цивілізованість? Знаю про численні страхітливі попередження з цього приводу, але якщо спокійно розібратися, чи не цю задачу ми кожен день вирішуємо давньою, історично мінливою обширною системою виховання дитини — в сім'ї, в школі, трудовника — на підприємстві, злочинця — в місцях позбавлення волі, людини — у суспільстві? Не настільки кардинально, — але вирішуємо? Чому повинні ігнорувати нові, нестандартні заходи, можливість використання яких створює науково-технічний прогрес? Тим більше, є підстави стверджувати, що багато психологічних властивостей людини, наприклад характер, мають фізичну природу з усіма очевидними наслідками.

Розумію складність проблеми запровадження обов'язку піддавати людину примусовій соціалізації генетичним методом. До її вирішення можна буде приступати тільки після кардинального переосмислення і переоцінки реальної суспільної небезпеки тієї маси діянь, які сьогодні кваліфікуються як злочин. Але чому одночасно, як перший етап, не передбачити право людини на своє генетичне самовдосконалення — бути нечувливим до різних захворювань, мати підвищені здібності до певної діяльності і безліч інших властивостей і якостей? Є відомий приклад заявки людини на хірургічну заміну хворого тулуба при збереженні голови — генетичний шлях видається більш прогресивним.

Закономірне запитання: якщо реалізація новацій, а це неминуче — справа часу, яка ж тоді доля Феміди? Не може ж вона тепер байдуже судити людину, не беручи до уваги його біологічну нездатність уникнути вчинення злочину! Природно, Феміда позбавляється єдиноначальності. Ціла плеяда богів буде тепер робити колективну оцінку жеребу, даного підсудному при народженні мойрою Лахесис, визначати, які заходи потрібні для підвищення рівня її соціалізації і, найголовніше, давати рекомендації щодо вибору подальшого місця в житті.

Упевнений, кожен діяльний теоретик і величезна кількість практиків мають непоодинокі претензії до існуючої системи правового регулювання суспільних відносин. Можна багато разів доповнювати запропонований перелік часткового вдосконалення законодавства. Цим ми, юристи, в кращому випадку фактично і займаємося. Однак треба, нарешті, підняти голову від повсякденних паперів і включитися в швидкий біг часів. Наука змінює розуміння не тільки навколишнього світу, а й людину, нас самих. А ми продовжуємо одягатися в знешений, тісний правовий одяг минулого. Наявне право потрібно розібрати на складові частини, перевірити кожну з них на міцність, повертати, як кубик Рубика, і

скласти в новий, за можливістю бездоганно збудований пазл, діяти, враховуючи конструктивні новації, що систематично виникають. Розумію, поодиночі виконати завдання неможливо. Сподіваюся, якщо залишаться сили, знайти одnodумців-союзників, яким і адресую викладене.

Мені соромно бути юристом сьогодні. Але не можу бути впевненим, що краще буде відчувати себе юрист завтра, якщо буде продовжувати діяти загальноприйнятими нині методами. Історія — це процес наростаючої соціалізації людини. Але тільки на пам'яті нинішнього покоління зразками соціалізації суспільства були комунізм і фашизм. І в обох випадках було найпотужніше наукове обґрунтування їх досконалості. А нині потрібно розробити не просто модель свободи людини, а свободи в межах її біологічної зумовленості. Подужаємо?

Відповісти важко. Володіючи досить ефективними кібернетичними інформаційними технологіями соціального прогнозування, моделюючи право найближчого і віддаленого майбутнього, ми не в змозі позбутися щільних пуг нашого грішного суспільства. Так, може бути вчений-геній, який розробив унікальну модель майбутньої правової системи. Але його не зрозуміють сучасники, бо, якщо навіть у прийнятих нами за зразок США, за оптимістичними оцінками дослідників, 50% американців знають імена артистів, які зіграли в популярних фільмах, і не можуть назвати хоча б одного нобелівського лауреата.

Зізнаюся, на відміну від філософів з черговою зміною «ізмів» (у них з прикрістю не бачу нічого конкретного), і наді мною висить одвічне питання зниклої інтелігенції: «Що робити?», тисне вимушена необхідність розробляти ті новації, які, хоч насилу, але можуть бути реалізовані. Інакше їх не будуть читати колеги (перевірено неодноразово), не кажучи вже про законодавців.

На цій сумній і ганебній ноті закінчую.

Список використаної літератури

1. Проект Закону про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії від 28.09.2017 р. № 7147. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62613.
2. Проект Закону про юридичну освіту та юридичну (правничу) професію від 17.10.2017 р. № 7147-1. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62728.
3. Ілларіонов О. Ю. Каста правників, або юристи — геть! ЛІГА. Блоги. 11.10.2017 р. URL: <http://blog.liga.net/user/ailarionov/article/28390.aspx>.
4. Ілларіонов О. Ю. Каста правників, або Юристи — геть! // Юридичний вісник України. 2017. № 43/44. С. 8.
5. Кант И. Критика чистого разума. М.: Мысль, 1994. С. 432.
6. Шемшученко Ю. С. Що є право? Антологія української юридичної думки в 10 т. Юридична наука незалежної України. Київ: Юрид. книга, 2005. Т. 10. С. 30, 46.
7. Lanier M., Henry S. Essential criminology. 2nd ed. Boulder; Colorado. 2004. P. 321—324.
8. Розовский Б. Г. Право иметь право // Экономика та право. 2017. № 1 (46). С. 113—125.
9. Альваро Хиль-Роблес. Власть и мораль. Общая тетрадь // Вестник Московской школы гражданского просвещения. 2013. № 2 (62). С. 22—28.
10. Розовский Б. Г. Купите изменение в законе! // Экономика и право. 2015. № 2 (41). С. 85—91.
11. Мишутин С. Какие законы в Украине самые недействующие? // Аргументы и факты в Украине. 2007. № 7 (549). С. 10.
12. Castles A. C. An Australian legal history. LawBook Co: Sydney, 1982. 553 p.
13. Шандор Петефи. Собр. соч. в 3-х томах / Пер. с венг. Будапешт: Корвина, 1979. Т. 3. С. 44.
14. Зглат-Лозинська Л. О. Напрями подолання кризи системи соціально-трудових відносин в Україні // Экономика та право. 2017. № 1 (46). С. 87—91.
15. Южанина Н. Экономикой заниматься некому // Аргументы и Факты. 04.04.2018 р. № 14.
16. Губительная экономия. Сюжет на канале «Мир-24». URL: <https://mir24.tv/articles/16298812/gubitelnaya-ekonomiya>.
17. Правовой мониторинг. науч.-практ. пособ. М.: Юриспруденция, 2009. 416 с.
18. Сорокин В. Г. Государственность переходного периода: теоретические вопросы. автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. юрид. наук. Екатеринбург, 1999. 24 с.
19. Лукиан. Сочинения. В 2-х т. / Под общ. ред. А. И. Зайцева. [На основе издания 1935 года]. СПб.: Алетейя, 2001. Т. 1. 472 с.
20. Агушевич М. А. О процессуальной и познавательной природе выводов эксперта в форме «Не представилось возможным». «Восток-Запад: партнерство судебной экспертизы»: матер. Междунар. науч.-практ. конф. (г. Алматы, 6 нояб. 2014 г.). Астана, 2014. 332 с. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31629086#pos=220;-102.
21. Василькевич К. Штраф за усердие. 2000. 2013. № 41 (672). В. 7.
22. Романов А. К. Правовая система Англии: учеб. пособ. М.: Дело, 2000. 344 с.
23. Собчак А. А. Хожение во власть. Рассказ о рождении парламента. М.: Новости, 1991. 272 с.
24. Wallerstein J., Wyle C. Our Law-Abiding Law-Breakers. Probation. 1947. March — April. P. 107—112.
25. Шульгин В. В. Опыт Ленина // Наш современник. 1997. № 11. С. 138—175.
26. Брынцева Г. Провокация беды. Железнодорожники требуют заблокировать «зацеперские» сайты без суда // Российская газета. Федеральный выпуск. 2014. № 205 (6477). URL: <https://rg.ru/2014/09/10/provokacia.html>.
27. Систематическая ошибка выжившего // Пост в социальной сети Livejournal. 28.02.2017 р. URL: <https://minskblog.livejournal.com/65350.html>.
28. Логинов О. Казни животных. Все о преступности и криминале: веб-сайт. URL: <http://www.all-crime.ru/kazni/kazni-jivotnikh.htm>.

Розовский Б. Г. Мне стыдно быть юристом!

Эта статья — попытка придать импульс продолжающейся дискуссии о дальнейшем развитии отечественной правовой системы и научной юридической мысли. Акцент сделан на перспективах расширения самоорганизации субъектов хозяйственной и иной деятельности, сужения ее правовой регламентации. Предлагается привлечь максимальное количество теоретиков и практиков к обсуждению возможности модернизации правовой системы Украины с учетом качественного и количественного нарастания достижений научно-технического прогресса, развития новых общественных отношений, пока не затронутых правовым воздействием.

Ключевые слова: развитие права, законодательство, юрист, Хозяйственный кодекс, самоорганизация, гипербололизация прав и свобод.

Rozovskiy B. G. I'm a shame to be a lawyer!

The article is an attempt to give impetus to the ongoing discussion about the further development of the domestic legal system and scientific legal thought. The emphasis is on the prospects of expanding the self-organization of economic and other entities, narrowing its legal regulation. It is proposed to involve the maximum number of theoreticians and practitioners in discussing the possibility of modernizing Ukraine's legal system, taking into account the qualitative and quantitative increase in the achievements of scientific and technological progress, the development of new social relations that have not yet been affected by legal influence. In particular, it is proposed to introduce the concept of the Charter of economic activity into circulation, which, as it is supposed, can shorten the time for introducing changes to such a normative act, to allow the maximum to reach a compromise between business entities with respect to the system of legal support for the economy of the country. The author proves that this way of modernizing the legal system is a kind of "healthy" lobbying of socially useful interests, but at the same time it is necessary to clearly fix the rules of such activity with what, as shown, the domestic legislator could not cope.

It also touches upon a wide range of philosophical and legal issues in the social life of people, their various relationships as prerequisites for the emergence of subsequent legal ordering and the direction of the relevant relations in a socially useful channel. The issue of the future of the profession of a lawyer as a promising area for further research in the context of the same scientific and technological progress is touched upon.

Keywords: development of law, legislation, lawyer, Economic Code, self-organization, hyperbolization of rights and freedoms.

УДК 347.43:347.72.045

В. О. Хоменко,

аспірантка кафедри цивільного права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРИПИНЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА ЯК НАСЛІДОК ЛІКВІДАЦІЇ

У статті досліджується припинення зобов'язань господарського товариства як юридичний наслідок його ліквідації. Увага автора зосереджена на критерії розмежування таких форм припинення господарських товариств як ліквідація та реорганізація. Зокрема, критерієм розмежування, як правило, є наявність або відсутність правонаступництва при припиненні. Разом з тим, автор ставить під сумнів аксіоматичність даного твердження шляхом проведення наукового аналізу випадків передання прав та обов'язків ліквідованої юридичної особи іншим особам. Досліджено ряд винятків із універсального принципу припинення зобов'язань господарського товариства у зв'язку з його ліквідацією. У статті проаналізовано практику Верховного Суду України у питанні правонаступництва при ліквідації господарського товариства.

Ключові слова: цивільно-правове зобов'язання, припинення господарського товариства, ліквідація, реорганізація, правонаступництво, проникнення за корпоративну вуаль.

Цивільним законодавством України встановлено підстави, порядок та наслідки припинення господарських товариств у формі їх ліквідації. Зокрема, ст. 609 Цивільного кодексу України [1] (далі — ЦК України) сформульовано загальний принцип припинення зобов'язань юридичної особи у зв'язку з її ліквідацією. Водночас, означений принцип не є універсальним та передбачає ряд винятків, пов'язаних з різними юридично значимими обставинами.

Проблеми правонаступництва при ліквідації господарських товариств досліджували такі науковці як О. П. Віхров, А. В. Габов, Ю. М. Жорнокуй, І. М. Кучеренко, В. М. Махінчук, П. О. Повар, Д. І. Степанов, Ю. М. Юркевич та ін.

Припинення господарських товариств може відбуватись у формі ліквідації та реорганізації. Критерій розмежування, як правило, вбачається у наявності або відсутності правонаступництва при припиненні [2, с. 12—13; 3, с. 168; 4, с. 373; 5, с. 25].

Отже, класичне розуміння ліквідації як форми припинення господарського

товариства пов'язується передусім з відсутністю правонаступництва внаслідок такого припинення.

Водночас, окремі норми цивільного законодавства дозволяють поставити зазначене аксіоматичне твердження під певний сумнів. Передусім, йдеться про норми ст. 609 ЦК України та ч. 3 ст. 205 ГК України. Твердження про відсутність правонаступництва при ліквідації ставиться під сумнів і цивілістичною доктриною [6, с. 117; 7, с. 150—151].

Таким чином, існує наукова дискусія з приводу визначення правової природи передання прав та обов'язків ліквідованої юридичної особи іншим особам.

Складно не погодитись із позицією А. В. Габова, на думку якого можна ставити під сумнів існування досліджуваного правонаступництва (оскільки юридична особа після завершення ліквідації «помирає», припиняється невідворотно), водночас фактом є те, що окремі норми законодавства закріплюють випадки такого правонаступництва. Інше питання полягає в тому, як таке правонаступництво відбувається (якими правовими кон-

струкціями воно опосередковується) [8, с. 46].

Так, деякі дослідники визнають факт виконання зобов'язань ліквідованої юридичної особи іншою юридичною особою, проте не застосовують до такого виконання конструкцію правонаступництва [2, с. 20–21; 9, с. 71; 10, с. 61; 11, с. 10–11; 12, с. 152].

Інші не тільки кваліфікують означені норми як правонаступництво у його класичному розумінні, а й зазначають, що зобов'язання, учасником якого є суб'єкт господарювання, що припинився, не припиняється за загальним правилом. Припинення ж такого зобов'язання відбувається внаслідок неможливості його виконання у разі ліквідації суб'єкта, якщо правонаступництво не допускається.

П. О. Повар розширює ряд потенційних випадків правонаступництва ліквідованого підприємства (щоправда, конструкцію, передбачену ст. 609 ЦК України та ч. 3 ст. 205 ГК України дослідник правонаступництвом не визначає, проте наводить інші випадки правонаступництва, можливого в процедурі ліквідації), уточнюючи, що таке правонаступництво може бути лише сингулярним, а його підстава може виникнути лише до моменту внесення запису про припинення до відповідного державного реєстру.

На думку П. О. Повара, перехід права власності та інших речових та зобов'язальних прав (прав вимоги) має місце протягом процедури ліквідації, але до моменту припинення існування відповідного суб'єкта як суб'єкта права. До прикладів сингулярного правонаступництва дослідник відносить: (1) правонаступництво у речових правовідносинах шляхом заміни активного суб'єкта при продажу ліквідаційною комісією майна підприємства, яке здійснюється на підставі договору купівлі-продажу (до покупця майна юридичної особи, що ліквідується, переходить право власності, право господарського відання або право оперативного управління); (2) при уступці прав вимоги на підставі договору ку-

півлі-продажу як альтернативи стягнення дебіторської заборгованості під час здійснення процедури ліквідації; (3) сингулярне правонаступництво у речових правовідносинах шляхом заміни суб'єкта права при розрахунках із кредиторами юридичної особи, що ліквідується (за умови можливих розрахунків майном); (4) перехід права власності на майно, що залишилось після розрахунків з кредиторами при розподілі майна між учасниками [2, с. 25–26].

На нашу думку, пошук випадків правонаступництва за межами його класичного розуміння¹ заслуговує на підтримку. Разом із тим, наведені вище випадки не можна вважати вдалим прикладом правонаступництва при ліквідації господарського товариства. Так, перші два випадки стосуються переходу прав на підставі договорів купівлі-продажу. Тобто безпосередньою підставою переходу прав є не ліквідація господарського товариства, а правочин. У третьому випадку підставою переходу прав є розрахунок із кредиторами юридичної особи, що ліквідується. Означені випадки характеризуються відчуженням оборотоздатного об'єкта цивільних прав.

Відчуження та правонаступництво не є тотожними за змістом підставами переходу прав і відрізняються змістовно. Так, характерною ознакою правонаступництва є заміна суб'єктного складу правопередника на правонаступника у вже існуючому правовідношенні. Відчуження ж характеризується виникненням нового правовідношення на підставі, встановленій договором або законом. Розмежовуються зазначені категорії і у цивільному законодавстві (ст. 178 ЦК України).

У наведених випадках існує умовна конкуренція підстав переходу прав – відчуження об'єкта цивільних прав (продаж ліквідаційною комісією майна юридичної особи, що ліквідується; уступка прав вимоги; розрахунок майном) або ліквідація відповідної юридичної особи.

Необхідно врахувати і можливість

¹ Під «класичним розумінням» правонаступництва в контексті даного дослідження мається на увазі відсутність правонаступництва при ліквідації господарського товариства.

відновити діяльність господарського товариства на підставі відповідного рішення загальних зборів учасників такого товариства. Таким чином, продаж ліквідаційною комісією майна господарського товариства, уступка прав вимоги на підставі договору купівлі-продажу та заміна суб'єкта у зобов'язанні може відбутись, а виключення господарського товариства з єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб—підприємців та громадських формувань — ні. Тобто ліквідація може бути незавершеною у розумінні ч. 2 ст. 104 ЦК України.

Інтерес становить наведений вище четвертий випадок — перехід права власності на майно, що залишилось після розрахунків з кредиторами при розподілі майна між учасниками. В той же час, в даному випадку відбувається не правонаступництво, а перехід права в його найширшому розумінні, оскільки додаткового учасника правовідносин не виникає. Майно, яке залишається після розрахунків з кредиторами, належить учасникам на підставі ч. 12 ст. 111 ЦК України. Згідно з означеною нормою майно юридичної особи, що залишилося після задоволення вимог кредиторів (у тому числі за податками, зборами, єдиним внеском на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та іншими коштами, що належить сплатити до державного або місцевого бюджету, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування), передається учасникам юридичної особи, якщо інше не встановлено установчими документами юридичної особи або законом.

За своєю природою означений перехід прав є аналогічним до права будь-якого кредитора на майно господарського товариства, що ліквідується. Якщо слідувати наведеній логіці, будь-який перехід права (зокрема відчуження) можна вважати правонаступництвом, що деформує конструкцію правонаступництва в цілому.

До поширювального тлумачення випадків передання прав ліквідованої юридичної особи вдається і А. В. Габов, який звертає увагу на те, що існують й інші випадки правонаступництва. Наприклад,

крізь призму правонаступництва вчений розглядає покладення субсидіарної відповідальності на учасників (засновників) юридичної особи, власника майна та інших осіб. Вчений також вважає, що правонаступництво при ліквідації може носити як зовнішній, так і внутрішній характер, тобто виникнути як до, так і після моменту внесення запису про припинення юридичної особи до відповідного реєстру. При цьому, на думку А. В. Габова, таке правонаступництво є теоретично можливим у повному обсязі, тобто можливість перекласти будь-яке зобов'язання в будь-якому обсязі, у тому випадку, якщо сам факт можливості правонаступництва в правах закріплений законодавчо (наприклад, за вимогою про відшкодування шкоди, завданої життю або здоров'ю) [8, с. 54].

Важливість визначення правової природи випадків покладення виконання зобов'язання ліквідованого господарського товариства на іншу особу зумовлена тим, що при кваліфікації відповідних правовідносин як правонаступництва, на відповідні правовідносини розповсюджуватимуться загальні норми про правонаступництво, встановлені цивільним законодавством.

На нашу думку, викладене вище зумовлює *актуальність* досліджуваного питання, а також необхідність детально його аналізу.

Як зазначалось, цивільне законодавство містить ряд винятків із універсального принципу припинення зобов'язань господарського товариства у зв'язку з його ліквідацією.

По-перше, виняток з даного принципу передбачений безпосередньо ст. 609 ЦК України, відповідно до положень якої зобов'язання припиняється ліквідацією юридичної особи (боржника або кредитора), крім випадків, коли законом або іншими нормативно-правовими актами виконання зобов'язання ліквідованої юридичної особи покладається на іншу юридичну особу, зокрема за зобов'язаннями про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.

По-друге, при припиненні товариства з додатковою відповідальністю виконання його зобов'язань покладається на учасників такого товариства в силу приписів ч. 2 ст. 151 ЦК України, ст. 65 Закону України «Про господарські товариства» [13]. Покладення обов'язку виконання зобов'язання учасниками господарського товариства у формі товариства з додатковою відповідальністю пов'язано з особливостями означеної організаційно-правової форми.

По-третє, обставина, яка виключає припинення зобов'язань у зв'язку із припиненням господарського товариства, передбачена ч. 6 ст. 95 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника і визнання його банкрутом» [14] (далі — Закон про банкрутство), відповідно до якої власник майна боржника (уповноважена ним особа), керівник боржника, голова ліквідаційної комісії (ліквідатор), які допустили порушення вимог ч. 1 ст. 95 Закону про банкрутство, несуть солідарну відповідальність за незадоволення вимог кредиторів.

Зазначена вище норма передбачає обов'язок ліквідатора (ліквідаційної комісії) юридичної особи звернутися до господарського суду із заявою про порушення справи про банкрутство такої юридичної особи у разі виявлення обставини, що вартості майна боржника — юридичної особи, щодо якого прийнято рішення про ліквідацію, недостатньо для задоволення вимог кредиторів.

Варто додати, що норма ч. 1 ст. 95 Закону тлумачиться науковцями не лише як один з випадків правонаступництва, але також і крізь призму доктрини проникнення за корпоративну вуаль [15, с. 113—119] або крізь призму доктрини, що є наближеною за змістом до проникнення за корпоративну вуаль [16, с. 81]. Водночас, на нашу думку, це не зумовлює конкуренцію у питанні можливості (або неможливості) кваліфікації зазначених норм у межах конструкції правонаступництва, а лише демонструє складну

правову природу такого юридичного явища як перехід прав та обов'язків ліквідованого господарського товариства іншим особам.

По-четверте, неоднозначним є питання про припинення (або неприпинення) акцесорних зобов'язань, передбачених главою 49 ЦК України як наслідок припинення господарського товариства.

Варто відзначити, що зазначене питання постає здебільшого у площині застосування норм глави 49 ЦК України судами, а не на доктринальному рівні, тому, вочевидь, потребує більш детального врегулювання з боку законодавця.

В означених вище випадках можна стверджувати, що підставою припинення акцесорного зобов'язання є юридичний склад (складний юридичний факт), а саме:

- 1) припинення юридичної особи і, як наслідок, припинення основних зобов'язань, що забезпечуються акцесорними;
- 2) припинення акцесорних зобов'язань на підставі припинення основних зобов'язань¹.

Так, відповідно до правової позиції, викладеної у рішенні Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 22 лютого 2012 р. у справі № 6-38508св11 [19] припинення забезпеченого порукою зобов'язання, зокрема у зв'язку з ліквідацією юридичної особи-боржника, *не у всіх випадках* є підставою для припинення поруки в порядку, передбаченому ч. 1 ст. 559 ЦК України, оскільки відповідно до зазначеної норми порука припиняється з припиненням забезпеченого нею зобов'язання, *тобто за умови виконання позичальником усіх боргових зобов'язань за кредитним договором*.

Тобто у випадку неналежного виконання або невиконання зобов'язань за основним зобов'язанням, навіть у випадку припинення господарського товариства, акцесорне зобов'язання (зокрема порука) не припиняється.

Відповідно до правової позиції, висловленої в ухвалі Вищого спеціалізованого

¹ Аналогічна правова позиція висловлена в Постанові Верховного Суду України від 7 листопада 2012 р. у справі № 6-129цс12 [17], Постанові Верховного Суду України від 11 вересня 2013 р. у справі № 6-52цс13 [18].

суду з розгляду цивільних та кримінальних справ від 20 лютого 2013 р. у справі № 6-52цс13 [20] у разі невиконання або неналежного виконання боржником основного зобов'язання іпотекодержатель **має право задовольнити свої вимоги** за основним зобов'язанням шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки **і у випадку ліквідації боржника або визнання його банкрутом**.

Позицію з приводу даного питання висловив і Верховний Суд України у Постанові від 10 лютого 2016 року у справі № 6-216цс14 [21]. Зокрема, в даній Постанові зазначається, що власне факт ліквідації боржника за кредитним договором з внесенням запису до відповідного реєстру про припинення юридичної особи **за наявності заборгованості боржника за цим договором** не є підставою для припинення договору іпотеки, який укладений для забезпечення виконання кредитного договору боржником.

Нормами частини 1, 2 ст. 590 ЦК України визначено порядок дій заставодержателя (іпотекодержателя) щодо захисту свого права у разі, коли основне зобов'язання не буде виконано у встановлений строк (термін). У такому випадку заставодержатель набуває право звернення до суду з позовною заявою про звернення стягнення на предмет застави.

Таким чином, можна зробити висновок, що власне постановлення господарським судом ухвали про ліквідацію юридичної особи—боржника за основним зобов'язанням та його виключення з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб—підприємців¹ не має наслідком припинення зобов'язання іпотекодавця з виконання забезпеченого іпотекою зобов'язання, адже до цього іпотекодержателем було пред'явлено відповідну вимогу до іпотекодавця в позовному провадженні про звернення стягнення на іпотечне майно, оскільки

він неналежним чином виконував зобов'язання з погашення боргу².

У Постанові від 6 липня 2016 р. у справі № 3-578гс16 [23] Верховний Суд України підтримав висловлену позицію та зазначив, що відповідно до вимог статте 526, 599 ЦК України зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином. Будь-які забезпечувальні зобов'язання, які випливають з основного зобов'язання, не повинні припинити свою дію у разі, якщо основне зобов'язання залишилося невиконаним.

У зазначеній вище Постанові Верховний Суд України наголосив, що оскільки покладення ризиків (*ризик невиконання боржником зобов'язань за основним зобов'язанням*. — **В. Х.**) на особу, яка видала забезпечення, відбулося за договором, укладеним заставодавцем (іпотекодавцем) саме із кредитором, то всі ризики необхідно покладати на особу, яка видала забезпечення, і після припинення існування боржника.

Отже, *ліквідація боржника не повинна припинити обов'язку заставодавця (іпотекодавця) з несення цих ризиків*. Інше може бути передбачено договором між кредитором та особою, яка видала забезпечення (тобто звільнення останньої від таких ризиків має бути предметом окремої домовленості між нею і кредитором).

Необхідно зазначити, що означені вище положення не відповідають принципу свободи договору. Дана теза підтверджується судовою практикою.

Так, Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних та кримінальних справ ухвалою від 20 лютого 2013 р. у справі № 6-47833св12 [20] підтримав позицію суду апеляційної інстанції щодо можливості застосування норми ч. 3 ст. 6 ЦК України до правовідносин при припиненні господарського товариства³.

Водночас, Верховний Суд України

¹ Необхідно зазначити, що правовідносини, які стали предметом судового розгляду, регулювалися попередньою редакцією Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб—підприємців та громадських формувань» («Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб—підприємців». — **В. Х.**) [22].

² Таких за змістом висновків дійшов і суд касаційної інстанції під час розгляду касаційної скарги у справі № 6-38508св11 [19].

³ Аналогічна позиція висловлена у Постанові Вищого господарського суду України від 3 квітня 2017 р. у справі № 903/109/16 [24].

при розгляді даної справи [18] дійшов протилежного висновку, зазначивши, що у разі ліквідації боржника — сторони основного зобов'язання, право застави, що забезпечувало його виконання, також є припиненим. При цьому, враховуючи імперативний характер норми п. 1 ч. 1 ст. 593 ЦК України, зазначення в договорі застави інших умов, за яких право застави у разі припинення основного зобов'язання залишається дійсним, слід вважати нікчемним.

І хоча є поодинокі випадки відхилення судів від зазначеної правової позиції¹, в цілому позицію щодо передання прав та обов'язків іншим особам можна вважати усталеною².

Тимчасову крапку з цього питання поставив Верховний Суд України, сформулювавши правовий висновок у справі № 6-2013цс16 (Постанова від 29 березня 2017 р. [25]). Так, відповідно до означеного вище правового висновку Верховного Суду України припинення основного зобов'язання внаслідок ліквідації юридичної особи—боржника за цим зобов'язанням не припиняє поруки, якщо кредитор реалізував своє право на стягнення заборгованості до припинення юридичної особи—боржника.

Необхідно зазначити, що наведена судово практика, на нашу думку, свідчить про те, що в окремих випадках ліквідації господарського товариства має місце правонаступництво. Водночас, наведені випадки демонструють, що таке правонаступництво є *сингулярним* та таким, що існує *після* внесення запису про припинення господарського товариства до ЄДР³.

Отже, передання прав та обов'язків ліквідованого господарського товариства можливе як у внутрішньому, так і в зовнішньому порядку, підставою його ви-

никнення можуть виступати різні юридичні факти (у сукупності із власне ліквідацією господарського товариства), а обсяг переданих прав та обов'язків може бути різний. Зазначене цілком відповідає класичному розумінню правонаступництва, висловленого Б. Б. Черепаниним, як переходу суб'єктивного права (в широкому розумінні — також правового обов'язку) від однієї особи до іншої в порядку похідного правонабуття (у відповідних випадках — похідного набуття правового обов'язку) [26, с. 311].

При цьому, на нашу думку, не лише природа передання (покладення) виконання зобов'язання на іншу особу свідчить про наявність правонаступництва, а й опосередковано власне факт того, що випадки такого правонаступництва не обмежуються лише однією чи кількома нормами права (ст. 609 ЦК та ст. 205 ГК), які можна кваліфікувати як виняток, який не є властивим правовідносинам, що виникають при ліквідації господарських товариств, а й кількість, різноманітність норм, які врегульовують правонаступництво при ліквідації.

Необхідно додати, що в контексті дослідження припинення господарського товариства як підстави припинення його зобов'язань, варто звернути увагу на врегулювання даного питання у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) [27] та практиці Європейського суду з прав людини з огляду на закріплення вказаних актів в якості джерела права у ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [28].

Так, питання припинення або неприпинення зобов'язань господарського товариства мають ставитись у залежність

¹ Аналогічна позиція висловлена у Постанові Вищого господарського суду України від 3 квітня 2017 р. у справі № 903/109/16 [24].

² У контексті викладеного необхідно зазначити, що врегулювання сторонами договору своїх відносин на власний розсуд за наявності імперативних вимог закону є неможливим.

³ Відзначимо, що наведений вище правовий висновок Верховного Суду України, на нашу думку, це твердження не спростовує, адже права та обов'язки правонаступника виникають після внесення запису про припинення правопередника до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб—підприємців та громадських формувань. До припинення юридичної особи—боржника має бути реалізовано право вимоги.

від відсутності або наявності у такого господарського товариства статусу «урядової організації» у розумінні ст. 34 Конвенції.

При цьому Європейський суд з прав людини роз'яснює, що до категорії «урядові організації» належать юридичні особи, що беруть участь у здійсненні публічних функцій або які керують публічними службами під контролем влади.

Щоб визначити, чи стосується дане визначення юридичної особи, що не кваліфікується як територіальне утворення, необхідно брати до уваги: 1) її юридичний статус і (у випадку необхідності) правосуб'єктність, яку відповідний статус надає; 2) природу діяльності, яку вона здійснює; 3) обставини, за яких це відбувається; 4) ступінь її незалежності від політичних органів влади [29].

Так, у справі «Михайленки та інші проти України» [30] Європейський суд відхилив посилання на принцип відокремленості юридичної особи, наявність у юридичної особи статусу юридичної особи приватного права, принцип самостійної відповідальності юридичної особи, розмежування відповідальності за зобов'язаннями держави, Автономної Республіки Крим, територіальних громад та створених ними юридичних осіб з огляду на підконтрольність підприємства публічним службам.

Європейський суд зазначає, що вважається «урядовими організаціями» у значенні ст. 34 Конвенції мають не лише центральні державні органи, а й децентралізовані органи влади, які реалізують владні повноваження, незалежно від ступеня їхньої автономності від зазначених органів.

Більше того, відповідно до п. 52 Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Котов проти Росії» [31] Європейський суд дійшов висновку,

що навіть якщо йдеться про приватну особу¹, враховуючи природу її функцій, Суд не вважає, що держава може відсторонитися від відповідальності шляхом делегування відповідних функцій такій особі.

При цьому необхідно зазначити, що конкурсний керуючий (арбітражний керуючий) не є самостійним суб'єктом права та представляє інтереси боржника-банкрута. Тобто в даному випадку йдеться про відносини представництва [32].

Вочевидь, держава має нести відповідальність лише за зобов'язаннями господарських товариств, які відповідають ознакам урядової організації, а не будь-якого господарського товариства, яке функціонує під юрисдикцією відповідної держави та не є спроможним до виплати власних боргів, як це зазначено у Рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Котов проти Росії» (п.п. 51–52).

Викладене вище дає підстави для наступних **висновків**.

При припиненні господарського товариства у формі ліквідації можливе сингулярне правонаступництво, яке існує не лише під час безпосереднього проведення процедури ліквідації, а й після внесення запису про припинення господарського товариства до відповідного державного реєстру.

На нашу думку, ЦК України та Закон України «Про господарські товариства» повинні передбачати, що за зобов'язаннями господарських товариств, які є урядовими організаціями в розумінні ст. 34 Конвенції, у випадку їх припинення (за винятком випадків їх реорганізації) несе відповідальність держава, Автономна Республіка Крим або територіальна громада.

¹ У даній справі — арбітражний керуючий у процедурі ліквідації банку в організаційно-правовій формі акціонерного товариства.

Список використаної літератури

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40. Ст. 356.
2. Повар П. О. Правове регулювання ліквідації підприємств в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2009. 229 с.
3. Шевченко Н. Особливості припинення господарських товариств шляхом реорганізації // Підприємство, господарство і право. 2010. № 10. С. 168.
4. Кібенко О. Р. Європейське право на етапі формування фундаментальної реформи: перспективи використання європейського законодавчого досвіду у правовому полі України. Харків: Страйк, 2005. С. 373.
5. Реорганизация и ликвидация юридических лиц по законодательству России и стран западной Европы. М.: Юристъ, 2000. С. 25.
6. Степанов Д. И. Правопреемство при реорганизации в форме выделения // Вестник Высшего арбитражного суда Российской Федерации. 2002. № 7. С. 111—120.
7. Ярема А. Г., Карабань В. Я., Кривенко В. В. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: в 4 т. Київ: А.С.К.; Севастополь: Ін-т юрид. дослідж., 2004. Т. 1. 2004. 928 с.
8. Габов А. В. Ликвидация юридических лиц. История развития института в российском праве, современные проблемы и перспективы. М.: Статут, 2011. 303 с.
9. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: монографія. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004.
10. Кучеренко І. М. Передача зобов'язань при ліквідації юридичної особи // Вісник Запорізького юридичного інституту. 2000. № 3. С. 61—65.
11. Юркевич Ю. М. Припинення юридичних осіб з правонаступництвом: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Київ, 2009. 20 с.
12. Нода Е. В. Ликвидация юридических лиц по законодательству РФ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. М., 2005. 206 с.
13. Закон України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 49. Ст. 682.
14. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 31. Ст. 440.
15. Махінчук В. М. Зняття корпоративної вуалі: монографія. Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. 165 с.
16. Жорнокуй Ю. М. Способы предупреждения корпоративных конфликтов в акционерных обществах: монография. Харьков: Право, 2017. 176 с.
17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/27483316>.
18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33609043>.
19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21841269>.
20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29620191>.
21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56454637>.
22. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб—підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 31—32. Ст. 263.
23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58986611>.
24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65772225>.
25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66002671>.
26. Черепяхин Б. Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву // Труды по гражданскому праву. М.: Статут, 2001. 479 с.

27. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. // Офіційний вісник України. 1998. № 13; № 32 від 23.08.2006. С. 270.

28. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. С. 1114. Ст. 260.

29. Практичний посібник щодо прийнятності заяв. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_UKR.pdf.

30. Рішення у справі «Михайленки та інші проти України» (Заяви №35091/02, 35196/02, 35201/02, 35204/02, 35945/02, 35949/02, 35953/02, 36800/02, 38296/02, 42814/02) від 30 листопада 2004 р. (остаточне – від 6 червня 2005 р.) // Офіційний вісник України. 2005. № 27. С. 240. Ст. 1608.

31. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Котов проти Росії» (заява № 54522/00). URL: http://european-court.ru/uploads/ECHR_Kotov_v_Russia_14_01_2010.pdf.

32. Практика применения Гражданского кодекса РФ части первой / под общ. ред. В. А. Белова. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юрайт; Юрайт-Издат, 2011. 1301 с. Серия: Практика применения, с.113.

Хоменко В. А. Прекращение обязательств хозяйственного общества как последствие ликвидации.

В статье исследуется прекращение обязательств хозяйственного общества как юридическое последствие его ликвидации. Внимание автора сосредоточено на критерии разграничения таких форм прекращения хозяйственных обществ как ликвидация и реорганизация. В частности, критерием разграничения, как правило, является наличие либо отсутствие преемства при прекращении. Вместе с тем, автор ставит под сомнение аксиоматичность данного утверждения путем проведения научного анализа случаев передачи прав и обязанностей ликвидируемого юридического лица иным лицам. Исследован ряд исключений из универсального принципа прекращения обязательств хозяйственного общества в связи с его ликвидацией. В статье проанализирована практика Верховного Суда Украины в вопросе преемства при ликвидации хозяйственного общества.

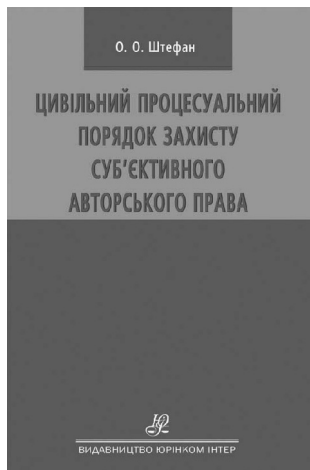
Ключевые слова: гражданско-правовое обязательство, прекращение хозяйственного общества, ликвидация, реорганизация, преемство, проникновение за корпоративную вуаль.

Khomenko V. O. Termination of a dissolved business entity's obligations as a legal effect of its dissolution.

The paper analyses the issue of termination of a dissolved business entity's obligations as a legal effect of its dissolution. The attention of the Author is paid to the guidelines of such modes of business entity's termination as dissolution and reorganization. In particular, the guideline of named modes is used to be availability or lack of legal succession under the procedure of termination. However, the Author calls into question the inflexibility of such approach by holding of scholarly analysis of the cases of transfer of rights and obligations of a dissolved business entity to other persons. Also the paper studies some exceptions of universal principle of termination a dissolved business entity's obligations. Thus, the Author notes the provision of the Art. 609 of the Civil Code of Ukraine whereby dissolution of a legal entity (a debtor or the creditor) shall terminate the obligation, except for the cases when the law or other regulatory acts impose fulfillment of the obligation of a dissolved legal entity on another legal entity. The Author also considers that the provisions of the Art. 151, p. 2 of the Civil Code of Ukraine and Art. 65 of the Law of Ukraine «On Business Entities» under which the fulfillment of obligations of a dissolved additional liability company remains with participants such company may be perceived as an other cases of exceptions of named principle too. The Author names as a circumstance, which excludes the termination of an obligation of a dissolved business entity, the provision of the Art. 95, p. 6 of the Law of Ukraine «On Restoring a Debtor's Solvency or Recognizing It Bankrupt» under which the

owner of a debtor's property (or a person entitled by a debtor), director of a debtor, head of liquidation commission (liquidator) of a debtor in cases, stipulated under the current legislation, are responsible for dissatisfaction of demands of the creditors. The Author focuses on the issue of termination of accessory obligation provided under the Chapter 49 of the Civil Code of Ukraine as a legal effect of termination of a business entity. The paper studies the caselaw of the Supreme Court of Ukraine regarding matters of legal succession during the dissolution of a business entity and the practice of the European court on Human Rights regarding the issue of legal succession during the termination of legal entities entitled the status of government organization. In a light of the study the Author concludes that there may be a singular succession due to the termination of a business entity in a mode of dissolution, which holds not only during actual carrying out procedure of a business entity's dissolving, but once a making of an entry regarding the dissolution to correspond register is done. In the Author's opinion the Civil Code of Ukraine and the Law of Ukraine «On Business Entities» should establish that the responsibility under obligations of business entities that may be qualified as government organizations in the light of provisions of the Art. 34 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in cases of it's dissolution shall be the held by the State, the Autonomous Republic of Crimea or the corresponding territorial community.

Key words: civil obligation, termination of a business entity, dissolution, legal succession, reorganization, piercing the corporate veil.

Штефан О. О.

Цивільний процесуальний порядок захисту суб'єктивного авторського права: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 500 с.

ISBN 978-966-667-707-8

У монографічному дослідженні викладена авторська концепція сучасного розуміння цивільного процесуального порядку захисту суб'єктивного авторського права на основі встановлення закономірностей розвитку цивільних процесуальних інститутів, виявлення специфіки захисту суб'єктивних авторських прав з позицій матеріального та процесуального права, аналізу практичних аспектів застосування цивільних і цивільних процесуальних норм, якими врегульовані суспільні відносини, пов'язані зі здійсненням в цивільному процесуальному порядку захисту суб'єктивного авторського права.

Книга розрахована на наукових та науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів і наукових установ, студентів, аспірантів та докторантів, практичних працівників судових, правоохоронних органів, посадових осіб державної влади та місцевого самоврядування, представників засобів масової інформації і широкий читацький загал.

В. В. Цюра,

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

УДК 347.44

НЕНАЛЕЖНЕ ЗДІЙСНЕННЯ ДОГОВІРНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА ТА ЙОГО ПРАВОВІ НАСЛІДКИ

У статті досліджені основні доктринальні та правозастосовні проблеми неналежного здійснення договірною представництва у цивільному праві. Проведено аналіз праць вчених-юристів різних періодів і на його основі зроблено висновок про сутність дій, якими порушуються представницькі повноваження, а також про наслідки вчинення таких дій. Виділено основні види неналежного здійснення представництва. Особливу увагу присвячено питанням перевищення повноважень, під яким розуміється довільне збільшення представником обсягу прав на вчинення правочинів, встановленого або вказівками особи, яку представляють, або нормами права. Окремо приділено увагу неналежному здійсненню представницьких повноважень, а також питанням істотного та неістотного неналежного виконання таких повноважень.

Ключові слова: представник, довіритель, представницькі повноваження, представницькі відносини, неналежне виконання повноважень, перевищення повноважень.

Відомо, що існування договірною представництва базується на фідучіарному (довірчому) характері відносин між довірителем і повіреним. У зв'язку з цим вимога належного здійснення зобов'язання набуває особливого значення як у контексті існуючих правовідносин між сторонами, так і в подальшій перспективі. З огляду на зазначене законодавець передбачає право як представника, так і принципала в односторонньому порядку відмовитись від договору доручення (п. 1 ч. 1 ст. 1008 ЦК України): при втраті довіри між сторонами втрачають свою ключову ознаку і правовідносини представництва. Як підкреслюється в доктрині, це пов'язано з тим, що повнова-

ження передбачає можливість представника втручатися в майнову і правову сфери особи, яку він представляє, спричиняючи в них певні зміни. Тому будь-які відхилення від належного здійснення повноваження загрожують несприятливими наслідками для довірителя [1, с. 133] і руйнують довірчі відносини між сторонами.

Вказані умови здійснення договірною представництва мають надзвичайно важливе значення для практики, а тому їх доктринальне вивчення та осмислення є важливою умовою ефективного правозастосування. Окремі аспекти порушених у цій статті проблем уже були предметом наукових досліджень вчених, які спе-

ціально досліджували питання представництва, І. Я. Верес, І. О. Гелецької, В. Л. Граніна, І. Ю. Доманової, А. І. Дрішлюка, С. Г. Керимова, П. М. Крупки, Є. С. Сєвєрової та інших. Однак на сьогодні єдності у питаннях неналежного здійснення договірної представництва немає, а тому мета цієї статті — узагальнення існуючих проблем у цій сфері та окреслення шляхів їх подолання з огляду на положення новітнього цивільного законодавства та правозастосовної практики.

Найпоширенішою причиною деструктивних змін у правовідносинах представництва є неналежне здійснення представником наданих йому повноважень або недотримання обов'язків, покладених договором (чи законом) на будь-яку із сторін. При цьому, за загальним правилом, недосягнення потрібного результату без вини представника не може розглядатися як неналежне виконання зобов'язання і бути підставою для відмови у виплаті винагороди або вжиття до нього заходів відповідальності. Водночас, спираючись на зроблені нами висновки [1], наголосимо, що досягнення обіцяного довірителю (принципалу) позитивного результату є лише однією з ознак якості здійснення повноважень. Тому одного факту виконання обов'язку недостатньо — важливим є і дотримання інших умов договору та вказівок довірителя, зокрема щодо способу досягнення такого правового результату.

Представник зобов'язаний діяти в межах повноважень, якими його наділила особа, інтереси якої він представляє. Однак непоодинокими є випадки, коли повірений, з об'єктивних чи суб'єктивних причин, порушує це правило, представляючи інтереси без наданих для цього повноважень або з перевищенням їх меж. У зв'язку з цим не втрачає актуальності питання змісту та видів неналежного здійснення представником договірної представництва.

Звертаючись до правової доктрини, зауважимо, що Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова та А. І. Дрішлюк, аналізуючи позицію законодавця, відображену у від-

повідних нормах ЦК України [2], залежно від того, чи належно здійснювалось представництво та чи відповідає обсягу повноважень характер дій, вчинених представником, виділили такі види представництва:

— представництво у точному значенні слова, коли дії представника під час вчинення правочину від імені того, кого він представляє, чітко відповідають отриманим повноваженням (статті 237–239 ЦК України);

— представництво з перевищенням повноважень (ст. 241 ЦК України);

— удаване (фальшиве, неправильне) представництво — вчинення правочину без повноважень (ч. 2 ст. 1158 ЦК України).

З цих випадків, як зазначають автори, лише перша ситуація є належною, нормальною для правовідносин договірної представництва. Другий і третій випадки вчинення однією особою юридичних дій від імені іншої особи можуть бути об'єднані у загальну групу неналежного представництва (неправильного представництва) [3, с. 118–119]. Вважаємо за доцільне додати і четвертий вид представництва на основі запропонованої класифікації, що також характеризуватиметься як неналежне представництво — представництво, яке, хоча і вчиняється в межах наданих особі повноважень, але не відповідає іншим вказівкам довірителя, зокрема щодо часу, місця та способу укладення того чи іншого правочину.

Якщо немає будь-яких порушень вчинення представником правочинів та інших юридично значимих дій, вчинення таких дій визнаватиметься нормальним, і правовідносини, що виникатимуть, повною мірою відповідатимуть правовій природі представництва в цивільному праві. Цього не можна сказати про три інші випадки, коли представник вчиняє правочини з перевищенням повноважень, з недотриманням додаткових вказівок довірителя або ж взагалі без повноважень, діючи в обхід волі особи, інтереси якої він представляє.

Численні приклади таких зловживань

з боку представника підтверджує судова практика. Так, у рішенні Барського районного суду Вінницької області від 28.11.2012 р. у справі № 2-570/11 зазначається, що позивачка звернулася до суду з позовом до ТОВ «Агрофірма Шаргород» про визнання недійсним договору оренди землі, обґрунтовуючи позовні вимоги тим, що їй на праві приватної власності належить земельна ділянка площею 1,2508 га, розташована на території Каришківської сільської ради Барського району Вінницької області. У серпні 2010 р. відповідач ТОВ «Агрофірма Шаргород» надав позивачці примірник договору оренди землі № 110 від 02.04.2009 р. про передачу вищевказаної земельної ділянки в оренду ТОВ «Агрофірма Шаргород» строком на 10 років із встановленням відповідної орендної плати. Позивачка вважала зазначений договір оренди землі недійсним, оскільки не уклала його з відповідачем і не підписувала. Крім того, відповідач без її відома подав договір оренди землі на реєстрацію до Вінницької регіональної філії ДП «Центр ДЗК». Позивачка просила суд визнати недійсним договір оренди землі № 110 від 02.04.2009 р., оскільки своїх повноважень щодо укладення та підписання зазначеного договору нікому не делегувала. Суд вимоги позивачки задовольнив [4]. У цьому випадку «удаваний» представник діяв без повноважень і не в інтересах особи позивачки, тому рішення суду є правомірним. У рішенні ж Баришівського районного суду Київської області від 17.12.2015 р. у справі № 355/1085/15-ц дії представника без згоди довірителя, що призвели до неправомірного укладення договору страхування, були визнані судом такими, що вчинені за межами наданих представникові повноважень [5]. Також на практиці перевищення повноважень може полягати у вчиненні не того правочину, який вимагався, не з потрібним контрагентом, із порушенням вимог щодо ціни, строку, місця укладення правочину, якості та кількості його предмета [6, с. 203].

Звертаючись до наукового аналізу концепції «перевищення повноважень»,

зазначимо таке. Дослідниками в галузі цивільного права висувається теза, що перевищення повноваження — це довільне збільшення представником обсягу прав на вчинення правочинів, який встановлено або вказівками особи, яку представляють, або нормами права. При перевищенні повноважень представник з власної ініціативи розширює межі наданого йому повноваження, не погодивши такий відступ з особою, яку він представляє [7, с. 270]. Схожої позиції дотримується і С. Г. Керимов, який зазначає, що перевищення повноваження — це самочинне збільшення представником обсягу права на вчинення правочину (або іншої юридичної дії чи комплексу юридичних дій) для досягнення певного результату, вираженого у вказівках особи, яку він представляє, чи такого, що випливає із вимог закону [8, с. 128].

Отже, перевищення повноважень може відбутися тільки у разі, якщо попередньо представник був наділений чітко визначеними правами та обов'язками для вчинення правочинів та юридично значимих дій від імені принципала. Тобто, як зазначає О. В. Дзера, правочин вважається укладеним представником із перевищенням повноважень, якщо на момент вчинення правочину наявних у представника повноважень недостатньо для його вчинення [9, с. 269]. Цю тезу продовжують, зазначивши, що при вчиненні правочину з перевищенням повноважень між представником і тим, кого він представляє, все ж таки існують відносини представництва, зберігається сутність і зміст представництва як діяльності однієї особи з досягненням правового результату для іншої: виникнення у того, кого представляють, юридичних прав та обов'язків у правовідносинах з третіми особами [3, с. 120]. У літературі знаходимо і узагальнююче формулювання головної відмінності представництва з перевищенням повноважень від представництва без повноважень: при представництві без повноважень до вчинення представником правочинів від імені іншої особи між ними, як правило, взагалі не існує жодних правовідносин (виняток

становить представництво в тих випадках, коли повноваження існували, але на момент вчинення представницької діяльності припинилися). При представництві ж з перевищенням повноважень правовий зв'язок між цими особами існував і раніше, але в процесі його розвитку здійснення представницьких дій відбувалося неналежним чином, тобто існувало «перевищення повноважень» або неналежне здійснення представником суб'єктивного права вчиняти правочини від імені особи, яку представляють [10, с. 124].

Отже, неналежне здійснення договірною представництва може полягати у вчиненні представництва без повноважень (удаване, фальшиве представництво), що може здійснюватися також особою, яка раніше мала належні повноваження, але на момент вчинення нею того чи іншого правочину в інтересах та від імені довірителя вони були припинені; перевищенні наданих представникові повноважень, коли повірена особа вчиняє правочини або інші юридичні дії, що виходять за межі визначеного договором або довіреністю обсягу; здійсненні зобов'язань за договором доручення в межах наданих довірителем повноважень, але з порушенням інших вказівок останнього щодо порядку та способу вчинення тих чи інших правочинів.

Вважаємо, що в контексті останніх двох видів неналежного здійснення договірних зобов'язань за договором представництва слід говорити про *істотне* і *неістотне* неналежне виконання повіреним своїх обов'язків. Також у науці зустрічається поділ на кількісне (у кількості речей, ціні договору тощо) та якісне (зокрема, відступ у предметі, контрагенті договору) перевищення повноважень [11, с. 59].

Загальним критерієм визначення наслідків істотного й неістотного перевищення є здійснення повноважень в інтересах принципала. Істотне перевищення виникає, коли представник порушує покладений на нього обов'язок діяти в межах наданих повноважень. У цьому випадку представник свідомо використовує

своє право всупереч його меті та інтересу довірителя. Неістотне ж перевищення меж повноваження (виділений нами четвертий вид неналежного здійснення представництва) виникає у разі, якщо представник дотримується ключових розпоряджень довірителя, але окремі його дії не відповідають вказівкам зазначеного довірителя, хоча і не мають значення для вчинення правочину в цілому. У цьому випадку окремий відступ представника від вказівок принципала варто визнати несуттєвим, якщо представник діє в інтересах довірителя. Так, згідно з ч. 2 ст. 1004 ЦК України повірений може відступити від вказівок довірителя, якщо в силу обставин справи це необхідно в інтересах довірителя. Таке перевищення не повинно спричинити несприятливих наслідків ні для представника, ні для принципала, оскільки вчинений правочин відповідав інтересам особи, від імені якої він вчинений. Якщо ж представник систематично здійснює відступи від вказівок довірителя, які, не впливаючи на зміст вчинених повіреним правочинів, спричиняють для останнього організаційні, матеріальні, часові або інші незручності, це, на нашу думку, може стати підставою для скасування довіреності особою, яка її видала, і припинення представництва за довіреністю загалом. Тоді представник відступає від додаткових вказівок не в інтересах довірителя, а з їх порушенням, діючи або у власних інтересах, або в інтересах третіх осіб.

Важливо, що відповідно до ст. 241 ЦК України правочин, вчинений представником з перевищенням повноважень, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки принципала лише у разі наступного схвалення. Тому у разі, коли мало місце істотне чи неістотне перевищення повноважень і принципал схвалить такий правочин, вважається, що права та обов'язки настають саме для нього. У випадку, коли такого схвалення не відбувається, договір, згідно із загальними положеннями ЦК України (зокрема, ч. 3 ст. 215, ст. 203 ЦК України), є оспорюваним і може бути визнаний

судом недійсним. Якщо правочин, вчинений представником з перевищенням повноважень, схвалено, акт схвалення ви- знається одностороннім правочином. Вираження волі принципала допускається як у письмовій, так і в усній формі, а також у формі конклюдентних дій, що дослідимо далі.

Підсумовуючи зазначене, підкреслимо, що перевищення меж повноважень може бути істотним і неістотним, що, у свою чергу, матиме негативні наслідки для представника та може стати підста-

вою для припинення правовідносин представництва, залежно від того, чи відступ від вимог і вказівок довірителя було вчинено в його інтересах, чи в інтересах інших осіб (у тому числі повіреного). Водночас істотне порушення апріорі є таким, що здійснюється всупереч інтересам принципала, оскільки представник свідомо перевищує надані йому повноваження щодо істотних умов договору представництва — предмета відповідного правочину, вибору другої його сторони тощо.

Список використаної літератури

1. Цюра В. В. Теоретичні питання інституту представництва в цивільному праві України: монографія. Київ: ФОП Мельник А. А., 2016. 492 с.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Офіційний вісник України. 2003. № 11. Ст. 461.
3. Харитонов Є. О., Харитонova О. І., Дришлюк А. І. Добровільне представництво у цивільному праві України: навч. посіб. Київ: Істина, 2007. 176 с.
4. Про визнання недійсним договору оренди землі: рішення Барського районного суду Вінницької області від 28.11.2012 р. № 2/201/67/12. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28060296>.
5. Про визнання недійсним договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності: рішення Баршівського районного суду Київської області від 17.12.2015 р. № 355/1085/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54514733>.
6. Коструба А. В. Наслідки правоприпиняючих юридичних фактів у цивільному праві України // Часопис Київського університету права. 2011. № 3. С. 147–151.
7. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Приватні та публічні правовідносини представництва // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр. Чернівці: Рута, 2002. Вип. 147. С. 36–40. (Сер.: Правознавство).
8. Керимов С. Г. Представництво за законом в цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. НДІ приват. права і підприємництва Акад. прав. наук України. Київ. 2006. 194 с.
9. Цивільне право України. Загальна частина: підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 976 с.
10. Гранін В. Л. Повноваження представника та його реалізація за цивільним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2005. 212 с.
11. Рясенцев В. А. Ведение чужого дела без поручения // Ученые записки: Труды юридического факультета. Ученые записки МГУ. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1946. Вып. 116: Кн. 2. С. 101–118.

Цюра В. В. Ненадлежащее осуществление договорного представительства и его правовые последствия.

В статье исследованы основные доктринальные и правоприменительные проблемы ненадлежащего осуществления договорного представительства в гражданском праве. Проведен анализ трудов ученых-юристов разных периодов и на его основании сделан вывод о сущности действий, которыми нарушаются представительские полномочия, а также о последствиях совершения таких действий. Выделены основные виды ненадлежащего осуществления представительства. Особое внимание посвящено вопросам превышения полномочий, под которым понимается произвольное увеличение представителем объема прав на совершение сделок, установленного либо указаниями представляемого, либо нормами права. Отдельно обращено внимание на ненадлежащее осуществ-

вление представительских полномочий, а также на вопросы существенного и несущественного ненадлежащего исполнения таких полномочий.

Ключевые слова: представитель, доверитель, представительские полномочия, представительские отношения, ненадлежащее исполнение полномочий, превышение полномочий.

Tsura V. V. Improper implementation of contractual representation and its legal consequences.

The article analyzes the main doctrinal and law-enforcement problems of improper implementation of contractual representation in civil law. The works of lawyers of different periods are analyzed and on this basis it is concluded that the nature of actions violating the representative powers, as well as the consequences of such actions. The main types of misplaced representation are distinguished. In particular, special attention is devoted to the issue of exceeding the authority, which refers to the arbitrary increase by the representative of the amount of rights to commit transactions, which is established either by the instructions of the person represented or by the rules of law. Particular attention is paid to improper implementation of representative powers, as well as issues of substantial and insignificant improper fulfillment of such privileges.

Key words: representative, trustee, representative powers, representative relations, improper fulfillment of powers, excess of powers.

М. І. Боргун,

кандидат юридичних наук,
викладач відділу підготовки прокурорів
з нагляду за додержанням законів органами,
які проводять оперативно-розшукову діяльність,
дідання та досудове слідство
Національної академії прокуратури України

УДК 343.1

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОКУРОРОМ СВОЇХ ФУНКЦІЙ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

Розглянуто правову основу, форми та особливості реалізації прокурором своїх функцій в кримінальному провадженні.

Ключові слова: функції, прокурор, кримінальне провадження, слідчий суддя, правоохоронні органи.

Прокуратура як державний орган виконує специфічні, притаманні тільки їй функції. Функції прокуратури, за загальними правилами, визначаються як головні напрями діяльності прокуратури, що безпосередньо виражають її сутність та призначення.

Відповідно до ст. 131¹ Конституції України прокуратура здійснює такі функції:

— підтримання публічного обвинувачення в суді;

— організація і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку;

— представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом. Організація та порядок діяльності прокуратури згідно з вимогами ст. 131¹ Конституції України визначаються Законом України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII. Зупинимось на функції ор-

ганізації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку.

Аналіз зазначеної норми Конституції України дає можливість зробити висновок, що в рамках кримінального провадження на прокурора покладені функції процесуального характеру, а саме процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку, які повинні забезпечити збір фактичних даних щодо встановлення особи, яка обґрунтовано буде підозрюватись у скоєнні кримінального правопорушення, захисту особи, її прав, свобод, власності, прав підприємств, установ, організацій від злочинних посягань, виконанню вимог закону про невідворотність відповідальності за вчинений злочин, охороні прав і законних інтересів учасників кримінального судочинства.

Поряд із цим, на прокурора покладені також і функції організації процесуального керівництва, які передбачають і адміністративні моменти, а саме розгляд заяв та повідомлень про кримінальне правопорушення, призначення процесуального керівника, відсторонення його від виконання своїх службових обов'язків, визначення законності його дій та дій інших учасників сторони обвинувачення у кримінальному провадженні.

Дана тематика є важливою для дослідження, тому що в рамках кримінального провадження функції прокуратури реалізуються різними суб'єктами органів прокуратури і в різний спосіб, а виконання основних завдань кримінального судочинства покладені і на інших суб'єктів кримінально-процесуальних правовідносин, які не завжди узгоджені.

У юридичній літературі аспекти реалізації функцій прокуратури в кримінальному провадженні були предметом наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема Є. М. Блажівського, О. Б. Комарницької, В. Т. Маляренка, І. М. Козьякова, М. В. Руденко, Г. П. Середи, О. М. Толочко, М. Є. Шумило, М. К. Якимчука й інших учених.

Разом із тим, більшість наукових досліджень стосувалися загальної характеристики функцій прокуратури як конституційної категорії і залишаються малодослідженими в контексті виконання основних завдань кримінального судочинства, що робить дану тему актуальною, яка потребує глибокого наукового дослідження.

Метою даної статті є спроба автора визначити особливості реалізації функцій прокуратури у кримінальному провадженні.

Відповідно до Рекомендації Рес (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя, ухваленої Комітетом Міністрів Ради Європи на 724-му засіданні заступників міністрів 6 жовтня 2000 р. прокурори були визначені як «представники органів державної влади, які від імені суспільства та в інтересах держави гаран-

тують застосування закону, коли його порушення веде до кримінальних санкцій, враховуючи як права фізичної особи, так і необхідну ефективність системи кримінального судочинства», держава повинна вживати дієвих заходів, що гарантують прокурорам можливість виконання своїх фахових обов'язків за відповідних правових і організаційних умов [1].

Інтерпретуючи положення міжнародно-правової установи, можна зробити висновок, що прокурор у рамках кримінального провадження повинен мати такі повноваження, щоб можна було реально забезпечити виконання його функціональних обов'язків.

З текстуального аналізу Закону України «Про прокуратуру» та КПК України слідує, що в системі кримінально-процесуальних правовідносин на стадії досудового розслідування задіяні прокурор, що здійснює нагляд у формі процесуального керівництва, та керівник органу прокуратури, що здійснює нагляд за додержанням законів при проведінні досудового розслідування. Обсяг повноважень прокурора, що здійснює нагляд у формі процесуального керівництва, визначені ст. 36 та деякими іншими статтями КПК України (наприклад, статті 284, 290 та ін.). Повноваження керівника органу прокуратури, що здійснює нагляд визначені в окремих статтях КПК України. До них належать, наприклад, забезпечення законності при вирішенні заяв та повідомлень про кримінальне правопорушення (ст. 214 КК України), скасування незаконних та необґрунтованих постанов слідчих та підпорядкованих прокурорів (ч. 6 ст. 36 КПК України), призначення та заміна прокурора у кримінальному провадженні (ст. 37 КПК України), вирішення конфлікту слідчого та прокурора у кримінальному провадженні при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження (ч. 3 ст. 40 КПК України), продовження строку досудового розслідування (ст. 294 КПК України), зміна чи висування додаткового обвинувачення (статті 338, 339 КПК України), повноваження апе-

ляційного та касаційного оскарження в кримінальному провадженні (ч. 4 ст. 36 КПК України), вирішення скарг на дії чи бездіяльність прокурора у кримінальному провадженні відповідно до статей 311–313 КПК України.

У цьому контексті необхідно ще раз звернути увагу на цілком обґрунтовану позицію М. Руденко, який вважає, що об'єднувати функції нагляду і процесуального керівництва чи ставити між ними знак рівності не можна [2, с. 35]. Процесуальне керівництво прокурором досудовим розслідуванням убачається як ефективний спосіб забезпечення законності дій та рішень органів досудового розслідування та реалізації визначених Конституцією України відповідних наглядових повноважень. Нагляд за дотриманням законів у формі процесуального керівництва дозволяє прокурору за допомогою обов'язкових для виконання зазначеними органами вказівок, доручень, процесуальних дій та рішень безпосередньо спрямовувати хід та перебіг кримінального провадження на його досудових стадіях, цілеспрямовано впливати на результат діяльності органів досудового розслідування та виконання ними завдань кримінального судочинства, насамперед щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування. Зміщуючи акцент із суто наглядової діяльності прокурора на безпосереднє керівництво процесуальною діяльністю органу досудового розслідування щодо проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у кримінальному провадженні, КПК України істотно посилює статус прокурора саме як сторони кримінального провадження з боку обвинувачення.

В найбільш розвинутих країнах світу прокурор у кримінальному провадженні є «господарем» розслідування будь-якої справи. Прокурор пред'являє обвинува-

чення, і надалі судовий розгляд справи відбувається за обов'язкової участі прокурора як державного обвинувача [3]. Наприклад, діяльність прокуратури у Федеративній Республіці Німеччина обумовлена принципом офіційності, який, перш за все, знайшов своє відображення в Кримінальному процесуальному кодексі (§ 152 абз. 2 КПК). Прокурор має за цим принципом приступати до справи, якщо наявні достатні фактичні відправні пункти щодо кримінально караного злочину (початкова підозра). Це завжди має місце, коли на основі конкретних фактів згідно з криміналістичним досвідом виявляється ймовірність того, що вчинено кримінально караний злочин. Принцип офіційності означає проведення обов'язкового кримінального переслідування стосовно кожного підозрюваного. У цьому відношенні він відображає актуалізацію заборони свавілля як загального правового принципу Конституції (ст. 3). Інакше згідно з нормами німецького права була б порушена єдність правозастосування та усунена рівність усіх перед законом. Відповідно до цього принцип офіційності є необхідним доповненням принципу звинувачення та монополії прокуратури на пред'явлення звинувачення (§§ 151, 152 абз. 1 КПК). Як особливо значимий інститут німецького кримінального процесуального права принцип офіційності захищений нормами, що передбачають відповідальність за порушення права суддею чи державним службовцем (§ 339 КК), перешкоджання покаранню, вчинене посадовою особою (§ 258а КК), та переслідування невинного (§ 344 КК). Оскільки принцип офіційності через обов'язок проведення розслідування стосується також обов'язку пред'явлення звинувачення, то в останні десятиріччя він зазнав пом'якшень, коли законодавець в § 153 КПК та наступних розширив можливості припинення провадження без санкцій суду у кримінальних справах і тим самим надав більшого простору принципу доцільності звинувачення [4, с. 26].

Що стосується України, то, як зазначає М. Шумило, прокурор у криміналь-

ному процесі представляє обвинувальну владу з підлеглими йому оперативним підрозділами і слідчими, які виявляють і розслідують злочин та повідомляють про підозру під контролем слідчого судді. Тому на прокурора покладається публічно-правовий обов'язок доведення перед судом обвинувачення. Невиконання цієї вимоги має відобразитись у виправдувальному чи обвинувальному вирокі з відповідними наслідками. Повноваження щодо проведення негласних слідчих і слідчих (розшукових) дій слід розглядати як похідні від влади прокурора [5, с. 22].

Зі змісту ст. 290 КПК України саме прокурор, який здійснює нагляд у формі процесуального керівництва у кримінальному провадженні, визначає обсяг обвинувачення, яке він буде підтримувати у суді, оскільки він, визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, або слідчий за його дорученням, зобов'язані повідомити підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування.

Формується це обвинувачення на підставі фактичних даних, які прокурор буде використовувати в суді як докази з метою встановлення особи, яка обґрунтовано підозрюється, тобто існують факти, встановлені в ході досудового розслідування, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку йдеться, могла вчинити правопорушення. Сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, доку-

ментів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України. Будь-який інший державний орган не наділений цим правом, а тому відповідно до Рекомендації Рес (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя, ухваленої Комітетом Міністрів Ради Європи на 724-му засіданні заступників міністрів 6 жовтня 2000 р. повноваження прокурора не можуть бути обмежені діями інших учасників кримінального провадження як керівника органу прокуратури, так і слідчого судді.

Слідчий суддя (на думку науковців-практиків) — це суддя, уповноважений забезпечувати законність та обґрунтованість обмеження конституційних прав і свобод людини на досудовому провадженні у кримінальній справі, до компетенції якого належить прийняття рішення про застосування заходів кримінально-процесуального примусу, проведення слідчих та інших процесуальних дій, що обмежують конституційні права людини, розгляд скарг на дії (бездіяльність) та рішення слідчого чи прокурора тощо. Основним призначенням слідчого судді є здійснення судового захисту прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, та забезпечення законності провадження у справі на досудових стадіях. Це зумовлює специфічний характер виконуваної ним кримінально-процесуальної функції, а саме: забезпечення законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини на досудовому провадженні у кримінальній справі [6].

Усі повноваження слідчого судді в кримінальному процесі можна поділити на три основні групи.

1. Повноваження при застосуванні заходів процесуального примусу на стадії досудового розслідування кримінального провадження. Ця група повноважень слідчого судді стосується прийняття рішення при розгляді подання слідчого та прокурора про застосування заходів

процесуального примусу до підозрюваного чи обвинуваченого. Як зазначено в українському законодавстві, це виключна компетенція слідчого судді, оскільки вони тією чи іншою мірою обмежують конституційні права та свободи людини.

2. Повноваження слідчого судді при розгляді скарг на дії та рішення слідчого чи прокурора. Відповідно до глави 26 КПК України передбачена можливість оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування або прокурора під час досудового розслідування. Обов'язок розгляду таких скарг також покладається на слідчого суддю (статті 303, 304 КПК).

3. Повноваження слідчого судді при проведенні слідчих дій, які обмежують конституційні права людини і громадянина [7].

Знову ж таки, при реалізації повноважень слідчим суддею в кримінальному провадженні, виходячи із загальної концепції його функцій, а саме здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод і інтересів осіб у кримінальному провадженні логічно було б, щоб при вирішенні клопотання слідчого, прокурора про дачу згоди на проведення заходів забезпечення кримінального провадження чи проведенні слідчих (розшукових) дій слідчий суддя у разі відмови у задоволенні клопотання не обмежувався би тільки аналізом відповідних даних, на яких базується клопотання слідчого, прокурора, а висловлював би обґрунтовану думку, у чому саме будуть порушені права і свободи громадян при задоволенні такого клопотання. Оскільки все інше, що стосується необхідності і доцільності проведення заходів забезпечення кримінального провадження чи слідчих (розшукових) дій, виходячи з вищезазначених положень міжнародно-правових інституцій, належить до компетенції прокурора, який формує обвинувачення на досудовому розслідуванні і буде його підтримувати в суді.

На нашу думку, діяльність кожного з

визначених суб'єктів кримінальних процесуальних правовідносин повинна характеризуватись і певним обсягом відповідальності за прийняття рішень, які не відповідають вимогам закону і негативно впливають на виконання завдань кримінального судочинства. Наочним прикладом на підтвердження даної тези виступає рішення Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 12 жовтня 2017 р. у справі № 5-142 кс(15)17, відповідно до якого у разі постановлення слідчим суддею ухвали, що не передбачена кримінальними процесуальними нормами, до яких відсилають положення ч. 3 ст. 309 КПК, суд апеляційної інстанції не вправі відмовити у перевірці її законності, посилаючись на приписи ч. 4 ст. 399 КПК. Право на апеляційне оскарження такого судового рішення підлягає забезпеченню на підставі п. 17 ч. 1 ст. 7 та ч. 1 ст. 24 КПК, які його гарантують, з огляду на положення ч. 6 ст. 9 КПК, яка встановлює, що у випадках, коли положення КПК не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 КПК України.

Текстовий аналіз положення зазначеного рішення дає можливість зробити висновок, що існують ознаки того, що прокурор здійснює і нагляд за законністю рішень слідчого судді в кримінальному провадженні. Адже скасування такого рішення дає право прокурору порушувати питання про відповідальність слідчого судді.

Висновок. Таким чином, функції прокурора в кримінальному провадженні повинні надати йому реальну можливість виконання основних завдань, які покладені КПК України і не можуть бути обмежені рішеннями інших учасників кримінальних процесуальних правовідносин, а тому повинні бути чітко сформульовані в чинному законодавстві відповідно до європейських стандартів.

Список використаної літератури

1. Рекомендація Rec (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя. URL: <http://bit.ly/2zY7X2>.
2. Руденко М. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як нова функція прокуратури // Вісник прокуратури. 2014. № 2. С. 33–42.
3. Хавронюк М. Прокуратура по-німецьки: закону немає, а орднунг є. URL: http://www.zakonoproekt.org.ua/prokuratura-po-nimetsjki-zakonu-nemaje-a-ordnungh-je_.aspx
4. Зельтер Вальтер. Статус прокуратури в Німеччині в системі державних органів та її повноваження // Прокуратура України в умовах європейської інтеграції: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (19 травня 2016 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2016. 334 с.
5. Шумило М. Роль науки у критичній рефлексії положень КПК України // Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи: матер. міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листопада 2017 р.): у 2 ч. / редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, Л. Д. Удалова та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. 396 с.
6. Іваненко І. Інститут слідчого судді за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. URL: <http://cka.court.gov.ua/sud2390/practice/uzagalnennja/0001/>.
7. Шаповал О. А. Повноваження слідчого судді у новому КПК України. URL: <http://uajudges.org.ua/wp-content/themes/>.

Бортун Н. И. Особенности реализации прокурором своих функций в уголовном производстве.

Рассмотрена правовая основа, формы и особенности реализации прокурором своих функций в уголовном производстве.

Ключевые слова: функции, прокурор, уголовное производство, следственный судья, правоохранительные органы.

Bortun M. I. Features of the prosecutor's implementation of his functions in criminal proceedings.

The prosecutor's office, as a state body, performs specific, inherent functions only to it. The functions of the prosecutor's office in accordance with the general rules are defined as the main directions of activity of the prosecutor's office, which expressly express its essence and purpose.

According to Article 131¹ of the Constitution of Ukraine, the prosecutor's office carries out the following functions:

- *maintaining public prosecution in court;*
- *organization and procedural guidance to pre-trial investigation, resolution of other issues during criminal proceedings in accordance with the law, supervision of secret and other investigators and investigations of the law-enforcement agencies;*
- *representation of the interests of the state in court in exceptional cases and in the manner prescribed by law. The organization and procedure for the activities of the prosecutor's office in accordance with the requirements of Article 131¹ of the Constitution of Ukraine are determined by the Law of Ukraine «On Prosecutor's Office» of 14.10.2014 № 1697-VII.*

Analysis of the said norm of the Constitution of Ukraine makes it possible to conclude that within the framework of criminal proceedings the prosecutor has the functions of a procedural nature, namely, procedural guidance to the pre-trial investigation, the resolution of other issues during the criminal proceedings in accordance with the law, supervision over unclassified and other investigators and investigations of organs law enforcement, which should ensure the collection of factual data to establish a person who is reasonably suspected of committing a criminal offense, the protection of the person, his rights, freedoms, property, the rights of enterprises, institutions, organizations from criminal encroachments, the fulfillment of the requirements of the law on the inevitability of responsibility for the crime committed, the protection of the rights and legitimate interests of participants in criminal proceedings.

At the same time, the prosecutor also entrusted with the functions of the organization of procedural guidance, which include administrative issues, namely, consideration of applications and reports of a criminal offense, the appointment of a procedural leader, his removal from his duties, the determination of the legality of his actions and actions of others parties to the prosecution in criminal proceedings.

This topic is important for research because in the framework of criminal proceedings the functions of the prosecutor's office are implemented by various entities of the prosecutor's office and in different ways, and the fulfillment of the main tasks of criminal proceedings is also imposed on other subjects of criminal-procedural legal relations, which are not always coordinated.

Analysis of studies and publications In legal literature, the aspects of the functions of the prosecutor's office in criminal proceedings were the subject of scientific research of domestic and foreign scientists, in particular, Blazhivsky Ye. M., Komarnytsky O. B., Malyarenko V. T., Kozjakova I. M., Rudenko M. V., Seredy G. P., Tolochko O. M., Yakymchuk M. K. and other scientists.

At the same time, the majority of scientific studies related to the general description of the functions of the prosecutor's office as a constitutional category and remain poorly researched in the context of the implementation of the basic tasks of criminal justice, which makes the topic relevant, which requires profound scientific research.

The purpose of this article is the author's attempt to determine the peculiarities of the implementation of the functions of the prosecutor's office in criminal proceedings.

Key words: *functions, prosecutor, criminal proceedings, investigating judge, law enforcement agencies.*

Криміналістика. Академічний курс: підручник / Т. В. Варфоломєєва, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров [та ін.]. 2-ге вид., стереотип. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 504 с. Бібліогр.: с. 490–495.

ISBN 978-966-667-453-4

Підручник підготовлений на основі сучасних правових концепцій та досягнень різних наук і відображає нинішній стан та перспективи розвитку вітчизняної криміналістики, яка предметно вийшла далеко за межі досудового слідства і вивчає закономірності виникнення інформації про злочин або про будь-яке явище в суспільстві, що вимагає правового врегулювання шляхом доказування. Розглянуто аспекти збирання, дослідження і використання цієї інформації з метою активного вирішення завдань оперативно-розшукової роботи, розслідування, судового розгляду та встановлення у будь-якій сфері людської діяльності фактів, що мають юридичне значення. Підручник являє собою достатньо повний виклад всіх розділів криміналістики, котрий відповідає вимогам стандарту вищої юридичної освіти і тенденціям світової криміналістики. Разом з викладом усталених тем і питань курсу із ґрунтовним залученням норм кримінального та кримінально-процесуального права, даних психології, інформатики, статистики та інших наук, окремі глави і параграфи присвячено оригінальним й удосконаленим засобам і прийомам збирання та дослідження доказової інформації, деяким новим методикам розслідування злочинів, зроблено принциповий крок до введення в текст підручника матеріалів щодо техніко-криміналістичних і тактичних можливостей суддів, адвокатів-захисників та нотаріусів.

УДК 343.231:97

О. Я. Кардаш,студент 3 курсу Інституту прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

КОРУПЦІЯ В УКРАЇНІ

Подолання корупції в Україні є найсерйознішою проблемою, нерозв'язання і загострення якої визначає міжнародне становище нашої держави та її політичний імідж у світі. Досліджено стан корупції у різні періоди. Здійснено спробу окреслити причини зміцнення та укорінення цього небезпечного соціального явища.

Ключові слова: корупція, суспільна небезпека корупції, правопорушення, боротьба, політика, економіка.

Корупція є однією з найактуальніших проблем сучасності, розв'язання якої для багатьох країн — нагальна і вкрай необхідна справа. Тому питання протидії корупції є предметом підвищеної уваги міжнародних організацій, які об'єднують зусилля для боротьби з нею.

На сучасному етапі формування і становлення України як незалежної, демократичної і правової держави корупція являє собою особливо небезпечне явище. Вона підриває авторитет демократичних інститутів держави, гальмує хід економічних реформ і при цьому обмежує права і свободи громадян.

Актуальність теми зумовлена багатьма чинниками, серед яких — курс на євроінтеграцію, що на сьогодні є невідмінною умовою розвитку держави. Вибір теми дослідження обумовлений необхідністю вивчення комплексного феномена корупції як соціально-політичного явища і потребою визначення механізмів протидії йому.

Проблемам корупції присвячено чимало робіт, в яких детально досліджувалися сутність, поняття корупції, окремі складі злочинів та заходи протидії. Зважаючи на актуальність питання поширення корупційної злочинності в Україні, воно було об'єктом дослідження багатьох учених, із-поміж яких слід виокремити: С. М. Алфьорова, А. М. Бойка, В. М. Гаращука, О. М. Литвинова, М. І. Мельника, В. Я. Настюка, М. І. Хавронюка, О. Ю. Шостко, О. К. За-

сторожну, Л. А. Калініна, А. Н. Крамника, О. В. Кузьменка, О. Є. Луньова, В. М. Манахіна та ін. Водночас зазначена проблематика на теперішній час не вичерпала себе з огляду на потребу дослідження сучасного стану корупційної злочинності та надання додаткових пропозицій щодо запобігання із застосуванням інноваційних підходів і нестандартних стратегій.

Мета статті полягає у вивченні реального стану корупції в Україні та виробленні системи боротьби з цим правопорушенням.

Однією зі стрижневих соціальних і політичних проблем кінця ХХ початку ХХІ століття стала корупція. Саме слово «корупція» означає зловживання, яке полягає у використанні законодавства чи публічної влади в приватних інтересах одних на шкоду приватним інтересам інших. Корупція — це завжди використання особою законодавства чи публічної влади на шкоду своїм ближнім. Вона є не лише порушенням правопорядку, а й аморальним вчинком. Безперечним є те, що корупція становить проблему, розв'язання якої для багатьох країн є надзвичайно актуальним питанням. Немає сумніву, що це повною мірою стосується України, високий рівень корумпованості якої визнано її політичним керівництвом, законодавчим органом, вітчизняними та зарубіжними аналітиками, відповідними міжнародними інституціями.

Корупція в Україні сьогодні носить у собі ознаки корупції кризового типу, яка породжується кризою сучасного українського суспільства; вона здатна поглиблювати цю кризу, маючи властивість зводити нанівець будь-які політичні, економічні, правові, моральні реформи в Україні. Корумповані відносини сьогодні дедалі інтенсивніше витісняють правові, етичні відносини між людьми, з аномалії поступово перетворюються на правило поведінки, що є недопустимим у правовій державі.

Корупція стала доволі звичним явищем у всіх сферах суспільного життя. Основними чинниками існування такого рівня корупції є суспільний менталітет, що сприяє пошуку корупційних шляхів для вирішення особистих проблем, та механізми функціонування державних інституцій, які сприяють існуванню таких шляхів і створюють певний пріоритет порівняно з легальними процедурами отримання певних благ, задоволення суспільних інтересів.

Корупція є загрозою для національної безпеки України. Масштабність корупційних проявів у владних і управлінських структурах негативно позначається на міжнародному іміджі України, підриває економічні основи держави, блокує надходження іноземних інвестицій, нівелює довіру населення до державних інститутів, зменшує консолідацію українського суспільства.

На міжнародному рівні Україна має репутацію однієї з найбільш корумпованих країн. За результатами досліджень світової корупції, яку проводить міжнародна організація Transparency International, у 2017 р. Україна посіла 130-те місце зі 180 позицій у світовому рейтингу сприйняття корупції, опинившись поруч із Непалом та Іраном. На сьогодні індекс СРІ країни становить 30 балів зі 100 можливих. Таке підвищення рейтингу у 2017 р. вдалося здобути завдяки першим результатам діяльності САП та НАБУ, діяльності Реєстру електронних декларацій та завдяки використанню системи державних закупівель ProZorro [1].

Загальні збитки, спричинені корупцією у 2017 р., становили 6,39 млрд грн, у 2016 р. — 4,86 млрд грн. Це свідчить про негативну складову — більше хабарів вимагають та більше намагаються дати.

Негативні тенденції у поширенні цього явища, що простежуються впродовж останніх років, обумовлюють подальше погіршення ситуації, а у разі невжиття невідкладних адекватних заходів можуть призвести до повної компрометації державних структур влади й руйнації основ суспільної моралі.

Таке негативне явище як корупція вражає дуже широке коло суспільних відносин, які існують у державі. Передусім — це комплекс економічних відносин. Так, корупція призводить до розширення сфери тіньової економіки. Це насамперед спричиняє зменшення надходжень до бюджету держави у вигляді податків, зборів (обов'язкових платежів). Як наслідок, держава втрачає важелі управління економікою, загострюються соціальні проблеми через неможливість виконання зобов'язань щодо фінансування соціальної сфери.

Надзвичайно негативний вплив має корупція на процеси приватизації. Нерідко трапляється, що, втягуючи у корупційну діяльність державних службовців, деякі ділки скуповують величезні підприємства, нерухомість за мізерні суми. Тому саме у сфері приватизації необхідні гласність, прозорість, контроль. Через неправомірну приватизацію різко збільшується майнова нерівність, що призводить до зубожіння значної частини населення.

Проникнення корупції в органи виконавчої влади призводить до надання незаконних переваг та підтримки монопольного становища на ринку суб'єктів підприємницької діяльності.

У сфері політичного життя держави поширення корупції може призвести до зміщення цілей політики від загальнонаціонального розвитку до забезпечення володарювання олігархічних угруповань. При цьому, з урахуванням інших умов, здійснюється поступовий перехід

від напівлегітимного лобізму до відвертої корупції [2, с. 125].

Це негативне явище не могло не вражити й судові органи влади. Слід зазначити, що вказана тенденція є однією із найгостріших загроз розбудови демократичного суспільства в Україні. Мають місце порушення окремими представниками органів судової влади норм і процедур, вчиненням злочинів у сферах службової діяльності та правосуддя, а також лобіюванням інтересів окремих фінансових груп та злочинних організацій. Також непоодинокими є вимагання хабарів за винесення того чи іншого рішення по суті справи, постановлень завідомо неправосудних ухвал і вироків, участі у незаконному розподілі корпоративних прав («рейдерство»).

Серед чинників, що негативно впливають на ситуацію у цій сфері, можна відзначити низький рівень правової освіти та фахової підготовки кандидатів на посади суддів, наявність механізмів та опосередкованих шляхів впливу на суддів під час прийняття ними судових рішень. Ці прояви вкрай негативно позначаються на ефективності функціонування судової системи, викликають поглиблення кризи довіри громадян до судових інстанцій та в цілому знижують ефективність боротьби з корупцією.

З правової точки зору, у разі поширення корупції в державі дискредитується право як основний інструмент регулювання життя держави і суспільства. У суспільній свідомості формується думка про беззахисність громадян і перед злочинністю, і перед владою. Існування корупції в правоохоронних органах призводить до зміцнення організованої злочинності, яка, об'єднуючись із корумпованими групами чиновників і підприємців, посилюється все більше, оскільки має доступ до політичної влади і можливості для відмивання грошей. Як наслідок — громадяни зневірюються у цінностях демократії, руйнуються демократичні інститути, ставиться під загрозу існування громадянського суспільства [3, с. 128].

Серед причин корупції можна назвати:

- невдале проведення економічних реформ;

- закритість, келійність, непрозорість у прийнятті рішень державними органами;

- вкоріненість негативних чиновницьких традицій;

- низький рівень управлінської культури в органах державної влади;

- падіння життєвого рівня населення.

Водночас корупції краще запобігати, а також вести з нею боротьбу в умовах народовладдя, плюралізму, терпимості, пріоритету прав та свобод людини і громадянина, свободи слова та особистої безпеки — середовища, яке гарантує тільки демократія [4].

Основними напрямками протидії корупції виступають:

- подальше вдосконалення законодавчої бази;

- запобігання корупції;

- виявлення, припинення та розслідування корупційних правопорушень;

- забезпечення покарання осіб, винних у вчиненні корупційних правопорушень;

- поновлення порушених корупційними діяннями законних прав та інтересів осіб;

- усунення наслідків корупційних діянь.

Одним із найважливіших заходів запобігання корупції є суворе дотримання встановлених правил добору кадрів на посади державних службовців в органах виконавчої влади України. Необхідно ретельно перевіряти ділові та моральні якості кожного кандидата, який претендує на таку посаду, щоб виключити саму можливість призначення на посади, пов'язані з виконанням функцій держави, людей нечесних, корисливих, безвідповідальних, забезпечити постійний контроль за виконанням державним службовцем покладених на нього обов'язків з точки зору доброчесності, відданості справі та компетенції, зміцнити дисципліну праці [5].

Головною складовою протидії поширенню корупції є зміцнення інституту

державної служби. Особливою незахищеністю перед корупцією вирізняються нові структури влади, в яких внутрішні механізми блокування корупційних проявів слабкі або навіть зовсім відсутні. Робота посадових осіб має бути відкрита через систему обов'язкових звітів, інформування та спілкування, зокрема через засоби масової інформації. Необхідно визначити перелік посад, які потенційно найбільше можуть зазнати корозії хабарництва, протекціонізму, незаконного лобізму та інших проявів корупції. Слід максимально розвантажити ці посади від таких розпорядчих функцій, які можна здійснити через інші механізми і структури.

Висновки. Рівень корупції в Україні залишається на надвисокому рівні.

Цілеспрямована боротьба з корупцією потребує тривалих соціально-економічних, політичних і правових перетворень.

На сьогоднішній час ми бачимо принципово нове ставлення суспільства до проблеми корупції та активізацію робо-

ти правоохоронних органів із виявлення корупційних діянь.

Безумовно, всі заходи, здійснювані державою в межах антикорупційної реформи, є великим кроком уперед.

Задля зменшення рівня корупції до мінімального доцільно вивчати міжнародний досвід боротьби з цим негативним явищем, насамперед, у країнах, які на практиці довели ефективність запропонованих ними механізмів.

Як показує світова практика, для вирішення проблеми корупції в Україні конче потрібно забезпечити:

— прозорість діяльності органів державної влади;

— створення сприятливих умов для розвитку економічного добробуту;

— залучення громадськості до проведення моніторингу та контролю діяльності державних органів під час прийняття політично важливих рішень;

— застосування міжнародних стандартів у роботі всіх державних органів.

Державі необхідні реформи, які повинні максимально знизити рівень корупції.

Список використаної літератури

1. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2017/>.
2. Багрий-Шахматов Л. В. Уголовно-правовые и криминологические проблемы коррупции, теневой экономики и борьбы с ними: учеб. пособ. Одесса: Латстар, 2001. 529 с.
3. Зелінський А. Ф., Коржанський М. Й. Корислива злочинна діяльність. Київ: Генеза, 1998. 144 с.
4. Мельник М. І. Криминологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право». Київ, 2002. 31 с.
5. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії. Київ: Атіка, 2001. 410 с.

Кардаш О. Я. Коррупция в Украине.

Преодоление коррупции в Украине является самой серьезной проблемой, нерешение и обострение которой определяет международное положение нашего государства и его политический имидж в мире. Исследовано состояние коррупции в разные периоды. Предпринята попытка очертить причины укрепления и укоренения этого опасного социального явления.

Ключевые слова: коррупция, общественная опасность коррупции, правонарушения, борьба, политика, экономика.

Kardash O. Ya. Corruption in Ukraine.

The overcoming of corruption in Ukraine is the most serious problem, the unresolved and exacerbated by which determines the international situation of our state and its political image in the world. The state of corruption in different periods is investigated. An attempt was made to outline the reasons for the strengthening and rooting of this dangerous social phenomenon.

Key words: corruption, public danger of corruption, offenses, struggle, politics, economy.

УДК 378.1

О. В. Соснін,

доктор політичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького
Національної академії наук України,

М. О. Кононець,

кандидат психологічних наук, доцент,
НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ПРО ПОТРЕБУ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ ОСЯГНУТИ І ВРАХУВАТИ В ПРАВІ НОВУ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНУ РЕАЛЬНІСТЬ НАУКОВОЇ ТА ІНЖЕНЕРНО-ОСВІТНЬОЇ ПРАЦІ

Здавалося би, право як наука відокремлене від потреб інженерно-технічної діяльності і освіти, але не це так. Для кожної держави завжди виключно важливим було надати певні, визначені законом, права і свободи громадянам у роботі зі змістовною інформацією. Вона на сьогодні стала невід'ємною частиною загального ресурсу розвитку будь-якої країни, забезпечуючи науково-освітню, інженерно-технічну, фінансово-економічну тощо діяльність. Вона навіть стала принципово новим видом озброєнь армій і спецслужб провідних країн світу. Саме тому головною турботою їх владних структур при виконанні інформаційно-комунікаційної функції (далі — ІКФ) стало створення особливих умов для ефективної діяльності своїх громадян із змістовною інформацією, оскільки це стало по-перше, обумовлювати, процес інноваційного розвитку реальної економіки і інститутів демократії, а по-друге, однією із опорних ніжок стільця, на якому утримується влада.

З появою друкарства, радіо, телебачення, а особливо новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (далі — ІКТ) на основі здатностей електронно-обчислювальної техніки проблеми визначення інформаційної складової при виконанні державою ІКФ ускладнилися і постійно ускладнюються, загострюючи всі проблеми, а особливо безпеки життєдіяльності суспільства.

Ключові слова: інформаційні, інформаційно-комунікаційні технології, інформаційно-комунікаційна діяльність, інформаційна безпека, інформаційне суспільство, штучний інтелект, юридична наука, адміністративно-правове регулювання, інженерна праця.

Вже перший досвід застосування комп'ютерних технологій дозволив зрозуміти, що з появою комп'ютерів право зіштовхується з низкою нових невідомих викликів, а адаптація людини до інформації в електронній (цифровій) формі — комп'ютерної інформації, на сьогодні набула ознак глобальної. Цифрові методи обробки і зберігання інформації почали вимагати формування більш диференційованих регулятивних механізмів і норм права, починаючи від

самоцензури і аж до побудови складних інтелектуальних моделей етичності в процесі формування і передачі того чи іншого повідомлення [1].

Право як наука і практика лише починає тут впорядковувати і закріплювати законодавчо нові реалії в суспільно-політичних відносинах, розвиваючи наукові і практичні уявлення про особливості нового облаштування життя в світі. Воно стрімко оцифровується, і право, безумовно, має, по-перше, враховува-

ти це в умовах жорсткого протистояння країн в економічній або військово-політичній сферах, які в умовах глобального керованого хаосу ґрунтуються дедалі на розвиткові інженерно-технічних наук. На жаль, у нас внаслідок багатьох причин витоки проблем загубилися в недосконалому законодавчих актах про права і свободи на інформацію. Не є виключенням і «комп'ютерне право» (або «правова кібернетика»), яке розпорошено в класичних галузях права, передусім в адміністративному, що, безумовно, зменшує наше інноваційне мислення та національну стійкість до агресивних інформаційно-комунікаційних дій конкурентів і супротивників.

Більшість законодавчих актів інформаційно-комунікаційної сфери країни взагалі ідеологічно успадковано від СРСР або безсистемно скопійовано із західних зразків. Так, скажімо, розпочинаючи на початку 90-х років минулого століття створення системи захисту інформації в незалежній Україні, ми намагалися лише відтворити систему, яка існувала в СРСР, і спроби виділити її інституціонально поки що не до кінця вдалися. Серед існуючих проблем державотворення вона посідає сьогодні особливе місце. Розбудова національної структури органів, які забезпечують функцію захисту інформації, в Україні продовжується, її вирішують, кожен по-своєму, в департаменті кібербезпеки СБУ, кіберполіції МВС, Держспецзв'язку. Зрозуміло, що всі вони постійно стикаються із невіршеністю безлічі проблем світоглядного рівня, скажімо, навіть у термінології. Як наслідок, у нас іноді відсутнє навіть ясне і загальноприйнятне розуміння самого сенсу правового захисту інформаційно-комунікаційного простору країни [2].

У природному процесі відображення проблем інноваційної науково-технічної діяльності права і свободи людини завжди виокремлювалися в праві власності на інформацію і завжди співставлялися як два категоріальних поняття, які відображали загальнолюдські цінності:

«свобода» і «необхідність», «свобода» і «відповідальність».

Стрімкий розвиток комп'ютерної техніки та ІКТ обумовили вихід інформаційно-комунікаційних послуг на лідируючі позиції в житті суспільства, змішавши всі попередні уявлення про соціальні і соціокультурні трансформації в інформаційному суспільстві, зокрема і процесах державного управління. Створюючи все нові і нові інформаційно-комунікаційні зв'язки і послуги, владні структури дедалі більше ставали здатними до відстеження кожного кроку громадян країни, чим невідворотно скорочують їх особистий простір. Скажімо, сьогодні вони здатні «зазирнути/контролювати» в аккаунт у соціальних мережах, який є нічим іншим як досье, оскільки в персональних даних можна знайти і біографію, і інтереси, і плани на майбутнє, і дані про освіту, стан здоров'я тощо. Вони фіксують хостинг користувачів, переміщення людини по світу або з сайту на сайт в інтернет-просторі. Найдивовижнішим тут є те, що всю інформацію про себе людина дає добровільно, не вбачаючи або не помічаючи ані загроз, ані самого процесу скорочення особистого простору. Так відбувається тому, що процес є помітний, і громадяни навіть не уявляють, що будь-який користувач Інтернетом знаходиться під таким контролем, про який тоталітарні системи минулого навіть не мріяли.

Процес скорочення особистого простору людини і втрати анонімності, безумовно, підвищує ризики виникнення загроз негативних впливів на нашу свідомість, психіку і навіть здоров'я. Як наслідок, все це зменшує стійкість наших громадян до агресивних дій конкурентів або ворогів, ускладнює всі процеси нашої адаптації до цивілізаційних змін, які активно відбуваються через вторгнення віртуального простору в реальне життя. Тенденцією стає «втрата» людиною контролю за фізичним і віртуальним простором, оскільки існування просторів є взаємозалежним, і за таких умов виконання державою виваженої

інформаційно-комунікаційної політики стає виключно важливою і складною.

«Віртуальне інформаційно-комунікаційне середовище», або «кіберпростір», про який дедалі частіше говорять з часів появи новітніх ІКТ і на функціонування якого ми звертаємо дедалі більше уваги, вже просто вимагає розробки засад особливо «комп'ютерного права», оскільки дедалі більше в кіберпросторі відбувається не тільки інтенсивне перетворення інформації в цифровому вигляді, тобто, в ресурс нашого інноваційного розвитку. Кіберпростір і цифрові методи роботи із інформацією, знищуючи традиційні професії, вже виявили свої характерні особливості, які віддзеркалюються в наших поглядах на потреби, які мають тенденцію постійно змінюватися, в свободах і правах на інформацію. Особливо гостро це відчувається не тільки в мас-медійному середовищі і політиці, а й у науці, освіті.

Проблеми постійно виникають, зростають і поглиблюються, як рівень загроз, так і рівень відповідальності влади за ефективне вирішення проблем виконання державою ІКФ. Нам постійно не вистачає фаховості й можливостей генерувати тут якісні й збалансовані в часі сценарії і стратегії, які були би адекватні стратегічним прогнозам і планам розвитку країни. І саме тут сьогодні визріває в нашому суспільстві підґрунтя для нових конфліктів економічного, геополітичного, етнічного тощо характеру.

Прагнення України стати незалежною державою і увійти до кола технологічно розвинених держав вимагає принципово нового становлення до інформаційно-комунікаційної діяльності при розбудові всіх інституціональних засад державного управління. Зокрема слід приділити більшу увагу вивченню технологій керуваного хаосу, в які ми занурені глобально і проявом чого є ведення проти нас гібридної війни. Головним у цьому ланцюгові, на наш погляд, є збалансована і безпечна інформаційно-комунікаційна діяльність, а саме:

— створення сучасної, на рівні провідних країн, системи підготовки та

перепідготовки наукових і педагогічних кадрів, включаючи кандидатів і докторів наук;

— проведення заходів, що здатні охоплювати проблеми міграції фахівців, залучення іноземних спеціалістів до роботи із змістовною інформацією в Україні, підтримка їх у створенні і розвитку свого бізнесу, покращення обслуговування іноземних кадрів, метою тут є залучення якомога більше світових інноваційно мислячих спеціалістів;

— організація та координація діяльності наукових фундаментальних і прикладних дослідно-конструкторських центрів у сфері інформаційно-комунікаційної діяльності із провідними центрами світу, в сфері її безпеки зокрема;

— створення національних стандартів і контроль якості діючих стандартів, включаючи криптографічні системи;

— розгортання мережі національної конкурентоспроможної промислової бази в сфері виробництва електронної техніки, засобів зв'язку і криптографії, систем штучного інтелекту і суперкомп'ютерів.

Під впливом глобальних соціально-економічних і політичних процесів ознака доступності інформації стає домінуючою світовою тенденцією в інформаційно-комунікаційній та інформаційно-аналітичній роботі. Все це, безумовно, впливає на наш розвиток, а питання прав і свобод громадян в інформаційно-комунікаційній сфері стрімко набувають ознак головної проблеми суспільно-політичного розвитку. Право народу знати, право на свободу висловлювань у своїй сукупності утворюють і кристалізують саму ідею створення громадянських суспільств й одночасно виносять на поверхню суспільно-політичного життя питання безпеки інформації, кібернетичної безпеки, інформаційної безпеки людини, суспільства і держави в постіндустріальну добу взагалі. Наразі в світі і міжнародних організаціях йде активне їх обговорення.

Сьогодні, зокрема, особливої актуальності набуло питання щодо того, що представляє собою те, що окреслюється

терміном «кібернетична безпека» («кібербезпека»). Поки що немає відповіді щодо того, як вона співвідноситься з існуючими в національному законодавстві поняттями, зокрема такими як захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах. Розуміючи, що кібернетична безпека (кібербезпека) взагалі — це стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави в світовому кібернетичному просторі (кіберпросторі), ми маємо постійно і прискіпливо вивчати це середовище. Воно виникло в новітню добу в результаті функціонування комп'ютеризованих засобів зв'язку й пов'язаних із ними комп'ютерних технологій, реєстрації, збереження і поширення інформації в комп'ютерних мережах на основі єдиних принципів і за загальними правилами. Звідси виникло й надважливе питання щодо того, хто в державі повинен займатися цим, опікуватися питаннями захисту інформації? Безумовно, можна вважати, що таким органом в Україні є Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації, яка була утворена в 1993 р., в перші роки набуття незалежності, й постійно розвивається. Її призначення, по-перше, полягає в тому, щоб формувати та реалізовувати державну політику в своєму сегменті сфери захисту інформації, однак коло питань, пов'язаних із виконанням державою КЗФ в умовах зростання темпів і обсягів обміну інформацією в комп'ютеризованому світі, вимагає залучення до цієї роботи всього державно-управлінського апарату країни і одночасно осередків громадянського суспільства. Неймовірно складна сукупність проблем вимагає генерації нових знань і вмінь заради ефективного використання накопиченого людством інформаційного ресурсу й його захисту.

Сьогодні в технічних університетах всі науково-навчальні дисципліни повинні структурно формувати уявлення про діяльність інженерів у колі проблем: інформація — право на інформацію — створення якісно нових знань, їх комерціалізація і трансфер, які обумовлюють

інноваційну діяльність громадян і суспільства. Право на інформацію, інтелектуальну власність (патент) — знання про комерціалізацію інтелектуальної власності, її захисту стає обов'язковою складовою інженерно-технічної підготовки.

Щоб уникнути негативного розвитку подій право і інші гуманітарні науки, які викладаються в сучасних технічних університетах — психологія, соціологія тощо, повинні розвиватися далі виключно в координатах проблем розбудови в Україні інноваційної економіки. Технічні університети мають запропонувати нові методи розумного використання знань і можливостей студентів до «кібернетичного» мислення. Вочевидь, що все це вимагатиме розробки нової інституціональної матриці розвитку України та створення відповідних національних систем експертизи і сертифікації методів і засобів роботи із змістовною інформацією в цифровому вигляді.

Усі провідні країни світу відверто і прагматично, навіть агресивно, захищають свої інтереси в інформаційно-комунікаційній діяльності, а сьогодні іноді й за межами кордонів своїх держав. Вони давно почали розглядати іноземні об'єкти інформаційно-комунікаційних інфраструктур як власні і критичні, а їх безпеку вважати своїм найважливішим завданням. Оприлюднені останнім часом факти про витоки інформації за допомогою технічних та інших засобів іноземних розвідок свідчать про те, що розвідка стала невід'ємним компонентом систем ведення бізнесу і державного управління.

Нам тут катастрофічно не вистачає фахівців для інформаційно-комунікаційної, аналітичної, інформаційно-пропагандистської та управлінської роботи. В умовах домінування цифрових технологій проблема об'єктивно не може бути розв'язана риторикою політичних лідерів, політологів, соціологів та інших фахівців гуманітарних наук. Ситуація змушує нас по-новому й більш прискіпливо оглянути всю проблематику створення, зберігання та ефективного використання

інформаційних ресурсів і, як наслідок, аналітичної роботи з великим масивами даних у системі управління державою і суспільством. Рівень аналітичної роботи, без сумніву, є для нас найбільш критичним. У циклі управління вона все більше вимагає від владних структур активної розумової високопрофесійної праці фахівців й опанування технологіями стратегічного аналізу, інформації, включаючи і роботу з автоматизованими мережевими інформаційно-керуючими системами.

Недавно введений у дію Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [3], який ми починаємо виконувати, визначає поки що лише основні правові та організаційні засади забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини-громадянина, суспільства та держави. Національні інтереси України в кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики, зокрема сфері кібербезпеки, ще потребують як наукового, так і практичного визначення.

Невирішеність у національному законодавстві багатьох інших питань інформаційно-комунікаційної сфери, починаючи з термінології, безумовно, гальмує інноваційний розвиток країни. Реально ми бачимо, що недосконалість законів і директивних розпоряджень щодо уявлень про інформацію, про нормативно-правові відносини в новітніх засобах обробки і зберігання інформації постійно генерують усе нові й нові загрози щодо стійкості нашої держави до викликів сучасності, а загрози, які постійно виникають, паралізують або знищують інформаційно-комунікаційні системи в державних і науково-освітніх установах, дискредитують владу, звинувачуючи її в бездіяльності, тощо.

Осягнути ситуацію й точно визначити тут коло проблем, які нам сьогодні треба вирішувати, ми поки що не змогли повною мірою. Для цього, крім досягнення відповідного науково-технічного рівня, потрібна постійна відверта й публічна дискусія фахівців із поверненням до витоків самої проблеми щодо гуманістич-

них методів управління суспільством та інформаційно-комунікаційною сферою. Особливо прискіпливо ми маємо оглянути проблему в контексті вирішення проблем розбудови в Україні мережевого інформаційно-комунікаційного середовища в умовах, коли проти нас розгорнута повномасштабна інформаційна і військова агресія, продемонструвала, що існує чимало наукових і практичних думок/міркувань щодо сенсу і місця науково-технічної діяльності в процесах розбудови юридичної сфери. Незаперечним серед них є те, що вона має бути підпорядкована меті постійного інженерно-технічного домінування країни заради оновлення своєї реальної економіки і політики, заради підтримки необхідного рівня обороноздатності в різних просторових вимірах — сухопутному, морському, в новітній час — повітряно-космічному і інформаційно-комунікаційному. Незаперечним є й те, що вона є умовою забезпечення цілісності й загальної стабільності розвитку країни, що давно стало аксіомою державотворення у високорозвинених країнах, однією з найважливіших характеристик якості їх життя й розвитку економік.

Взагалі право на володіння інформацією — інформаційне право (*Information Law* або *Law, Relating to Information*) — формувалося протягом всього розвитку нашої цивілізації як гуманітарна наука, але з появою комп'ютерів, активним використанням їх у системах реальної економіки, науки і освіти людство зіштовхнулося з новими викликами, вирішити які на межі гуманістичних і технічних наук, а головне — в координатах вимог безпеки й нових економічних, фінансових, науково-технічних та технологічних реалій, здатні лише могутні науково-освітні осередки. Економічна глобалізація світу постійно висвітлює їх зростаючий вплив.

Вирішення проблем правового і фізичного захисту комп'ютерної інформації стало на сьогодні глобальним і виключно складним завданням для державного управління. Цифрові методи обробки й зберігання інформації почали

вимагати формування більш диференційованих регулятивних механізмів і норм права, починаючи від самоцензури й аж до побудови складних інтелектуальних моделей етичності передачі того чи іншого повідомлення. Право як наука і практика лише починає тут впорядковувати й закріплювати законодавчо нові реалії суспільно-політичних відносин.

Інформаційне суспільство, до якого ми прагнемо, на відміну від індустріального, істотно більш вразливе до правових оцінок і дій щодо класифікацій та грошової оцінки інформації як ресурсу свого розвитку і, таким чином, вимагає ширшого залучення до процесу виховання інженерно-технічних фахівців психологів, соціологів, юристів, здатних висвітлити проблеми побудови адекватних моделей систем роботи із інформацією в технологічних реаліях сучасного світу.

Воно й зрозуміло — всі сфери реального економічного життя і науково-технічної діяльності завжди були тісно пов'язані з правами на використання й захист результатів інтелектуальної власності, яка формується головним чином в інженерно-технічному середовищі країни і стає головною складовою в процесах міжнародної співпраці.

Розриваючи коло накопичених проблем, Україна, безумовно, має піти на безпрецедентні реформи в науці і освіті що-

до розбудови інформаційно-комунікаційної сфери, про що ми багато говоримо протягом усіх років незалежності, однак корупція та винайдена бюрократами формальна імітація корисної діяльності набула в нас масштабу справжнього лиха. Все це знецінює найцікавіші і розумні ідеї креативно мислячих громадян, перетворює їх корисні починання на щось зовсім протилежне задумам. Слід визнати, що внаслідок цього і багатьох інших причин у нас відбувся провал усіх моделей інноваційного розвитку суспільства, і стався він тому, що не було враховано повною мірою ані нашим законодавством, ані свідомістю громадян цінність і могутність сучасних інформаційно-комунікаційних чинників. Сам термін «інновація» став у нас лише найбільш популярною оцінкою стану й перспектив розвитку суспільства, а не базовим принципом нашого сучасного світогляду, який би визначав місце людини в світі, мотиви й мету її діяльності. Ми маємо, врешті-решт, подолати «владу канцелярій», яка лежить на нас гнітючим нищівним тягарем, створюючи сама по собі в суспільстві атмосферу пригніченості. На прикладі провідних країн, по-перше, США, ми маємо усвідомити й відчутти особисту відповідальність кожного — і влади, і громадянина, і суспільства за прийняття рішень.

Список використаної літератури

1. Соснін О. В. Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України: монографія. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. 572 с.

2. Соснін О. В., Дзьобань О. П. Інформаційна безпека у сфері комунікацій / Науково-практична конференція Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба «Сучасна війна: гуманітарний аспект»: тези доп., (30 червня 2017 р.). Харків: ХНУПС ім. І. Кожедуба, 2017. С. 145—151.

3. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII // Відомості Верховної Ради України, 2017. № 45. Ст. 403. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2163-19>.

Соснін О. А., Кононець М. А. О необходимости юридической науки постичь и учесть в праве новую информационно-коммуникационную реальность научной и инженерно-образовательной работы.

Казалось бы, право как наука отделено от потребностей инженерно-технической деятельности и образования, но это не так. Для каждого государства всегда исключительно важным было предоставить определенные, определенные законом, права и свободы

гражданам в работе с содержательной информацией. Она сегодня стала неотъемлемой частью общего ресурса развития любой страны, обеспечивая научно-образовательную, инженерно-техническую, финансово-экономическую и иную деятельность. Она даже стала принципиально новым видом вооружений армий и спецслужб ведущих стран мира. Именно поэтому, главной заботой их властных структур при выполнении информационно-коммуникационной функции (далее — ИКФ) стало создание особых условий для эффективной деятельности своих граждан с содержательной информацией, поскольку это стало, во-первых, обуславливать процесс инновационного развития реальной экономики и институтов демократии, а во-вторых, одной из опорных ножек стула, на котором удерживается власть.

С появлением книгопечатания, радио, телевидения, особенно новейших информационно-коммуникационных технологий (далее — ИКТ) на основе возможностей электронно-вычислительной техники проблемы определения информационной составляющей при выполнении государством ИКФ усложнились и постоянно усложняются, обостряя все проблемы, особенно безопасности, жизнедеятельности обществ.

Ключевые слова: информационные, информационно-коммуникационные технологии, информационно-коммуникационная деятельность, информационная безопасность, информационное общество, искусственный интеллект, юридическая наука, административно-правовое регулирование, инженерная работа.

Sosnin O.V., Kononets M.O. On the need for legal science to comprehend and to take into account the right of a new information and communication reality of scientific and engineering and educational work.

It would seem that law as a science is separated from the needs engineering and technical activities and education, but not so. For each state, it was always extremely important to provide certain rights, defined by law, to the rights and freedoms of citizens in dealing with substantive information. Today it has become an integral part of the overall resource of the development of any country, providing scientific, educational, engineering, technical, financial and economic activities, etc. It even became a fundamentally new kind of armament of armies and special services of the leading countries of the world. That is why the main concern of their power structures in the implementation of the information and communication function (hereinafter — ICF) was the creation of special conditions for the effective activity of its citizens with the content of information, as it began to condition, firstly, the process of innovation development of the real economy and institutions of democracy, and, secondly, one of the support legs of the chair, which holds power.

With the advent of printing, radio, television, and especially the newest information and communication technologies (hereinafter — ICT) on the basis of the capabilities of electronic computers, the problem of identifying the information component in the execution of the state ICF complicated and constantly complicated, exacerbating all problems, and especially safety, life of societies.

Key words: information, information and communication technologies, information and communication activity, information security, information society, artificial intelligence, legal science, administrative and legal regulation, engineering work.

УДК 340.316.4 (045)

Д. О. Маріц,

кандидат юридичних наук, доцент

доцент кафедри інформаційного права та права інтелектуальної власності
Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ПОНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО РЕГУЛЯТОРА СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Стаття присвячена дослідженню впливу інформації на суспільні відносини. У зв'язку з цим автор виокремлює такий вид соціального регулювання як інформаційний регулятор суспільних відносин. На підставі цього у статті пропонується визначення цього поняття та визначаються його види: нормативний та ненормативний інформаційний регулятори. Підставами для здійснення такого розмежування є специфічність інформації як правової категорії та наслідків, які можуть виникати в результаті обороту інформації в суспільстві. Таким чином, у статті обстоюється думка, що будь-яка інформація має безпосередній вплив на свідомість особи, а відтак і суспільства в цілому, тому інформація беззаперечно виступає потужним регулятором суспільних відносин. Тому, на думку автора, інформаційний регулятор є специфічним регулятором суспільних відносин у сучасному середовищі, оскільки виконує подвійну функцію: впливу та регулювання. Формування інформаційних правових відносин, меж дозволеної поведінки, форми та розміру відповідальності, визначається нормативним інформаційним регулятором. А усі інші види інформаційної взаємодії, які можуть виникати в суспільстві, однак не мають правового підґрунтя та не спричиняють відповідних правових наслідків, опосередковуються ненормативним інформаційним регулятором.

Ключові слова: інформація, регулятор, суспільні відносини, інформаційні правовідносини, інформаційний регулятор суспільних відносин, нормативний регулятор, ненормативний регулятор.

У сучасному середовищі технічні досягнення в галузі зв'язку та інформатики призвели до того, що у світі склалась особлива віртуальна мережа взаємодії людей — інформаційно-телекомунікаційне середовище, що не має географічних меж. Це дозволяє вільно та подекуди, анонімно користуватись інформаційними ресурсами будь-кому та будь-де. Оскільки інформація є першоджерелом усієї діяльності людей, будь-яких рішень, вона може використовуватись не лише з метою отримання нових знань, обміну інформацією, але й з іншою негативною метою (хакерські дії, кібератаки, розповсюдження неправдивої інформації). Так, держава Україна намагається долучитись до процесів інформатизації, і такі зміни в житті суспільства, які пов'язані з розвитком інформаційної сфе-

ри, призвели до появи концепції інформаційного суспільства. Так чи інакше, інформація виступає: як правова категорія; використовується як економічний ресурс; стає предметом масового споживання у суспільстві. І таким чином, виникає потреба суспільства не лише у передачі інформації, а й у забезпеченні її захисту. Отже, в результаті таких процесів, можна говорити про появу інформаційного регулятора суспільних відносин. Специфіка інформаційного регулятора полягає у тому, що він може мати як фактичний вплив на суспільство, і відносини, які в ньому виникають, так і юридичне значення, якщо такі відносини врегульовані нормами права. В межах даної статті ми дозволимо собі відійти від усталених підходів до визначення соціальних регуляторів та переглянути їх

у контексті даної теми публікації, що обумовлюється особливістю інформації як правової категорії. Оскільки мета застосування таких регуляторів одна — врегулювання суспільних відносин. У зв'язку з цим, метою цієї статті є дослідження категорії «інформаційний регулятор суспільних відносин». А серед основних завдань, які ми ставимо в межах даної публікації є сформулювати визначення поняття інформаційного регулятора суспільних відносин, виокремити його види та специфічні ознаки.

На даний час існують певні напрацювання у теорії права, які присвячені соціальним регуляторам, зокрема праці О. Є. Гольцової, І. М. Дубровського, М. М. Мазепи, Е. Ю. Міщенко, Т. О. Огаренко, В. Ромащенко. Дослідження ненормативних регуляторів здійснювали С. С. Алексєєв, А. Б. Венгеров. Так, розвиток суспільних відносин, способів передачі інформації, комунікації, інноваційних технологій передбачає перегляд та трансформацію усталених правових категорій та понять в окремих галузях права. Тому, в межах цієї статті, ми розглянемо окреслену проблематику під іншим кутом зору, зважаючи на специфіку інформації та її значення в житті суспільства.

Так, слово «регулювати» в перекладі з латинської мови (*regulo*) означає упорядковувати, вносити порядок, систему в якусь діяльність [1, с. 574]. У свою чергу, слово «регулятор» переносно означає те, що сприяє упорядкуванню, впровадженню певного порядку, системи (норми, стандарти, інструкції). Регулятори суспільних відносин — це сукупність норм, які покликані впорядковувати поведінку людей у різноманітних сферах життєдіяльності. Щодо терміна «інформація» то в науковій літературі існує велика кількість його трактувань та розуміння його змісту залежно від галузевої приналежності дослідника. Так, якщо звернутись до Словника іноземних мов за редакцією О. С. Мельничука, то знайдемо наступне роз'яснення цього терміна, яке має подвійне значення, а саме: 1) повідомлення про щось; 2) відомості про нав-

колишній світ, процеси, які в ньому відбуваються, про події, ситуації, чиясь діяльність, що їх сприймають людина і живі організми, керуючі машини та інші системи [1, с. 293]. У інших словниках — Т. Ф. Єфремової, С. М. Ожегова, Д. М. Ушакова — містяться інші визначення цього слова, що дозволяє дійти висновку, що єдиного підходу до визначення інформації на сьогодні не існує. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ у ст. 1 визначає інформацію як будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. Так, поняття «інформація» використовується як еквівалент таких понять як «дані», «відомості», інколи і як «фактичні дані», але прикметник «фактичний» означає, що відповідна інформація правильно відображає дійсний стан чого-небудь, відповідає реальним фактам.

Незважаючи на те, що інформація є нематеріальною за своєю сутністю, вона є першоджерелом і поясненням усього існуючого в світі. Через таке глибоке розуміння інформації можливе вирішення цілого комплексу як загальнотеоретичних, філософських, так і правових проблем [2, с. 13]. Так чи інакше, вплив інформації на окремих індивідів, та на суспільство в цілому неможливо применшувати, ті інформаційні потоки, які наразі є доступними для суспільства, можливість вільної комунікації, незалежно від місця знаходження, отримання знань за допомогою дистанційних засобів зв'язку, у певній галузі науки, призводять до того, що інформація виступає найважливішим немайновим ресурсом. Хоча, як зазначають автори підручника з теорії держави і права, соціальне регулювання знає різні, в тому числі й велими екзотичні, способи впливу на учасників суспільних відносин, поведінку людей. Але, як це не здається парадоксальним, всіх їх можна за характером впливу звести в три основні групи: мотиви, спонукання, примусу [3]. Обіг інформації в суспільстві обумовлюється виникненням інформаційних відносин та

інформаційних правових відносин, які не можна вважати тотожними.

Безпосередній процес цілеспрямованого впливу на поведінку людей становить поняття соціального регулювання. Всі ці соціальні норми суспільства в дії, зв'язки, які утворюються між ними, становлять систему соціального регулювання [4, с. 80, 81]. Виходячи із теоретичних, традиційних положень з теорії держави і права, до основних елементів соціального регулювання відносять право, мораль, політику, корпоративні норми тощо. Втім, О. Є. Гольцова до форм вираження соціального регулювання, крім правових та моральних, ще відносить естетичні, організаційно-технічні, централізовані, синергетичні [5, с. 8]. Водночас, лише деякі правознавці зазначають, що цей перелік є невичерпним [4, с. 81]. Суспільство — складна сукупність різноманітних соціальних відносин, що потребує внутрішнього впорядкування з метою забезпечення ефективного розвитку та забезпечення виживання людини як виду. Соціальний порядок встановлюється у суспільстві в результаті впливу різноманітних механізмів.

На наш погляд, всі соціальні регулятори, у широкому сенсі, являються інформаційними, оскільки: 1) будь-яка норма права є джерелом правової інформації та покликана впорядковувати конкретні суспільні відносини; 2) будь-яка інформація поширена шляхом реклами, формує попит та/або інтерес на товари, послуги, роботи, завдяки чому здійснюється вплив (зокрема психологічний) на окремих осіб та суспільство в цілому, що сприяє просуванню певної продукції (послуг) на ринку; 3) інформація, яка поширюється ЗМІ, має безпосередній вплив на суспільство не лише як інструмент доведення до відома певної інформації, а й як інструмент впливу на свідомість особи; 4) інформація, яка отримана внаслідок надання освітніх послуг; 5) інформація, що поширюється шляхом кіноіндустрії; 6) політична інформація; 7) інформація, яка стосується міжнародної діяльності держави; 8) щоденна побутова інформація або будь-яка

інша інформація, яка споживається в результаті комунікації. У зв'язку з цим інформаційні регулятори можна класифікувати залежно від функціональної природи, виду інформації та різноманітних аспектів соціальної взаємодії як суспільства в цілому, так і окремих індивідів. Таким чином, інформацію як об'єкт інформаційних правових відносин ми виокремлюємо як один із видів соціальних регуляторів у межах держави Україна та в глобальному значенні. Інформаційне регулювання суспільних відносин може відбуватись у таких напрямках: правовому, політичному, економічному, культурному, освітньому, засобах масової інформації, громадському, тощо. З цього слідує, що немає жодного аспекту суспільного життя, де б не існувало інформації, а відтак і її впливу на суспільні відносини.

Таким чином, на наш погляд, інформаційне регулювання та інформаційний вплив на суспільні відносини відбувається за допомогою таких чинників: 1) динамічні суспільні процеси; 2) науково-технічний прогрес; 3) культурні, духовні, моральні аспекти розвитку суспільства; 4) освітній процес; 5) ЗМІ; 6) інформатизація суспільства; 7) розвиток науки в різних галузях; 8) інноваційна діяльність. *Зміст такого регулювання заключається в тому, що за допомогою різних способів, форм, засобів, у суспільстві розповсюджуються різного роду відомості, факти, інформація (яка може мати як конструктивний, так і деструктивний зміст), які впливають на формування громадської думки, волю, свідомість осіб, які спонукають до вчинення будь-яких дій або утримання від їх вчинення.*

У свою чергу, соціальні регулятори поділяються на такі види: ненормативні та нормативні [6, с. 45, 46, 47]. Такий поділ вперше запропонував В. Б. Венгеров. До нормативних він відносив: правовий, моральний, корпоративний, юридично-технічний регулятори [7]. Нормативні соціальні регулятори встановлюють конкретні, чіткі рамки для поведінки учасників суспільних відносин,

містять однакову міру поведінки, тобто норму. До інфраструктури ненормативного впливу на суспільні відносини, на його думку, відносяться такі регулятори: ціннісний, директивний, інформаційний, і навіть такий своєрідний регулятор як соціальна інституція передбачень [8, с. 82, 84]. За ознакою нормативності соціальні норми відрізняються від ненормативних регуляторів поведінки, які також впливають на життя людини і суспільства і виступають мотивацією багатьох людських вчинків. На відміну від нормативних регуляторів, ненормативні є персоніфікованими, вони не містять загального правила поведінки, яке б розповсюджувалося на усі аналогічні випадки, регулюють лише конкретну ситуацію для конкретної особистості [9, с. 28]. С. С. Алексєєв відносить до ненормативних регуляторів лише індивідуальні фактори, таке впровадження поведінки людей, яке здійснюється з допомогою разових, персональних регулюючих акцій, рішень окремих питань, які стосуються лише певного випадку, конкретних осіб. Індивідуальне, на його думку, — це найпростіше соціальне регулювання [10, с. 32–33].

Інформаційний регулятор відіграє важливу роль як у суспільстві в цілому, так і в житті кожного окремого індивіда. Існує думка, що інформаційний регулятор стосується публічної сфери, і що при використанні такого регулятора велику роль відіграють засоби масової інформації та Інтернет [6, с. 47–48]. Так, інформаційним регулятором виявляється такий спосіб впливу на соціальні процеси, при якому публічно поширюються відомості про конкретні випадки соціальної поведінки, які виступають або зразками для наслідування, або засудження, тобто за допомогою засобів масової інформації тим чи іншим вчинкам надається або позитивне, або негативне забарвлення. Однак можна говорити, що інформаційний регулятор знаходиться у системному взаємозв'язку з інститутом гласності — відкритості та прозорості діяльності державних органів та можливості вільного

доступу до публічної інформації. Зокрема можливість доступу до інформації, що стосується діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, забезпечується Законом України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» від 23.09.1997 р. № 539/97-ВР. Так, згідно зі ст. 2 названого Закону органи державної влади та органи місцевого самоврядування зобов'язані надавати засобам масової інформації повну інформацію про свою діяльність через відповідні інформаційні служби органів державної влади та органів місцевого самоврядування, забезпечувати журналістам вільний доступ до неї, крім випадків, передбачених Законом України «Про державну таємницю», не чинити на них будь-якого тиску і не втручатися в їх виробничий процес. Засоби масової інформації можуть проводити власне дослідження і аналіз діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, давати їй оцінку, коментувати.

Інформаційний регулятор застосовується і у рекламній діяльності і, по суті, виступає її основою. Зокрема, якщо говорити про соціальну рекламу, адже вона є важливим інструментом формування громадянського суспільства і засобом комунікації між суспільством і державою [11]. Як зазначає О. Ю. Міщенко, реклама завдяки своїй соціальній функції здатна формувати поведінкові настанови у суспільстві, сприяти виникненню нових потреб та цінностей [12, с. 390]. Держава має безпосередній вплив на інформаційне регулювання суспільних відносин. Такий вплив обумовлюється прийнятою низкою нормативно-правових актів в інформаційній сфері, що покликані вирішити конкретні завдання та цілі. Як приклад можемо назвати наступні: Національна програма інформатизації, що включає Концепцію Національної програми інформатизації; сукупність державних програм з інформатизації; галузеві програми та проекти

інформатизації; регіональні програми та проекти інформатизації; програми та проекти інформатизації органів місцевого самоврядування; Закон України «Про національну програму інформатизації» від 04.02.1998 р. № 74/98-ВР. Інформаційне регулювання суспільних відносин пов'язується із проведенням адміністративної реформи з метою підвищення ефективності державного управління та кардинального поліпшення діяльності органів виконавчої влади на основі переходу на масове використання інформаційних комунікативних технологій (ІКТ). Водночас варто зазначити, що підвищення ефективності державної системи управління суспільством на основі використання інформаційних технологій є структурною складовою комплексної постійно оновлюваної форми реалізації державної інформаційної політики. Одним із самостійних її елементів є створення інформаційної технології «Електронне урядування» [13, с. 45–46].

Розвиток інформаційної інфраструктури, насамперед телебачення, надає в деяких ситуаціях інформаційному регулятору якість своєї інформаційної санкції. Йдеться про те, що складається практика розгляду інформаційних спорів, при якій рішення відповідних комісій, палат, комітетів по суті спору підлягають обов'язковому опублікуванню. Сам факт проголошення (публічне засудження, несхвалення) набуває дієвого регулятивного значення. Характерно, що «інформаційною санкцією» наділяються всі організації при вирішенні та розгляді спорів, пов'язаних зі свободою масової інформації або зловживаннями такою свободою — у Великобританії, Фінляндії, Данії, Росії та інших країнах (наприклад, у Росії — діяльність Судової палати з інформаційних спорів при Президентові Російської Федерації) [3]. У сучасному світі інформація може представляти не досить об'єктивно. Адже, за допомогою таких інструментів як ЗМІ, кіноіндустрія [14, с. 114–116] інформація може подаватися у спотвореному, перекрученому вигляді, залежно від інтересів «власника» того чи іншого засобу

масової інформації та інтересів інших зацікавлених осіб. Отже, деструктивність — це негативний елемент інформаційного регулятора. Крім того, сучасні технічні можливості поширення, збирання, обміну, зберігання, накопичення інформації дозволяють використовувати інформацію без географічних меж, а це означає, що інформаційний регулятор відіграє надзвичайно важливу роль не лише у житті окремої держави, а й світового співтовариства.

Так, інформаційний регулятор як один із видів соціальних регуляторів має дуже широку дію. Як відзначає В. Ромащенко, впровадження правових регуляторів у інформаційне суспільство триває й досі і здійснюється нормами міжнародного та національного права [15, с. 100]. Базовою суспільно значущою функцією права є врегулювання соціально-правових відносин шляхом визначення бажаної для суспільства поведінки людей у тих чи інших галузях суспільного життя [16, с. 68]. Однією із функцій права є інформативна функція. Поведінка осіб в тій чи іншій ситуації обумовлюється не лише впливом правової інформації на їх мотиви, а відтак і вчинки. Не менш важливу роль відіграє інформаційно-психологічний аспект. Оскільки впливає на свідомість особи не сама норма права, а та інформація, яка в ній міститься. Засоби інформаційно-психологічного характеру вельми різноманітні. Значущими є лише ті, які мають «поведінкову» спрямованість, пов'язані в буквальному розумінні з цінністю, на яку орієнтується інтерес суб'єкта права [6, с. 71]. Таким чином, вплив на поведінку особи здійснюється за допомогою інформації, яка закладена у нормі права. Таким чином, можна говорити про інформаційний обмін інформацією.

Отже, на підставі викладеного пропонуємо наступне визначення інформаційного регулятора. *Інформаційний регулятор суспільних відносин — це вид соціального регулятора, за допомогою якого в суспільстві розповсюджуються відомості, що впливають на формування стереотипів поведінки, моралі, цінностей,*

громадської думки, волевиявлення, свідомості, оцінки будь-яких ситуацій та явищ, формування попиту на товари, роботи, послуги, а також отримання нових знань у різноманітних сферах суспільного життя.

Крім цього, доходимо наступних **висновків**. Зважаючи на те, що інформація «пронизує» всі сфери суспільного життя, її вплив є найбільш потужним серед інших регуляторів. Тому в усталеному переліку соціальних регуляторів, таких як норми моралі, релігійні норми, норми права, ми виділяємо інформацію як окремий регулятор та невід'ємний елемент всіх інших регуляторів. Таким чином, інформаційний регулятор, на наш погляд, не можна однозначно віднести до нормативного чи ненормативного. Втім, «ненормативність» матиме місце, якщо за допомогою поширення інформації, можливими способами, здійснюється вплив на особу або суспільство (такий вплив відбувається щодня і поширюється, зокрема ЗМІ тощо), однак така інформація не має правового значення, і кожен із учасників суспільних відносин

або приймає її до відома або ні, у зв'язку із чим не виникає жодних правових наслідків. А відтак, і споживання (сприйняття) такої інформації відбувається індивідуально, залежно від психологічно-емоційного стану особи та інших факторів. Отже, ознаками ненормативного інформаційного регулятора є: 1) відсутність правових наслідків; 2) відсутність виникнення взаємних прав та обов'язків між учасниками; 3) здійснення інформаційного впливу на суспільство за допомогою спеціальних інструментів. Інформація як нормативний регулятор набуває такого значення, якщо вчинення певних дій (або утримання від їх вчинення), що пов'язані з оборотом інформації в суспільстві (оприлюднення нормативно-правового акта; забезпечення доступу до публічної інформації, надання відповіді на запит) має чітку законодавчу регламентацію, і суб'єкти, вступаючи в такі правові відносини, згідно із законом набувають взаємних прав та обов'язків, а також несуть відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері.

Список використаної літератури

1. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Гол. ред. УРЕ, 1977. 775 с.
2. Кохановська О. В. Правове регулювання у сфері інформаційних відносин. Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2001. 211 с.
3. Теорія держави і права. URL: <http://bibliograph.com.ua/teoria-gosudarstva-i-prava-2/11.htm>.
4. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
5. Гольцова О. Є. Нетипові регулятори суспільних відносин у системі соціально-правового регулювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2015. 17 с.
6. Мазепа М. М., Дубровський І. М. Право в системі соціальних регуляторів / за заг. ред. О. П. Угровецького. Харків: Коваленко В. Ф., 2012. 91 с.
7. Електронна бібліотека. URL: <https://books.google.com.ua/books?id>.
8. Теорія государства и права: учеб. для студ. высш. учеб. завед., обучающихся по юрид. спец. / М. М. Рассолов, А. Б. Венгеров, В. Е. Чиркин и др.; под ред. М. М. Рассолова и др. М.: Закон и право; ЮНИТИ, 2000. 640 с.
9. Тихонович Л. А. Поняття соціальних норм та їх ознаки // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО». Випуск 16. 2011. С. 24–30.
10. Алексеев С. С. Социальная ценность права в советском обществе. М.: Юрид. лит., 1971. 223 с.
11. Щодо віднесення рекламних роликів до соціальних. URL: <https://www.nrada.gov.ua/shhodo-vidnesennya-reklamnyh-rolykiv-sotsialnyh/>.
12. Мищенко Е. Ю. Реклама как регулятор поведения в обществе потребления // Теория и практика общественного развития. № 12. 2015. С. 390–392.

13. Мороз Н. С. Державна інформаційна політика України у сфері інформатизації діяльності органів державної влади. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?.

14. Мариц Д. О. Деструктивна пропаганда у кінематографі // Науково-практична конференція «Деструктивна пропаганда: шляхи протидії та проблеми відповідальності» (м. Київ, 21 травня 2015 р.). Київ, 2015. С. 114–116.

15. Ромащенко В. Правове регулювання інформаційного суспільства в Україні // Підприємство, господарство і право. № 9. 2016. С. 100–104.

16. Огаренко Т. О. Соціально-правові регулятори українського суспільства. Запоріжжя: КПУ, 2012. 239 с.

Мариц Д. А. Понятие информационного регулятора общественных отношений.

Статья посвящена исследованию влияния информации на общественные отношения. В связи с этим автор выделяет такой вид социального регулирования как информационный регулятор общественных отношений. На основании этого в статье предлагается определение этого понятия и выделяются его виды: нормативный и ненормативный информационный регуляторы. Основаниями для осуществления такого разграничения является специфичность информации как правовой категории и последствий, которые могут возникать в результате оборота информации в обществе. Таким образом, в статье отстаивается мнение, что какая-либо информация имеет непосредственное влияние на сознание человека, а значит и общества в целом, поэтому информация без сомнения выступает мощным регулятором общественных отношений. Поэтому, по мнению автора, информационный регулятор является специфическим регулятором общественных отношений в современной среде, поскольку выполняет двойную функцию: влияния и регулирования. Формирование информационных правовых отношений, границ дозволенного поведения, формы и размера ответственности, определяется нормативным информационным регулятором. А все остальные виды информационного взаимодействия, которые могут возникать в обществе, однако не имеют правовой основы и соответствующих правовых последствий, опосредуются ненормативным информационным регулятором.

Ключевые слова: информация, регулятор, общественные отношения, информационные правоотношения, информационный регулятор общественных отношений, нормативный регулятор, ненормативный регулятор.

Dariia M. A. The concept of information regulator of public relations.

The relevance of the chosen topic for publication is substantiated by the fact that in today's environment, technical achievements in the field of communication and computer science have led to creation of a special virtual network of interaction between people — information/telecommunication environment that has no geographic boundaries. This allows free and so far anonymous access to information resources to anyone everywhere. Because information is the primary source of all activities and decisions, it can be used not only to generate new knowledge and for exchange purposes, but also with bad intentions (hacking, cyberattacks). While Ukraine is trying to join the process of informatization, changes in society that are associated with the development of the information sector have led to the emergence of the concept of the information society. Anyway, the information serves as: a legal category; is used as an economic resource; becomes the subject of mass consumption in the society. Hence, there is an arising need in society not only in the transfer of information, but also in ensuring its protection. Thus, as a result of such processes, one can talk about the emergence of the information regulator of public relations. Either way, the impact of information on individuals and on society in general cannot be diminished. Information streams that are currently available to the society, the possibility of free communication regardless of location, knowledge accessibility using remote communication means in a particular field of science, all those constituent are leading to the fact that the information serves as crucial immaterial resource.

The article investigates the impact of information on public relations. In this connection, the author has selected this type of social regulation as information regulator of public relations. Accordingly, the definition of this concept is proposed and its types are set apart: normative and non-normative information regulators. Ground for making such a differentiation is the specificity of the information as a legal category and the consequences that may arise as a result of turnover of information in society. Thus, the article substantiates the idea that any information has a direct impact on the consciousness of an individual and on society in general, so the information therefore is a powerful regulator of public relations. Hence, in the opinion of the author the information regulator is a specific regulator of public relations in the current environment since it performs a dual function: impact and regulation. Elaboration of informational legal relations and boundaries of acceptable behavior, as well as the shape and size of the liability are determined by normative information regulator. All other kinds of information interactions that may occur in a society but without the legal basis and relevant legal consequences are subjects to non-normative information regulator.

Key words: information, regulator, public relations, information law, information regulator of public relations, normative regulator, non-normative regulator.

Основи ІТ-права: навч. посіб. / Т. В. Бачинський, Р. І. Радейко, О. І. Харитоновна та ін.; за заг. ред. Т. В. Бачинського. — 2-ге вид., допов. і перероб. — Київ: Юрінком Інтер, 2018. — 208 с.

ISBN 978-966-667-694-1

Посібник побудований на практичному досвіді юридичного супроводу ІТ-компаній в Україні. У ньому висвітлено багато питань, але основну увагу приділено аналізу судової практики та кейсів. З метою порівняння та вивчення зарубіжного досвіду у сфері ІТ-права здійснено аналіз та вивчено досвід США та країн ЄС.

Посібник призначений для підготовки студентів-правників, що цікавляться ІТ-технологіями. Він може бути використаний також і практикуючими ІТ-юристами, доповідачами при розробленні та проведенні тренінгів.

УДК 349.41

М. В. Антонюк,

магістр права Київського Національного університету імені Тарас Шевченка

О. Є. Сидорчук,

магістр права Київського Національного університету імені Тарас Шевченка

ПРОВОА ПРИРОДА ПРАВА ПОСТІЙНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

В статті проаналізовані причини появи, сутність права постійного користування земельною ділянкою крізь призму його історичного розвитку. Охарактеризовані проблеми, які виникли в результаті непослідовного історичного розвитку інституту права постійного землекористування.

Ключові слова: Земельний кодекс, землекористування, земельне законодавство, земельні ділянки.

Право постійного землекористування сьогодні в Україні посідає чільне місце серед інших правових титулів на землю. Сьогодні 3,2 млн га сільськогосподарських угідь перебуває у постійному користуванні державних і комунальних підприємств, установ та організацій і 1,5 млн га — у постійному користуванні фізичних осіб та юридичних осіб, які набули це право за законодавством, що діяло раніше [14]. Така велика кількість земель, що перебувають у постійному землекористуванні, є результатом, сформованим через історичні обставини та розвитком законодавства, зумовленим цими історичними обставинами. Варто зауважити, що законодавство, яким регулюється право постійного землекористування, розвивалось нелогічно та непослідовно. В результаті чого сьогодні існує велика низка питань, які жодним чином не врегульовані. Всі ці питання потребують нагального вирішення. Проте вирішення цих питань і з'ясування правильного вектору законодавчих змін неможливе без з'ясування причин виникнення цих проблем і правової природи права постійного землекористування, які можуть бути розкриті через історичний аналіз розвитку цього правового титулу. До того ж, існування цього правового титулу в Україні завжди було

дискусійним питанням, і сьогодні як ніколи актуальне питання реформування даного інституту, проте чітких позицій стосовно того, як це має відбутись, поки що не сформовано.

Правова природа права постійного землекористування в земельно-правовій доктрині була предметом дослідження таких науковців як М. Я. Ващишин, О. С. Комарова, П. Ф. Кулинич, А. М. Мірошніченко, В. В. Носік, В. І. Семчик, Т. Є. Харитонова. Проте, на жаль, брак досліджень з цією тематикою додатково зумовлює актуальність цього питання і необхідність аналізу та вироблення пропозицій стосовно долі права постійного землекористування в сучасній Україні.

Мета статті полягає у з'ясуванні правової природи права постійного користування шляхом аналізу історичного розвитку права постійного землекористування та встановлення подальшої правової долі права постійного землекористування в сучасних умовах України.

Право постійного землекористування виникло в умовах виключної державної власності на землю і історично пов'язане із формою організації держави і політичним режимом. Як зазначає О. Баран, саме це і стало причиною того, що цей інститут був універсальною і домінуючою

формою для всіх суб'єктів земельних правовідносин у радянський період [7, с. 7]. Схожої думки затримується і Р. О. Мовчан, яка вказує, що право постійного землекористування існувало як заміник права власності через відсутність альтернатив [11].

Вперше інститут постійного землекористування з'явився у 1968 р. і був закріплений в Основах земельного законодавства СРСР [5]. Згодом положення, закріплені у Основах, були продубльовані у Земельному кодексі Української РСР 1970 р. (далі – ЗК УРСР 1970) [3, ст. 15]. В ЗК УРСР 1970 безстроковим (постійним) визнавалось землекористування без заздальгідь встановленого строку. Як бачимо, ЗК УРСР оперував двома термінами, які вживались як синоніми, — безстрокове та постійне землекористування.

Відповідно до ЗК УРСР 1970 безстроковим (постійним) визнається землекористування без заздальгідь встановленого строку. Об'єктом права постійного землекористування були лише землі сільськогосподарського призначення, а також, у деяких випадках, земельні ділянки для житлового, промислового та іншого капітального будівництва. Землі сільськогосподарського призначення могли надаватись у постійне землекористування таким суб'єктам:

1) колгоспам, радгоспам, іншим сільськогосподарським державним, кооперативним, громадським підприємствам і організаціям — для ведення сільського господарства;

2) науково-дослідним, навчальним та іншим сільськогосподарським установам — для ведення польових досліджень, практичного застосування і поширення досягнень науки та передового досвіду в сільському господарстві, а також для виробничих цілей;

3) несільськогосподарським підприємствам, організаціям і установам — для ведення підсобного сільського господарства;

4) громадянам — для ведення особистого господарства без застосування найманої праці [3, ст. 50].

Також ЗК УРСР 1970 передбачав, що земельні ділянки для спорудження на них житлових і службових будівель надаються житлово-будівельним і дачно-будівельним кооперативам у безстрокове користування. Крім того, земельні ділянки для житлового, промислового та іншого капітального будівництва надаються державним підприємствам, організаціям і установам, а також житлово-будівельним кооперативам та окремим громадянам для індивідуального житлового будівництва у безстрокове користування за рішенням виконавчого комітету міської Ради народних депутатів відповідно до генерального плану розвитку і забудови міста [3, ст. 87].

З аналізу кола суб'єктів, яким земельна ділянка надавалась на праві постійного землекористування, чітко вбачається, що земельна ділянка надавалась для забезпечення продовольчих інтересів цих суб'єктів.

Динамізм соціально-економічних процесів у суспільстві неминуче призвів до радикального реформування земельних відносин в Україні в кінці 1980-х — початку 1990-х років, що не могло не вплинути на законодавчу регламентацію права постійного землекористування.

Реформування земельних відносин почалося з моменту введення в дію Постанови Верховної Ради УРСР «Про земельну реформу» від 18 грудня 1990 р. № 563-12 [6]. На думку О. С. Пасечник, проведення змін у земельних відносинах було зумовлене потребою забезпечити здійснення базисних функцій, які виконує земля. Тому земельна реформа передбачала здійснення ряду заходів, спрямованих на забезпечення і розвиток нових за змістом і характером цивільних відносин, пов'язаних з використанням землі, розроблення необхідної юридичної моделі правового регулювання земельних відносин на основі юридичного закріплення різних титулів на землю [13, с. 148].

Саме тому для досягнення зазначеної мети в даній Постанові був передбачений п. 6, який встановлював обов'язок переформити права на землю, виниклі до

введення в дію Земельного кодексу УРСР. Таким чином, дана норма зобов'язувала усіх суб'єктів права постійного користування землею, які виникли до 1990 р., оформити право власності або право користування.

Перша спроба змінити форми володіння землею була реалізована вже в ЗК УРСР від 18 грудня 1990 р. [4]. У зазначеному Кодексі, поряд з правом постійного землекористування, з'явилося право довічного успадкованого володіння. Перевагою довічного успадкованого володіння землею було лише право передачі земельних ділянок у спадщину як за законом, так і за заповітом. Однак, спираючись на досвід експертів Світового банку, П. Ф. Кулинич зазначив, що довгострокове користування землею може замінити відсутність приватної власності, тільки якщо воно може передаватися, бути об'єктом на ринку, бути забезпеченням іпотечного кредиту і пов'язаним із незначними обмеженнями і обов'язками [9, с. 219]. Іншими словами, право довгострокового користування повинно включати ряд прав, ідентичних правам власника.

Тому цілком закономірно, що ні право постійного землекористування, ні право довічного успадкованого землеволодіння не могли бути довготривалими замінниками права приватної власності. Зрештою, редакцією ЗК України від 13 березня 1992 г. був введений інститут права приватної власності на землю для громадян і інститут права колективної власності на землю для колективних та інших сільськогосподарських підприємств. З цього часу не передбачалося надання земельних ділянок на праві довічного успадкованого володіння землею, однак ще регламентувалось право постійного користування громадян.

Варто зауважити, що ЗК 1990 р. виділяв два титули, якщо виходити із чисто буквального тлумачення закону, — постійне володіння та постійне землекористування. Відповідно до ст. 6 ЗК 1990 р. у постійне володіння земля надавалась колгоспам, радгоспам, іншим державним, кооперативним, громадським

підприємствам, установам і організаціям, релігійним організаціям для ведення сільського та лісового господарства. В той же час, ст. 7 ЗК 1990 р. встановлювала такий перелік можливих суб'єктів права постійного землекористування:

- громадяни Української РСР для городництва, сінокосіння і випасання худоби;
- промислові, транспортні та інші не-сільськогосподарські державні, кооперативні, громадські підприємства, установи і організації;
- для потреб оборони організації для розміщення та постійної діяльності військових частин, установ, військово-навчальних закладів, підприємств та організацій Збройних Сил і внутрішніх військ;
- сільськогосподарські державні, кооперативні і громадські підприємства, установи і організації для використання у несільськогосподарських цілях;
- релігійні організації;
- спільні підприємства, міжнародні об'єднання і організації з участю радянських та іноземних юридичних осіб.

Тож, як бачимо, законодавець розширив перелік суб'єктів, яким може належати земельна ділянка на праві постійного землекористування, порівняно із закріпленим у ЗК 1970 р. Так, до таких суб'єктів додалися релігійні організації, промислові, транспортні підприємства, спільні підприємства, міжнародні об'єднання і організаціям з участю радянських та іноземних юридичних осіб. В першу чергу це пов'язано із зміною існуючих організаційно-правових форм товариств, оскільки законодавство, яке регулювало правові форми товариств, було змінено.

Крім того, законодавець, порівняно із ЗК 1970 р., відмовився від терміна «безстрокове землекористування», проте ускладнив усе введенням іншого терміна — «постійне землеволодіння». З аналізу ст. 6 та ст. 7 ЗК 1990 р. вбачається, що термін «постійне землеволодіння» використовувався лише щодо земель сільськогосподарського призначення. Тобто, якщо радгосп мав землю для ведення

сільського та лісового господарства безстроково, то така земля перебувала у постійному володінні. Якщо ж була така земля, яка використовувалась у несільськогосподарських цілях, — то така земля перебувала на праві постійного користування. На це також вказує і ст. 60 ЗК УРСР 1970 р., яка встановлює, що «колгоспи, радгоспи та інші сільськогосподарські підприємства, установи і організації одержують землю в постійне володіння для ведення сільськогосподарського виробництва. Зазначені підприємства, установи і організації можуть додатково орендувати або одержувати у тимчасове користування земельні ділянки». Дана норма вказує на те, що право постійного володіння включає поряд із ним право постійного користування.

Проте історичне тлумачення вищезазначених норм дає зрозуміти, що насправді терміни «постійне володіння» і «постійне користування» у ЗК 1990 р. були абсолютними синонімами, оскільки вже в редакції 1992 р. термін «постійне володіння» був замінений терміном «постійне користування». Тому таке невадале вжиття синонімів було лише недоліком законодавчої техніки. До того ж, у редакції 1992 р. ЗК законодавець збільшив перелік суб'єктів постійного землекористування. Так, до суб'єктів постійного землекористування були додані спеціалізовані підприємства для ведення лісового господарства, житлові, житлово-будівельні, гаражно-будівельні і дачно-будівельні кооперативи.

Із закріпленням у Земельному кодексі в редакції від 13 березня 1992 р. права колективної та приватної власності на землю, відпала необхідність у винаході нових форм землеволодіння, заснованих на державній власності, тому право постійного землекористування знову набуло колишніх дореформених рис, не втрапивши при цьому свого соціалістичного відтінку.

Цей Кодекс чітко не розмежував випадки, коли земельні ділянки можуть надаватися у постійне користування, а коли — в оренду, що давало можливість

оформити право постійного користування практично будь-якій комерційній структурі нарівні з громадянином та державною установою. Все це перешкоджало державі використовувати плоди земельної реформи у фіскальних цілях та включати право користування землею до цивільного обігу. Неринковий характер загальнопоширеного постійного користування був швидко усвідомлений реформаторськи налаштованими представниками виконавчої влади, тому жодний президентський указ, що регулював питання оформлення права землекористування під час приватизації об'єктів нерухомого майна, не передбачав оформлення суб'єктами приватизації земельних ділянок під приватизованими об'єктами у постійне користування [8].

Кардинально ситуація з постійним користуванням змінилася лише після прийняття нового Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р., яким юридичний статус цього інституту було принципово змінено [8].

Новий Земельний кодекс визначив постійне землекористування як право володіння і користування земельною ділянкою, яка перебуває у державній або комунальній власності, без встановлення строку. Право постійного користування земельною ділянкою із земель державної та комунальної власності набувають тепер лише підприємства, установи та організації, що належать до державної або комунальної власності, залишивши поза увагою усіх інших суб'єктів, яким земельна ділянка уже належала на такому правовому титулі. На думку О. Баран, саме з огляду на надану можливість переоформлення, а також виходячи з переваг права приватної власності, в порівнянні з правом постійного землекористування, розробником чинного ЗК України не включили громадян до переліку суб'єктів права постійного землекористування, визначений ст. 92 ЗК України, і цьому сприяло і те, що на момент розробки Земельного кодексу процес приватизації отримав широке застосування [7, с. 8]. На нашу думку, однією з таких причин могла також бути прива-

тизація земельних ділянок, які перебували у постійному землекористуванні.

Оскільки сферу застосування інститутів права постійного користування землею новим ЗК України звужене, то значна частина титульних землекористувачів виявилася за межами правового регулювання. Тому в законодавстві потрібно було знайти механізм для приведення існуючих на той момент титулів прав на землю у відповідність до нових інститутів земельного права: права власності і права оренди. Законодавець знайшов вихід у п. 6 Перехідних положень ЗК України, зобов'язавши громадян і юридичних осіб, які мають у постійному користуванні земельні ділянки, переоформити в установленому порядку право власності або право оренди на них до 1 січня 2005 р. [1].

Якщо земельну ділянку було надано у постійне користування до 15 березня 1991 р. (дата початку земельної реформи в Україні та введення у дію Земельного кодексу України від 18 грудня 1990 р.), то, виходячи зі змісту п. 6 Постанови Верховної Ради УРСР від 18 грудня 1990 р. № 563-ХІІ «Про земельну реформу» (з наступними змінами), згідно з яким громадяни, підприємства, установи й організації, які мають у користуванні земельні ділянки, надані їм до введення у дію Земельного кодексу Української РСР, повинні були до 1 січня 2004 р. оформити право власності або право користування землею. Після закінчення вказаного строку раніше надане їм право користування земельною ділянкою мало втрачатись. Якщо земельну ділянку було надано у постійне користування після 15 березня 1991 р., то треба виходити зі змісту п. 6 Перехідних положень чинного Земельного кодексу, згідно з яким громадяни та юридичні особи, які мають у постійному користуванні земельні ділянки, але за цим Кодексом не можуть мати їх на такому праві, повинні були до 1 січня 2005 р. переоформити у встановленому порядку право власності або право оренди на них [8]. Варто зауважити, що зазначені норми пізніше були визнані Кон-

ституційним Судом України неконституційними.

Як бачимо, Земельний кодекс оперував терміном «переоформлення», в той час як Постанова ВРУ «Про земельну реформу» вживала поняття «оформлення». Тому не зовсім зрозуміло, чи один і той самий процес мався на увазі у цих законодавчих актах, ураховуючи, що механізму переоформлення не існувало. Ця невизначеність у законодавстві термінів «оформлення» та «переоформлення» створює додаткові проблеми до врегулювання зазначеного питання, адже, як слушно зауважує В. В. Носік, від правильного визначення сутності «оформлення» і «переоформлення» прав на землю залежить можливість здійснення громадянами та юридичними особами гарантованого Конституцією України права власності на землю і права користування нею, довіра громадян до держави [12, с. 127—130]. Тож зміна права постійного користування на право власності проходила через процедуру приватизації. Як зауважує О. Баран, громадянам забезпечувалася можливість у будь-який момент скористатися державними актами на право постійного землекористування для оформлення права власності незалежно від того, коли були надані земельні ділянки — до або після 1992 р. [7, с. 7].

Не можна не погодитись із Є. Бердніковим та П. Пастушенком, що вищезазначений підхід законодавця має відверто конфіскаційний характер і не зовсім кореспондує з конституційними гарантіями непорушності права приватної власності та інших речових прав, до яких за своєю юридичною природою відноситься і право постійного землекористування [8].

Тож, передбачений Земельним кодексом України механізм трансформації інституту постійного користування був недостатню досконалим. У результаті, п. 6 Перехідних положень ЗК України було визнано неконституційним рішенням Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005 [2].

Аналізуючи рішення № 5-рп/2005, П. Ф. Кулинич зазначив, що обов'язковість переоформлення права постійного користування землею була трансформована в право на таке переоформлення, але неоспорюване. Це означає, що громадяни та приватні юридичні особи України, які отримали земельні ділянки, включаючи сільськогосподарські, в постійне користування до 1 січня 2002 р., мали право в односторонньому порядку вимагати від власника землі переоформлення права постійного користування такими ділянками на право власності [10, с. 252].

Висновки

Отже, як бачимо, історія становлення права постійного землекористування вказує на те, що це право весь час знаходиться у динаміці. Із часу своєї появи право постійного користування було пов'язане із існуванням лише державної форми власності на землю. Проте сьогодні, коли існує різноманіття форм власності, доцільність існування права постійного землекористування ставиться під питання, адже в сучасних умовах існує приватна власність на землю і немає необхідності шукати йому альтернатив. Аналіз кола суб'єктів в історичному розвитку чітко показує, що і мета існування цього правового титулу сьогодні вже зовсім інша: якщо раніше це право було спрямоване на задоволення продовольчих потреб суб'єктів, то нинішній перелік суб'єктів чітко вказує на те, що метою права

постійного землекористування є захист публічних інтересів.

Тому не дивно, що впродовж усієї історії становлення цього права точаться дискусії стосовно того, як необхідно трансформувати це право, і чи може взагалі такий правовий титул існувати в умовах ринкової економіки. Тож аналіз історії розвитку цього правового титулу вказує на те, що законодавча база, що врегульовує даний правовий титул, потребує змін. Пошук оптимальних змін відбувався ще з 1990-х років, проте так і не був знайдений. Як свідчить історія розвитку інституту права постійного землекористування, намір законодавця був і є достатньо чітким – право постійного землекористування є «перехідним правом» і має бути трансформоване в якесь інше право. З набуттям чинності діючого Земельного кодексу право постійного землекористування за наміром законодавців від самого початку встановлювалось як право перехідного періоду, яке має бути переоформлене в інші суміжні права, проте через недоліки законодавчої техніки заданому законодавцем шляху так і не вдалось відбутись. На нашу думку, генеза права постійного землекористування вказує на те, що за своєю правовою природою це право є найближчим до права власності, адже від самого початку воно і було альтернативною праву власності. Тому і трансформувати право постійного землекористування необхідно у право власності.

Список використаної літератури

1. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3–4. Ст. 27.
2. Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р. № 5&рп/2005 у справі про постійне користування земельними ділянками // Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 2005 / Відп. ред. канд. юрид. наук П. Б. Євграфов. Київ, 2006. Ст. 111–125.
3. Земельний кодекс УРСР: Закон від 08.07.1970 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. 1970. № 29. Ст. 205.
4. Земельний кодекс УРСР: Закон від 18.12.1990 р. № 561-XII // Голос України. 1991. № 10. Ст. 98.
5. Об утверждении основ земельного законодательства Союза ССР и Союзных республик: Закон от 13 декабря 1968 г. № 3401-VII. URL: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex15219.htm>.
6. Про земельну реформу: Постанова Верховної Ради УРСР від 18.12.1990 р. № 563-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 10. Ст. 100.

7. Баран О. Правовые проблемы осуществления прав постоянного пользования земельными участками гражданами Украины // Правовой журнал «LegeasiViata». 2015. № 6/3. С. 7–10.

8. Бердніков Є., Пастушенко П. Трансформація інституту постійного землекористування // Юридичний вісник України. 2003. №47 (439). URL: http://www.ts.lica.com.ua/b_text.php?type=3&id=176380&base=1.

9. Кулинич П. Ф. Земельна ділянка як об'єкт правових відносин: поняття, ознаки, види // Часопис Київського університету права. 2010. № 3. С. 215–219.

10. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: монографія. Київ: Логос, 2011. 688 с.

11. Мовчан Р. О. Щодо перспектив удосконалення законодавчого регулювання відносин у сфері постійного користування земельною ділянкою // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. 2012. № 3. С. 188–194.

12. Носік В. Оформлення і переоформлення прав на землю: юридичний факт, право чи обов'язок? // Право України. 2004. № 5. С. 127–130.

13. Пасечник О. С., Рышкова Л. В. Правовые проблемы земельных прав в переходной период в Республике Крым // Ученые записки Крымского федерального университета им. В. И. Вернадского. Юридические науки. 2015. № 3. С. 145–151.

14. Федун А. Право постійного користування землями: між минулим та майбутнім. URL: <http://agroportal.ua/ua/views/blogs/pravo-postoyannogo-polzovaniya-zemlyami-mezhdu-proshlym-i-budushchim/#>.

Антонюк Н. В., Сидорчук О. Е. Правовая природа права постоянного землепользования в исторической ретроспективе.

В статье проанализированы причины появления, сущность права постоянного пользования земельным участком сквозь призму его исторического развития. Охарактеризованы проблемы, которые возникли в результате непоследовательного исторического развития института права постоянного землепользования.

Ключевые слова: Земельный кодекс, землепользования, земельное законодательство, земельные участки.

Antoniuk M. V., Sydorchuk O. Ye. Legal nature of the right of permanent land use in historical retrospect.

The article analyses the causes of the appearance, the essence of the right of permanent use of the land plot through the prism of its historical development. The problems that arose as a result of inconsistent historical development of the institute of the right of permanent land use are characterized.

Key words: Land code, land use, land legislation, land plots.

О. М. Вінник,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
головний науковий співробітник відділу
правового забезпечення ринкової економіки
НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

УДК 340.12:346.1:346.2; 347.72

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Стаття присвячена сучасним проблемам правового регулювання корпоративних відносин, зумовлених розвитком інститутів громадянського суспільства та цифрових технологій, що викликали появу цифрових інформаційних прав. Громадянське суспільство як самоорганізація суспільства за межами більш жорстких сфер державної влади та інтересів ринку, покликане забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів і колективів. Інформаційна система відіграє істотну роль у функціонуванні такого суспільства, виконуючи комунікаційну функцію та, відповідно, забезпечуючи своїх суб'єктів необхідною інформацією для взаємодії. Учасники корпоративних відносин в умовах такого суспільства повинні мати реальні можливості щодо реалізації своїх прав, в т. ч. цифрових, пов'язаних з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

В корпоративному законодавстві України відображаються (проте повільно і неопосередовано) можливості учасників корпоративних відносин (включно з потенційними) і суспільства щодо поінформованості про діяльність товариства, його крупних учасників, афілійованих осіб з питань реалізації їхніх корпоративних прав і впливу на товариство, а також застосування інформаційно-комунікаційних/цифрових технологій при висвітленні діяльності товариства, щодо підготовки до загальних зборів та їх проведення, випуску акцій в без документарній формі. Разом з тим, залишаються неврегульованим відносини щодо обов'язкової наявності електронних ресурсів в усіх господарських товариствах, обов'язковості відображення в їх установчих документах електронної адреси, наявного веб-сайту, можливості проведення екстрених засідань органів товариств (виконавчого органу та наглядової ради) в режимі онлайн, а також поінформованості учасників корпоративних відносин про наявність в товаристві акціонерної угоди/корпоративного договору. Сторони такого договору фактично є афілійованими особами без притаманних подібним особам обов'язків. В результаті укладення такої угоди відбувається «перерозподіл» сил в товаристві, що може негативно позначитися на можливостях реалізації рештою учасників/акціонерів, які не брали участь в такому договорі своїх прав та законних інтересів. Відтак, ігноруються потреби громадянського суспільства (в т. ч. в особі пересічних учасників/акціонерів господарських товариств) щодо можливостей контролю над ринком, аби ринкові цінності не домінували над загальнолюдськими.

Пропонуються шляхи вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин з метою урахування інформаційних потреб господарських товариств, пересічних їх учасників, суспільства в цілому з метою забезпечення соціального спрямування економіки та її цифровізації згідно зі схваленою Урядом України Концепцією розвитку цифрової економіки та суспільства. Акцентується увага на необхідності урахування тенденції корпоративно-правового регулювання в Євросоюзі, включно з проблемами кодифікації корпоративного законодавства та цифровізації корпоративних відносин.

Ключові слова: громадянське суспільство; цифрові технології; інформаційне суспільство; корпоративні відносини; право на інформацію; договір між акціонерами/корпоративний договір.

Визначальними ознаками сучасного суспільного життя на національному та транснаціональних рівнях є розвиток інститутів громадянського суспільства та цифровізація ключових сфер суспільного життя (їх насичення сучасними інформаційно-комунікаційними/цифровими технологіями [1]), що забезпечила становлення інформаційного суспільства [2, с. 5—14, 47—92, 122]. Подібні трансформації в Україні відбулися на нормативно-правовому рівні, про що свідчать Закон України від 09.01.2007 р. «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007—2015 роки» [3], акти Уряду України, спрямовані на розвиток відносин у зазначених сферах: (концепції та стратегії розвитку громадянського суспільства [4], електронної демократії [5], інформаційного суспільства [6], цифрової економіки та суспільства [1]), що відповідає закріпленням у Конституції України засадам щодо соціального забезпечення вітчизняної економіки [7, ст. 13], побудови в Україні демократичної правової соціальної держави, забезпечення громадянам ключових прав та свобод, включно з правом на інформацію [7, преамбула, статті 1, 3 розділу I, розділ II]. Крім того, відповідні зміни (зокрема, щодо права на інформацію, застосування цифрових технологій та ін.) було внесено в інші акти законодавства. Наскільки це відповідає потребам громадянського суспільства, можна прослідкувати на правовому регулюванні корпоративних відносин в господарських товариствах (ГТ), що належать до об'єднань капіталів — акціонерних товариствах (АТ), товариствах з обмеженою відповідальністю (ТОВ) і товариствах з додатковою відпо-

відальністю (ТДВ). Актуальність подібного дослідження зумовлена не лише вищезгаданими змінами в суспільному житті та нещодавніми нормативно-правовими новаціями, а й браком досліджень корпоративних правовідносин у ракурсі забезпечення права на інформацію в епоху цифрових технологій та розвитку інститутів громадянського суспільства, хоча чимало праць присвячено окремим правовим аспектам громадянського суспільства та інформаційної сфери, зокрема, щодо ролі інформації в громадянському суспільстві (І. Гетьман [8]), місця в ньому приватного права (Н. С. Кузнецова [9]), значення інформаційної безпеки для його інститутів (А. А. Головка [10]), проблем регулювання відносин інформаційного суспільства (В. С. Політанський [11]), становлення ІТ-права та регулювання ІТ-відносин, у т. ч. щодо електронної комерції (Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, Н. Ю. Голубева та ін. [12]), законодавчого регулювання телекомунікаційних відносин (Ю. І. Остапенко) [13], правової охорони авторського права в цифровому медійному середовищі (О. О. Мацкевич [14]) та ін. Проте проблема впливу громадянського суспільства та інформаційної сфери (зокрема, цифрових інформаційно-комунікаційних технологій) на правове регулювання корпоративних відносин мало досліджена [15], що невинувато через значний вплив корпоративного сектору на економіку, часті та істотні зміни в правовому регулюванні корпоративних відносин, складність останніх та неоднорідність учасників/акціонерів ГТ: попри рівні права, вони мають різні можливості щодо реалізації корпоративних прав, зумовлені

ринковим (а не демократичним) принципом участі в управлінні товариством та розподілі його прибутків — залежно від розміру частки учасника (акціонера) у статутному капіталі. У зв'язку з цим варто проаналізувати стан правового регулювання корпоративних відносин з точки зору їх відповідності основним засадам громадянського суспільства, можливості реалізації учасниками (в т. ч. потенційними) зазначених відносин права на інформацію, включно з цифровими правами, що і є метою цієї статті.

Хоча громадянське суспільство та інформаційне суспільство — доволі складні явища, але для досягнення зазначеної мети варто визначити їх основні характеристики та зв'язок з корпоративними відносинами.

Більшість аналітиків, ймовірно, погодяться з тезою, що громадянське суспільство є сумою (сукупністю) установ, організацій та окремих осіб, що функціонують у сім'ї, державі та на ринку, в яких люди добровільно об'єднуються (приєднуються) для досягнення спільних інтересів; воно є сферою, розташованою між державою та ринком — **буферною зоною**, досить сильною, аби стримувати та контролювати і державу, і ринок, заважаючи тим самим кожному з них стати надміру сильним та домінуючим [16]. **Громадянське суспільство (ГС)** — це самоорганізація суспільства за межами більш жорстких сфер державної влади та інтересів ринку [16]. До основних елементів громадянського суспільства відносять різноманітність та рівність всіх форм власності, свободу праці та підприємництва, ідеологічну багатоманітність і свободу інформації, розвинуте самоуправління, цивілізовану правову владу [17; 18]. **Інформаційна система** відіграє істотну роль у функціонуванні такого суспільства, виконуючи комунікаційну функцію та, відповідно, забезпечуючи своїх суб'єктів необхідною інформацією для взаємодії [8, с. 50–54; 19]. Вільний доступ до інформації є однією з умов належного функціонування громадянського суспільства [20, с. 647]. В сучасних умовах це якнайкраще забез-

печується через глобальну інформаційну мережу Інтернет, вільний доступ до якого ще у 2011 р. визнано ООН фундаментальним правом людини — **цифровим правом**, що зазначено в Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки [1].

Швидкий обмін інформацією та доступ до неї забезпечують цифрові технології, що якісно змінили сучасне суспільство, яке нерідко іменують **інформаційним (ІС)** — суспільством, в якому інформація і знання продукуються в єдиному інформаційному просторі та основними ознаками якого є: збільшення ролі інформації і знань в житті суспільства; зростання кількості людей, зайнятих інформаційними технологіями, комунікаціями і виробництвом інформаційних продуктів і послуг, зростання їх частки у валовому внутрішньому продукті; зростання інформатизації та ролі інформаційних технологій в суспільних, у т. ч. господарських, відносинах; створення глобального інформаційного простору, який забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення їхніх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг [21; 22].

Громадянське суспільство (включно зі своєю інформаційною системою) будується на забезпеченні балансу інтересів особи, суспільства, держави [23]. Ринкові засади економічного життя на нього впливають, не будучи його складовою, оскільки сенсом такої економіки є комерційна діяльність, а ключовими (за впливом на економічне життя) її суб'єктами є орієнтовані на отримання прибутку підприємницькі організації, насамперед, господарські товариства з формальною рівністю їх учасників, проте, як вже згадувалося, різними можливостями.

Розвиток інформаційної сфери, включно з поширенням цифрових технологій, позначився і на корпоративних відносинах. Це можна прослідкувати за змінами в законодавстві, що стосуються правового статусу організацій корпоративного типу та правового режиму акцій, електронна форма яких передбачалася ще Законом

«Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» [24], а згодом — законами «Про цінні папери та фондовий ринок» [25, статті 3, 4, 6, 6¹] та «Про депозитарну систему України» [26, статті 22—24, 27].

Крім того, застосування цифрових технологій і, відповідно, можливостей Інтернету в корпоративних відносинах передбачено:

• **Господарським кодексом України** [27], в якому закріплено положення про оприлюднення господарськими товариствами, що контролюються державою або органом місцевого самоврядування, інформації про свою діяльність шляхом розміщення її на власній *веб-сторінці/веб-сайті* або на *офіційному веб-сайті* суб'єкта управління об'єктами державної/комунальної власності, що здійснює функції з управління підприємством, у строки та порядку, встановлені Урядом (щодо господарських організацій, контрольованих державою) чи відповідною місцевою радою (щодо господарських товариств з переважачою часткою територіальної громади в статутному капіталі); при цьому доступ до таких *веб-сторінок* та *веб-сайтів* має бути цілодобовим і безоплатним (статті 79, 90);

• **Цивільним кодексом України** [28], що містить положення про *можливість*: відображення інформації в електронному вигляді (ст. 200), вчинення правочину в електронній формі (ст. 205), яка є однією з модифікацій письмової форми (ст. 207);

• **законами України**: «Про акціонерні товариства» [29], який передбачає: можливість направлення повідомлень акціонерам через депозитарну систему (п.п. 14 і 14¹ ч. 1 ст. 2); бездокументарну форму акцій (ч. 2 ст. 20); розміщення на власному *веб-сайті* АТ-інформації про проведення загальних зборів акціонерів (ст. 35), а також про можливість надання акціонерам для ознайомлення в *електронній формі* документів, на підставі яких прийматимуться рішення на загальних зборах (ст. 36); «Про інституту спільного інвестування» [30], ст. 51

якого передбачає виключно бездокументарну форму акцій корпоративного інвестиційного фонду, ст. 76 містить положення про розміщення на веб-сайті компанії з управління активами інвестиційного фонду інформації, яка підлягає оприлюдненню відповідно до законодавства, а також вимог внутрішніх документів компанії з управління активами, проспекту емісії цінних паперів інституту спільного інвестування, регламенту, а ст. 57 — можливість подання заявки на придбання та викуп цінних паперів інституту спільного інвестування з використанням електронного цифрового підпису;

• **Законом України** від 6 лютого 2018 р. «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [31], який передбачає можливість проведення загальних зборів у режимі відео-конференції (ч. 3 ст. 33);

• **підзаконними актами Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку** (НКЦПФР), які свідчать про можливість, а в певних випадках — обов'язковість використання учасниками корпоративних відносин та уповноваженими у відповідних сферах органами (в т. ч. вищезгаданим) електронних засобів зв'язку, електронної форми документів, електронного цифрового підпису, наявності власної веб-сторінки/веб-сайту для оприлюднення передбаченої законом інформації, електронної форми обміну інформацією/документами, електронної пошти для направлення акціонерним товариством своїм акціонерам повідомлень тощо [32; 33; 34; 35; 36 та ін.].

Отже, цифрові технології увійшли в корпоративні відносини і стали невід'ємною їх складовою для професійних учасників ринку цінних паперів, господарських товариств, що контролюються державою або територіальною громадою, акціонерних товариств і навіть інших видів господарських товариств як юридичних осіб, що можуть, а в передбачених законом випадках — повинні мати та використовувати електронні ресурси.

Інформаційні права (включно з цифровими) учасників корпоративних відно-

син також значною мірою віддзеркалені в чинному законодавстві: щодо прав учасників/акціонерів товариства на отримання інформації про діяльність товариства [29, статті 25, 26; 31, ст. 5], в т. ч. про проведення, порядок денний загальних зборів, пов'язані з прийняттям ними рішень документами, протоколами [20, статті 35, 36, 45; 31, статті 32, 33], з іншими документами товариства [29, ст. 78; 31, ст. 43], про набуття особою/групою пов'язаних осіб контрольного пакету акцій/відповідною часткою в статутному капіталі ГТ [29, ст. 65], про наявність у посадової особи товариства конфлікту інтересів [29, ст. 71; 31, ст. 42], можливість реалізації цифрових прав товариства та його учасників при проведенні загальних зборів ТОВ/ТДВ у режимі відео-конференції та/або шляхом опитування [29, ст. 33], розміщенні на сайті АТ інформації про загальні збори та його діяльність [20, ст. 35] та ін.

Разом із тим, проігноровано право на інформацію товариства та/або його учасників стосовно низки важливих для них подій, що шкодять реалізації ними своїх корпоративних прав і не відповідають основним засадам ГС і ІФ. Зокрема, ігноруються інформаційні права товариства та/або частини його учасників, які не є сторонами корпоративного договору чи договору між акціонерами [29, ст. 26¹; 31, ст. 7], оскільки, за загальним правилом, не передбачений обов'язок (а) сторін корпоративного договору повідомити ТОВ/ТДВ і решту його учасників про наявність такого договору, а також (б) АТ повідомити про відомий йому факт укладення договору між акціонерами решту його акціонерів у будь-який передбачений законом спосіб, у т. ч. шляхом розміщення відповідної інформації на власному веб-сайті. Відсутність подібної інформації може позначитися на прийнятті згаданими учасниками корпоративних відносин рішень стосовно реалізації своїх прав. У зарубіжній практиці передбачений більш закритий режим таких угод, проте інформація про їх наявність має бути відкритою не лише для товариства та його учасників, а й доступ-

ною для осіб, що мають намір набути участь (акції) такого товариства. Крім того, особи, що уклали такий договір, фактично є афілійованими, оскільки можуть діяти скоординовано (в т. ч. голосувати, укладати угоди з товариством), як одна особа. Проте в Законі «Про акціонерні товариства» (ст. 2), положення якого щодо афілійованих осіб поширюються на ТОВ і ТДВ [31, ст. 42], подібні особи не визнаються афілійованими; відповідно, на них не поширюються обмеження та вимоги щодо акціонерів/учасників, частки яких у статутному капіталі товариства дорівнюють або перевищують встановлену законом межу. Також порушується принцип рівності суб'єктів різних форм власності, оскільки обов'язковість відкритості інформації про наявність корпоративного договору передбачена лише для ТОВ і ТДВ з істотною часткою публічної (державної чи комунальної) власності в статутному капіталі [31, ст. 7], а відтак — діє пріоритет інтересів суб'єктів суто приватної власності щодо конфіденційності факту укладення такого договору всупереч положенням Конституції щодо рівності перед законом усіх суб'єктів права власності [7, ст. 13].

Отже, в корпоративному законодавстві відображаються (проте повільно і непослідовно) можливості учасників корпоративних відносин (включно з потенційними) і суспільства щодо поінформованості про діяльність товариства, його крупних учасників, афілійованих осіб з питань реалізації їхніх прав та можливостей стосовно впливу на товариство, а також застосування сучасних інформаційно-комунікаційних/цифрових технологій при висвітленні діяльності товариства, проведенні загальних зборів ТОВ і ТДВ, випуску акцій в бездокументарній формі. Разом з тим, залишаються неврегульованим відносини щодо обов'язкової наявності *електронних ресурсів* в усіх господарських товариств незалежно від їх виду та участі в них суб'єктів права публічної (державної чи комунальної) власності, обов'язковості відображення в установчих документах ГТ *електронної*

адреси, наявного веб-сайту, можливості проведення екстрених засідань органів товариств (виконавчого та наглядової ради) в режимі *он-лайн*, що варто врахувати при вдосконаленні правового регулювання корпоративних відносин в умовах інформаційного суспільства і його складової — електронної/цифрової економіки. Потреби громадянського суспільства щодо можливостей контролю за ГТ як суб'єктами ринкової економіки значною мірою проігноровані на догоду крупним власникам, що контролюють або бажають контролювати ГТ. Відтак, корпоративне право значною мірою спрямоване на врахування та захист інтересів ринку, а права пересічних учасників ГТ відходять на дальній план, підтверджуючи тезу про олігархізацію українського суспільства [37], що потребує відповідних заходів (на жаль, значною мірою безуспішних, що підтверджує доля проекту закону щодо **Стратегії деолігархізації України** [38]).

Слід також згадати про європейську орієнтацію України щодо правового регулювання суспільних відносин, у т. ч. корпоративних. Протягом останніх років гостро постало питання щодо кодифікації [39] корпоративного законодавства та цифровізації корпоративних відносин [39; 40], про що лише згадува-

лося в окремих працях вітчизняних дослідників [15; 41].

У підсумку варто зазначити: якщо прагнення держави щодо розвитку громадянського суспільства та його інститутів є щирими, то мають бути зроблені відповідні кроки, аби чинне законодавство слугувало суспільству в цілому, а не переважно інтересам олігархів, відповідно, в корпоративному законодавстві мають бути збалансовано враховані інтереси всіх категорій учасників (акціонерів), у т. ч. потенційних, загальносуспільні інтереси шляхом включення до кола афілійованих осіб АТ, ТОВ і ТДВ сторін корпоративного договору/договору між акціонерами, обов'язковість повідомлення товариства про наявність такої угоди, відображення інформації про це в статуті товариства та/або на його сайті.

Гучні гасла щодо розбудови громадянського суспільства, забезпечення прав громадян на інформацію, що впливає на реалізацію ними інших своїх прав, мають підтверджуватися конкретними кроками. Реалізація вищезазначених пропозицій сприятиме зменшенню ступеня олігархізації українського суспільства, що негативно впливає на демократичні перетворення в ньому, включно з корпоративним сектором економіки, яка потребує соціальної відповідальності корпоративного підприємництва [42].

Список використаної літератури

1. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018—2020 роки: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80/page2> (дата звернення 17.02.2018 р.).
2. Буряк В. Глобальное гражданское общество и сетевые революции: монография. Симферополь, 2011. 150 с.
3. Закон України від 09.01.2007 р. «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007—2015 роки» // Офіційний вісник України. 2007.
4. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016—2020 роки: затв. Указом Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68/2016 // Офіційний вісник України. 2016. № 18. Ст. 716.
5. Концепція розвитку електронної демократії в Україні: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 797-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80/page> (дата звернення 01.02.2018 р.).
6. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р // Офіційний вісник України. 2013. № 44. Ст. 1581.
7. Конституція України. Прийнята Верховною Радою 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

8. Гетьман І. Розвиток громадянського суспільства в умовах інформаційно-глобалізаційних процесів // Вісник Академії правових наук України. 2011. № 2 (65). С. 46—54.
9. Кузнецова Н. С. Развитие гражданского общества и современное частное право Украины // Ежегодник украинского права: сб. научн. тр. / отв. за вып. А. В. Петришин. Харьков: Право, 2014. № 6. С. 305—321.
10. Головка А. А. Інститути громадянського суспільства в системі інформаційної безпеки України // Вісник НТТУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2015. Вип. 3/4 (27/28). С. 13—16.
11. Політанський В. С. Інформаційне суспільство: виклики для правового регулювання // Вісник Національної академії правових наук України. 2017. № 2. С. 68—78.
12. IT-право: теорія та практика: навч. посіб. / авт. кол.; за ред. Є. О. Харитоновна, О. І. Харитоновної. Одеса: Фенікс, 2017. 472 с.
13. Остапенко Ю. І. Напрями та зміст модернізації законодавчого регулювання телекомунікаційних відносин в Україні: монографія. Харків: Юрайт, 2014. 192 с.
14. Мацкевич О. О. Правова охорона авторського права у цифровому медійному середовищі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ, 2017. 20 с.
15. Вінник О. М. Електронна складова в корпоративних правовідносинах // Корпоративне право України та європейських країн: питання теорії та практики: зб. наук. пр.: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (6—7 жовтня 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 49—52.
16. Helmut K. Anheier. How to Measure Civil Society. URL: <http://fathom.lse.ac.uk/features/122552/> (дата звернення 17.02.2018 р.).
17. Громадське суспільство та його інститути. URL: <http://aunion.info/uk/gromadske-susp-lstvo-ta-yogo-Instituti> (дата звернення 11.03.2014 р.).
18. Громадянське суспільство (поняття, ознаки та різновиди) // А. Д. Машков. Теорія держави та права. URL: http://pidruchniki.com/2015073165784/pravo/gromadyanske_suspilstvo_ponyattya_oznaki_riznovidi (дата звернення 11.02.2018 р.).
19. Баренбойм П. Правовое государство как партнер гражданского общества. URL: <http://philosophicalclub.ru/content/docs/go/go.html> (дата звернення 12.03.2014 р.).
20. Шемшученко Ю. С. Громадянське суспільство // Юридична енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. С. 646—647.
21. Інформаційне суспільство. URL: <http://techtrend.com.ua/index.php?newsid=11770> (дата звернення 07.02.2018 р.).
22. Information Society. URL: <http://whatis.techtarget.com/definition/Information-Society> (дата звернення 10.03.2018 р.).
23. Грачев В. С. Інститути громадянського суспільства та їх роль в забезпеченні конституційно-правових відносин в Російській Федерації: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Москва, 2011. URL: <http://www.dissercat.com/content/instituty-grazhdanskogo-obshchestva-i-ikh-rol-v-obespechenii-konstitutsionno-pravovykh-otnos> (дата звернення 10.04.2014 р.).
24. Закон України від 10.12.1997 р. «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» // ВВР України. 1998. № 15. Ст. 67.
25. Закон України від 23.02.2006 р. «Про цінні папери та фондовий ринок» // ВВР України. 2006. № 31. Ст. 268.
26. Закон України від 06.07.2012 р. «Про депозитарну систему України» // ВВР України. 2013. № 39. Ст. 517.
27. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // ВВР України. 2003. № 18, № 19—20, № 21—22. Ст. 144.
28. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // ВВР України. 2003. № 40. Ст. 356.
29. Закон України від 17.09.2008 р. «Про акціонерні товариства» // ВВР України. 2008. № 50—51. Ст. 384.
30. Закон України від 05.07.2012 р. «Про інститути спільного інвестування» // ВВР України. 2013. № 29. Ст. 337.
31. Закон України від 06.02.2018 р. «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» // Голос України від 17.03.2018. № 50.
32. Порядок та умови видачі ліцензії на провадження окремих видів професійної діяльності на фондовому ринку (ринку цінних паперів): затв. рішенням НКЦПФР від 14.05.2013 р. № 817 // Офіційний вісник України. 2013. № 48. Ст. 1736.

33. Рішення НКЦПФР від 07.03.2017 р. № 148 «Щодо порядку направлення акціонерним товариством повідомлень акціонерам через депозитарну систему України» // Офіційний вісник України. 2017. № 31. Ст. 978.

34. Порядок інформаційної взаємодії між Єдиним державним реєстром юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців та інформаційною системою Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, обміну документами в електронній формі, затв. наказом Міністерства юстиції України 13.08.2015 р. № 1493/5 та рішенням НКЦПФР від 13.08.2015 р. № 1272 // Офіційний вісник України. 2015. № 69. Ст. 2300.

35. Порядок забезпечення інтересів власників іменних цінних паперів у разі відсутності документів системи реєстру власників іменних цінних паперів певного випуску: затв. рішенням НКЦПФР від 24.06.2014 р. № 805 // Офіційний вісник України. 2014. № 71. Ст. 1999.

36. Положення про функціонування фондових бірж: затв. рішенням НКЦПФР від 22.11.2012 р. № 1688 // Офіційний вісник України. 2012. № 100. Ст. 4094.

37. Олігархізація української економіки перевищує 70%. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2011/06/27/290198/> (дата звернення 10.04.2018 р.).

38. Проект Закону про засади державної стратегії деолігархізації України на 2015—2020 роки (Стратегія деолігархізації України). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54685 (дата звернення 10.04.2018 р.).

39. Company law and corporate governance. URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/doing-business-eu/company-law-and-corporate-governance_en (дата звернення 24.04.2018 р.).

40. Upgrading EU Company Law for digital solutions and cross-border operations. URL: [http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_BRI\(2018\)6110_14](http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_BRI(2018)6110_14) (дата звернення 24.04.2018 р.).

41. Вінник О. М. Право на інформацію як умова реалізації корпоративних прав в українському та зарубіжному праві: порівняльний аспект // Право та інформація. 2016. № 1 (16). С. 28—37.

42. Баюра Д. О. Нові виклики та загрози сталому розвитку системи корпоративного управління в Україні. URL: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/6654/1/Bayura.pdf> (дата звернення 10.04.2018 р.).

Винник О. М. Правовое регулирование корпоративных отношений в условиях гражданского общества и цифровых технологий.

Статья посвящена современным проблемам правового регулирования корпоративных отношений, обусловленных развитием институтов гражданского общества и цифровых технологий, привели цифровых информационных прав. Гражданское общество как самоорганизация общества за пределами более жестких сфер государственной власти и интересов рынка, призвано обеспечить условия для самореализации отдельных индивидов и коллективов. Информационная система играет существенную роль в функционировании такого общества, выполняя коммуникационную функцию и, соответственно, обеспечивая своих субъектов необходимой информацией для взаимодействия. Участники корпоративных отношений в условиях такого общества должны иметь реальные возможности по реализации своих прав, в т. ч. цифровых, связанных с использованием современных информационно-коммуникационных технологий.

В корпоративном законодательстве Украины отражаются (но медленно и непоследовательно) возможности участников корпоративных отношений (включая потенциальными) и общества по осведомленности о деятельности общества, его крупных участников, афилированных лиц по вопросам реализации их корпоративных прав и влияния на общество, а также применение информационно-коммуникационных/цифровых технологий при освещении деятельности общества, по подготовке к общему собранию и их проведения, выпуска акций в бездокументарной форме. вместе с тем, остаются неурегулированными отношения относительно обязательного наличия электронных ресурсов во всех хозяйственных обществах, обязательности отражение в их учредительных документах электронной почты, имеющегося сайта, возможности проведения экстренных заседаний органов обществ (исполнительного и наблюдательного совета) в режиме он-лайн, а также осведомленности участников корпоративных отношений о

наличии в обществе акционерного соглашения/корпоративного договора. Стороны такого договора фактически являются аффилированными лицами без присущих подобным лицам обязанностей. в результате заключения такого соглашения происходит «перераспределение» сил в обществе, что может негативно сказаться на возможностях реализации остальными участниками/акционерами, которые не участвовали в таком договоре своих прав и законных интересов. Таким образом, игнорируются потребности гражданского общества (в том числе в лице рядовых участников/акционеров хозяйственных обществ) о возможностях контроля над рынком, чтобы рыночные ценности не доминировали над общечеловеческими.

Предлагаются пути совершенствования правового регулирования корпоративных отношений в целях учета информационных потребностей хозяйственных обществ, рядовых их участников, общества в целом с целью обеспечения социальной направленности экономики и ее цифровизации согласно схваленою правительством украины концепцией развития цифровой экономики и общества. Акцентируется внимание на необходимости учета тенденций корпоративно-правового регулирования в Евросоюзе, включая проблемы кодификации корпоративного законодательства и цифровизации корпоративных отношений.

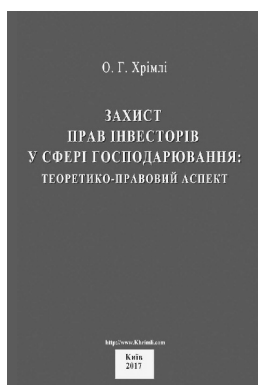
Ключевые слова: гражданское общество; цифровые технологии; информационное общество; корпоративные отношения; право на информацию; договор между акционерами / корпоративный договор.

Vinnyk O. M. Legal regulation of corporate relations in the conditions of civil society and digital technologies.

The article is devoted to the modern problems of legal regulation of corporate relations, caused by the development of civil society institutes and digital technologies, which caused the emergence of digital information rights. Civil society as a self-organization of society outside the more rigid (жорсткий) areas of state power and market interests, is intended (призначений) to provide conditions for the self-realization of individual individuals and groups. The information system plays an essential (істотне) role in the functioning of such a society, fulfilling the communication function (виконуючи функцію зв'язку) and, accordingly, providing its subjects with the necessary information for interaction. Participants in corporate relations in such a society should have real opportunities for realizing their rights, including digital ones, connected with the use of modern information and communication technologies. The corporate law of Ukraine reflects (but slowly and inconsistently) the possibilities of corporate relations participants (including potential) and society regarding awareness (щодо обізнаності) about the activities of the company, its major participants, affiliated persons on issues of realization of their corporate rights and impact on the company, as well as the application of information-communication/digital technologies in coverage of the company's activities, preparation for general meetings and their holding, issue of shares in a non-documentary form. At the same time, unresolved relations regarding the obligatory availability of electronic resources in all business partners remain, the obligation to display in their constituent documents the electronic address, the existing website, the possibility of holding emergency meetings of the company's bodies (executive and supervisory board) in its mode-line, as well as awareness of the participants in corporate relations about the existence of a joint stock company/corporate agreement in the company. The parties to such an agreement are, in fact, affiliated persons without the obligations of such persons. as a result of such an agreement, the «redistribution» of forces in the company takes place, which may adversely affect the ability of the rest of the participants/shareholders who did not participate in such a contract of their rights and legitimate interests, consequently, the needs of civil society (including in the face of ordinary shareholders/shareholders of economic partnerships) about the possibilities of control of the market are ignored so that market values do not dominate the general human.

The article proposes ways to improve the legal regulation of corporate relations in order to take into account the information needs of business partners, their ordinary participants, society as a whole in order to ensure the social orientation of the economy and its digitization in accordance with the Concept of the development of the digital economy and society approved by the government of Ukraine. The focus is on the need to take into account the trend of corporate legal regulation in the European Union, including the problems of codification of corporate legislation and the digitalization of corporate relations.

Key words: *civil society; digital technology; information society; corporate relations; right to information; agreement between shareholders/corporate agreement.*

Хрімлі О. Г. Захист прав інвесторів у сфері господарювання: теоретико-правовий аспект / НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. — Київ: Юрінком Інтер, 2017. — 328 с.,

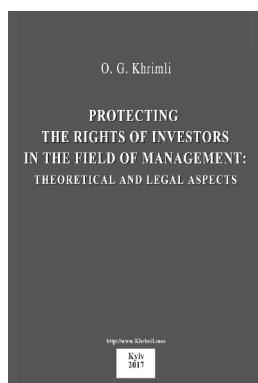
Khrimli O. G. Protecting the rights of investors in the field of management / NAS of Ukraine, Institute of Economic and Legal Research. — Kyiv: Yurinkom Inter, 2017. — 328 p. — 656 с.

ISBN 978-966-667-688-0

ISBN 978-966-667-689-7

Монографія видана на українській та англійській мові в одній книзі. У монографії розглянуто теоретико-правові аспекти захисту прав інвесторів у сфері господарювання. Сформульовано поняття й особливості інституту захисту прав інвесторів у сфері господарювання. Розглянуто співвідношення публічно-правових і приватноправових інтересів у сфері захисту прав інвесторів. Проаналізовано законодавство щодо захисту прав інвесторів у сфері господарювання. Запропоновано класифікацію форм захисту прав інвесторів у сфері господарювання та надано їх теоретико-правовий аналіз.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів юридичних і економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, юристів-практиків, працівників судових органів, органів державної влади й місцевого самоврядування.

І. Г. Козуб,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри приватного права
ЧНУ імені Юрія Федьковича

УДК 349.2

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРЕДСТАВНИЦТВА РОБОТОДАВЦІВ У ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

У статті проаналізовані окремі аспекти представництва роботодавця у індивідуальних та колективних трудових правовідносинах. Встановлено, що представництво юридичної особи — роботодавця здійснюється у силу його правової природи або у інших випадках, якщо йдеться про фізичну особу — роботодавця.

Ключові слова: представництво, представник, роботодавець.

Чинний КЗпП України не містить окремої глави, присвяченої врегулюванню відносин представництва як у індивідуальних трудових відносинах, так і колективних, що не могло не вплинути на правозастосовчу практику. Хоча норми щодо здійснення представництва роботодавців у трудовому законодавстві існують. Зокрема, у законах України «Про соціальний діалог в Україні» [1], «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права та гарантії їх діяльності» [2] та ін.

З огляду на вказане, питання представництва роботодавців у трудових правовідносинах загалом і у соціально-партнерських зокрема завжди цікавило вчених-трудоників, адже вагома частка вказаних суб'єктів трудових правовідносин виступають або через представників (юридичні особи—роботодавці), або основною метою діяльності таких суб'єктів є саме представництво (наприклад, організації роботодавців). Тому нерідко, досліджуючи функції організацій роботодавців та їх об'єднань, їх правовий

статус, науковці часто аналізували представницьку функцію, яка є однією із визначальних при їх створенні. Зокрема, присвячували даній проблематиці свої наукові праці такі вчені, як: О. В. Брильова, Н. Д. Гетьманцева, В. О. Процевський, С. М. Прилипко, Г. А. Трунова, Г. І. Чанишева, О. М. Ярошенко та ін.

Разом із тим, досліджуючи організації роботодавців та їх об'єднання, науковці приділяли належну увагу саме меті, функціям та завданням, а також правовому статусу вказаних суб'єктів, що й впливало з мети їх дослідження. Тому питанню представництва роботодавців не приділялась належна увага. Роботодавці ж не тільки суб'єкти колективних правовідносин, а в першу чергу — індивідуальних і дослідження їх представництва саме в останніх правовідносинах потребує подальших наукових напрацювань. У зв'язку із зазначеним метою даної статті є визначення правових підстав здійснення представництва роботодавця у трудових правовід-

носінах, як індивідуальних, так і колективно-трудоуих.

Фізична особа може вступати у трудові правовідносини як у якості потенційного працівника, так і у якості роботодавця. Хоч і КЗпП України не оперує поняттям «роботодавець», застосовуючи поняття «власник підприємства, установи чи організації або уповноважений ним орган чи фізична особа», у чинному трудовому законодавстві даний суб'єкт визначається як юридична особа (підприємство, установа, організація) або фізична особа — підприємець, яка в межах трудових відносин використовує працю фізичних осіб (ст.1 Закону України «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» [2]). Хоча у законодавстві містяться дещо відмінні від вказаного визначення. Так, ст. 1 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» встановлює, що роботодавець — власник підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, виду діяльності, галузевої належності або уповноважений ним орган (керівник) чи фізична особа, яка відповідно до законодавства використовує найману працю [3]. Аналогічне до останнього визначення роботодавця міститься і в ст. 1 Закону України «Про охорону праці» [4]. Із зазначеного випливає, що законодавець застосовує різні підходи до визначення досліджуваного поняття. Якщо у КЗпП та законах України «Про охорону праці», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» визначаються законні представники юридичної особи або безпосередньо фізична особа, що використовує найману працю, то Закон України «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права та гарантії їх діяльності» називає безпосередніх роботодавців. При цьому не можемо не звернути увагу на те, що зазначений Закон безпідставно виключив із кола роботодавців фізичних осіб — непідприємців, у зв'язку із чим вбачаємо за доцільне внести відповідні зміни до вказаного нормативно-правового акта.

Зауважимо, що, оскільки у КЗпП України сторона роботодавця визначена

у якості власника або уповноваженого ним органу, нерідко при вирішенні спірної ситуації дискусійним є питання, хто ж таки є роботодавцем: юридична особа чи вказані у ст. 21 КЗпП суб'єкти. Якщо б у даному кодифікованому акті містилось визначення, яке надане у Законі України «Про організації роботодавців, їх об'єднання права та гарантії їх діяльності», на практиці і в науці трудового права вдалось би уникнути багатьох суперечностей.

Отже, у якості роботодавця може вступати юридична або фізична особа. Вказані суб'єкти наділені трудовою правосуб'єктністю, яка для фізичної особи — роботодавця відмінна від фізичної—особи працівника. Згідно зі ст. 92 ЦК України юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону. Порядок створення органів юридичної особи встановлюється установчими документами та законом. У випадках, встановлених законом, юридична особа може набувати цивільних прав та обов'язків і здійснювати їх через своїх учасників. Орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень.

З огляду на вказане положення можна стверджувати, що трудові договори з найманими працівниками від імені юридичної особи укладають її представники. Великий тлумачний словник сучасної української мови тлумачить слово «представник» як: 1) особу, що представляє кого-, що-небудь, діє за чийсь дорученням, від імені когось, виражаючи чийсь інтереси; виборну особу, котра представляє у державних органах інтереси народу або якоїсь певної його частини; 2) виразника, захисника конкретних ідей, суспільних поглядів тощо; 3) того, хто у своїй особі представляє певну групу людей або певну галузь діяльності, хто є типовим зразком такої групи; 4) зразок, особина певного виду [5, с. 1104].

Саме ж представництво у трудових відносинах є багатоаспектним поняттям, яке розглядають як засіб захисту трудових прав та законних інтересів як працівників, так і роботодавців. Так, на думку Г. М. Ніколайченко представництво — це правовідношення, при якому представники працівників та роботодавців сприяють сторонам індивідуальних та колективних трудових відносин у реалізації їхніх прав, обов'язків та інтересів [6, с. 8—9]. Вказану позицію поділяє і А. О. Семенюк [7, с. 335].

Цивільний кодекс також розглядає представництво в якості правовідношення. Так, представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє. Представництво виникає на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи та з інших підстав, встановлених актами цивільного законодавства (ст. 237 ЦК України).

Сутність представництва у трудових правовідносинах на думку Г. М. Ніколайченко, полягає у діяльності представника із реалізації повноваження в інтересах та від імені особи, яку представляють. Передумовою представництва є відносні правовідносини між представником і особою, яку представляють, у рамках яких виникає і формується повноваження. Повноваження як можливість представника здійснювати юридично значимі дії від імені та в інтересах особи, яку представляють, — особливе суб'єктивне право, яке реалізується представником у відносинах з третіми особами [8, с. 823].

Зауважимо, що представник не може вчиняти правочин, який відповідно до його змісту може бути вчинений лише особисто тією особою, яку він представляє (ст. 238 КЗпП України). Тут необхідно додати, що вимоги чинного трудового законодавства (зокрема, ст. 30 КЗпП) щодо особистого виконання своїх функцій, стосуються працівника, а не роботодавця — ні фізичної, ні юридичної особи. Тому юридичну особу у трудових правовідносинах представляє визначена

особа, наприклад, директор, керівник підприємства. У зв'язку із зазначеним цілком логічним буде питання: якщо директор, керівник є представником юридичної особи, то хто ж тоді укладає трудовий договір із самим директором чи керівником? Цілком логічно, що укладає трудовий договір вказані суб'єкти самі із собою не можуть.

Тут додамо, що чинний КЗпП України загалом не містить вимоги щодо укладення саме трудового договору, а не цивільно-правового, наприклад, із керівником чи директором юридичної особи, окрім необхідності укладення трудового договору у формі контракту у визначених законами України випадках (ч. 3 ст. 21 КЗпП України). Саме тому у трудовому законодавстві і визначається Типова форма контракту з керівником підприємства, що є у державній власності [9]. Якщо проаналізувати зміст вказаного нормативно правового акта, а зокрема те, що «Міністерство, інший підпорядкований Кабінету Міністрів України центральний орган державної виконавчої влади, організація, на яку покладено функції з управління майном, що перебуває у державній власності, іменованій далі Орган управління майном, в особі керівника, з одного боку, та громадянин, іменованій далі Керівник, уклали даний договір...», то виявиться, що керівник укладає трудовий договір з керівником, тобто сам із собою, але в першому випадку він представляє юридичну особу як суб'єкт цивільних правовідносин, а в другому — як найманий працівник. Тим не менш, це одна й та сама людина. Тому на дану ситуацію необхідно звернути увагу законодавцю і чітко розмежувати, хто від імені юридичної особи буде укладати трудовий договір із керівником підприємства, який, до речі, в подальшому буде мати подвійний правовий статус: виступатиме як особа, що виконує обов'язки та реалізує права роботодавця, та як найманий працівник.

Якщо у випадку, коли роботодавцем є юридична особа — зрозуміло, що трудовий договір може укладатися і укладатиметься її представником, то щодо фізич-

ної особи — роботодавця — питання ще нами не проаналізоване. Тут варто відзначити, що у чинному трудовому законодавстві не міститься вказівки щодо трудової правосуб'єктності фізичної особи — роботодавця. До речі, такої визначеності й не має щодо юридичної особи. При цьому відзначимо, що термін «фізична особа» використовується для позначення суб'єкта цивільних правовідносин, а юридична особа вважається створеною та набуває цивільної право, дієздатності з моменту державної реєстрації (статті 24, 87, 91 та 92 ЦК). Але це все, в першу чергу, стосується саме цивільної праводієздатності, яка є відмінною від трудової. Враховуючи, що на роботодавця покладаються такі обов'язки як щодо організації праці, виплати заробітної плати, забезпечення реалізації права працівників на охорону праці та ін., він повинен володіти повною цивільною дієздатністю. Щодо зазначених обов'язків, то саме вони загалом слугували підставою для визначення майнового та організаційного критеріїв трудової правосуб'єктності роботодавців [10, с. 56].

Якщо ж цивільна правосуб'єктність юридичної особи виникає з моменту державної реєстрації, то цивільна праводієздатність і дієздатність фізичної особи — не одночасно. Повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття). У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу (ст. 34 ЦК України). Цивільне законодавство називає також випадки надання повної цивільної дієздатності до досягнення зазначеного віку (ст. 35 ЦК). Отже, за наявності у фізичної особи повної цивільної дієздатності вона може вступати у трудові правовідносини у якості роботодавця.

Оскільки, як нами уже відмічалось, обов'язковою вказівкою щодо особистісного виконання своїх трудових обов'язків трудове законодавство не містить, то від імені фізичної особи трудовий договір може укладати її представник. А якщо

визнати недієздатним роботодавця — фізичну особу, яка відповідно до законодавства використовує найману працю або, наприклад, власника підприємства (йдеться про приватну власність), то це, з нашого погляду, може тягти не тільки припинення, а й зміну трудових правовідносин. Тому що, як відомо, недієздатній особі призначається опікун, який діє від її імені та в її інтересах. Згідно зі ст. 71 ЦК України, якщо підопічний є власником нерухомого майна або майна, яке потребує постійного управління, опікун може з дозволу органу опіки та піклування управляти цим майном або передати його за договором в управління іншій особі. Виходить, що опікун в інтересах недієздатного власника підприємства може управляти цим підприємством. Для забезпечення стабільності трудових правовідносин (у чому фактично заінтересований і власник підприємства) опікун буде нести всі обов'язки роботодавця щодо виплати заробітної плати, забезпечення належних умов праці і т. д. І таке становище в жодному разі не суперечить властивостям трудових правовідносин. Що ж стосується фізичної особи — роботодавця, то все залежить від того, для чого він наймає працівників (працівника). Якщо відпала необхідність виконання трудових обов'язків працівником у зв'язку з визнанням особи роботодавця недієздатною, то, вважаємо, в даному випадку цілком прийнятним є припинення трудового договору [11, с. 423].

Отже, хоч і трудове законодавство не містить чітких вказівок на представництво роботодавця у індивідуальних трудових правовідносинах, таке представництво здійснюється у силу правової природи самого роботодавця за нормами цивільного законодавства, якщо йдеться саме про роботодавця — юридичну особу або у інших випадках, визначених цим же законодавством, якщо йдеться також і про фізичну особу — роботодавця.

Не можемо не відзначити, що цілком поділяємо позицію Г. М. Ніколайченко щодо того, що через укладений трудовий договір добровільними представниками

підприємства виступають працівники, які діють від його імені, маючи відповідну довіреність (юрисконсульти, уповноважені тощо), або які виступають без довіреності (продавці, касири, посадові особи, які обслуговують споживачів шляхом укладення договорів). У наведених випадках трудовий договір є підставою виникнення представництва, яке носить міжгалузевий характер [8, с. 821].

Щодо представництва роботодавців у колективних правовідносинах, то правові аспекти його здійснення у чинному трудовому законодавстві належним чином врегульовані. Зокрема, в Законі України «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» визначено, що організації роботодавців, їх об'єднання створюються і діють з метою представництва та захисту прав та законних інтересів роботодавців у економічній, соціальній, трудовій та інших сферах, у тому числі в їх відносинах з іншими сторонами соціального діалогу. Отже, основними функціями організації роботодавців та їх об'єднань є представницька і захисна. Мета створення організації роботодавців та їх об'єднань визначила їх основні завдання, серед яких і забезпечення представництва і захисту прав та законних інтересів роботодавців у відносинах з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, професійними спілками, іншими громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами, організаціями та утвореними ними органами.

Організації роботодавців, їх об'єднання для максимально ефективного виконання своїх завдань щодо захисту і представництва прав та законних інтересів своїх членів можуть бути визнані саморегульованими організаціями в установленому законодавством порядку. Для реалізації цілей та завдань саморегульованих організацій організації роботодавців, їх об'єднання є непідприємницькими товариствами.

Так, з 21 вересня 2002 р. створена і діє Федерація роботодавців України, яка з 1 січня 2003 р. стала повноправним

членом Міжнародної організації роботодавців. Вона відповідає критеріям репрезентативності на національному рівні, що дає Федерації законне право для участі у колективних переговорах з укладення Генеральної угоди, для делегування представників до НТСЕР, до органів управління фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування та інших тристоронніх органів соціального діалогу, участі у міжнародних заходах [11].

Відзначимо, що у Європейському Союзі відповідно до принципу свободи об'єднання, закріпленого у § 1 ст. 12 Хартії ЄС про основні права, працедавці та працівники мають право на об'єднання для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Кожен працедавець і кожен працівник вільний щодо вступу чи невступу в подібні організації і не повинні зазнавати будь-якої професійної або персональної шкоди внаслідок цього [12]. Тому на основі права Європейського Союзу були створені європейські соціальні партнери. Зокрема, як надгалузеві соціальні партнери на стороні роботодавців були визнані Індустріальне об'єднання Європи — INICE, Європейське об'єднання публічних підприємств — СЕЕР, Об'єднання європейських ремісників та малих підприємств — UEAPME [13, с. 406].

Повертаючись до українського трудового права, додамо, що колективні трудові відносини не обмежуються відносинами із соціального партнерства. До них належать також і відносини щодо вирішення колективних трудових спорів. Так, Законом України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» [14] встановлено, що за дорученням інтереси роботодавця у колективному трудовому спорі (конфлікті) на виробничому рівні може представляти інша особа, організація роботодавців, об'єднання організацій роботодавців.

Таким чином, представництво роботодавців у трудових правовідносинах здійснюється на підставі норм як трудового законодавства, так і інших галузей. Разом із тим, відсутність у КЗпП України

належної правової регламентації представництва вказаного суб'єкта трудових правовідносин спричиняє проблеми у правозастосовній практиці.

Проведене дослідження представництва роботодавця у трудових правовідносинах дало змогу встановити, що воно існує як у індивідуальних трудових правовідносинах, так і колективних. Представництво здійснюється у силу правової природи самого роботодавця за нормами цивільного законодавства, якщо йдеться саме про роботодавця — юридичну особу або у інших випадках, визначених цим же законодавством, якщо мова йде та-

кож і про фізичну особу — роботодавця. На підставі укладення трудового договору представниками підприємства виступають і його працівники, які діють від його імені, маючи відповідну довіреність або виступають без довіреності, але які відповідно до своєї трудової функції обслуговують споживачів шляхом укладення договорів.

Представництво ж роботодавців у колективних трудових правовідносинах здійснюють або організації, їх об'єднання, метою створення та діяльності яких є саме представництво роботодавців, або ж інша особа за дорученням роботодавця.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про соціальний діалог в Україні» від 23.12.2010 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2011. № 28. Ст. 225.
2. Закон України «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2013. № 22. Ст. 216.
3. Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999. № 45. Ст. 397.
4. Закон України «Про охорону праці» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 49. Ст. 669.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 слів та словосполучень: (з дод., доповн. та CD) / авт. проекту та гол. ред. В. Т. Бусел; ред. лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв та ін. Київ; Ірпінь: Перун, 2009. VIII, 1728 с.
6. Ніколайченко Г. М. Представництво у трудовому праві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 / Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2007. 21 с.
7. Семенюк А. О. Роль і значення представництва у трудовому праві // Форум права. 2013. № 4. С. 334—338.
8. Ніколайченко Г. М. Поняття та суб'єкти представництва у трудовому праві // Актуальні проблеми держави і права. 2004. С. 817—821.
9. Про Типову форму контракту, що є у державній власності: постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.1995 р., № 597. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/597-95-p>.
10. Права работодателей в трудовых отношениях / Ин-т законодательства и сравн. правоведения при правительстве Российской Федерации; под ред.: А. Ф. Нуртдиновой, Л. А. Чикановой. М.: Эксмо, 2010. 480 с.
11. Про Федерацію: наша історія. URL: <http://fru.ua/ua/about/history>.
12. Пададименко М. Д. Правове регулювання захисту колективних трудових прав в Україні та ЄС: порівняльний аспект // Часопис Київського університету права. 2013. № 4. С. 177—181.
13. Постовалова Т. А. Трудовое право Европейского Союза: теория и практика. Москва: Проспект, 2015. 496 с.
14. Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 03.03.1998 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1998. № 34. Ст. 227.

Козуб И. Г. Некоторые аспекты представительства работодателей в трудовых отношениях.

В статье проанализированы отдельные аспекты представительства работодателей в индивидуальных и коллективных трудовых отношениях. Определено, что представительство юридического лица — работодателя осуществляется в силу его правовой природы или в иных случаях, если речь идет о физическом лице — работодателе.

Ключевые слова: представительство, представитель, работодатель.

Kozub I. H. Some aspects of representation of employers in employment relations.

The article studies certain aspects of representation of employers in employment relations. The topicality of research is conditioned by the lack of provisions regulating representation of employers, both in individual and corporate employment relations, in the acting Labor Code. The above has a negative effect on the law-enforcement practice.

Pursuant to the acting law, a legal entity or an individual can act as an employer. According to Art. 92 of the Civil Code of Ukraine a legal entity shall acquire civil rights and obligations and exercise them through the bodies acting in accordance with the constituent documents and the law. Procedure for the creation of a legal entity's bodies shall be specified by its constituent documents and the law. In cases specified by the law, the legal entity may acquire civil rights and obligations and exercise them through its members. The body or the person, which in accordance with the legal entity's constituent documents or the law acts on its behalf, is obliged to perform fair and reasonable actions in the interests of the legal entity and not to exceed its/his/her powers.

Considering the above provision, it can be stated that employees sign employment contracts with representatives of legal entities, who act on behalf of the latter.

Under an employment contract, employees of an enterprise can also act as its representatives if they have a corresponding power of attorney, or without it, but when their job functions presume servicing consumers through entering into agreements.

In the process of research it has been found that the Labor Code does not contain a binding instruction concerning personal fulfillment of job functions, so a representative can enter into an employment contract on behalf of the individual. But if an individual employer, who pursuant to the law uses hired labor, or, for instance, an enterprise owner (if we speak about private property) is acknowledged to be incompetent, this can cause not only termination, but also alteration of employment relations. When the necessity to fulfill employment duties ceases to exist due to the acknowledgement of the employer incompetent, it's quite reasonable to terminate the employment contract.

The representation itself is viewed in the Labor Law as legal relations, where representatives of employees and employers assist parties of individual and corporate employment relations in exercising their rights, obligations and interests.

Therefore, representation of the employer in individual employment relations is carried out in view of legal nature of the employer itself pursuant to the provisions of the Civil Law if we refer to employer as a legal entity, or in other cases stipulated by the same law, if we also refer to employer as an individual.

Representation of employers in corporate employment relations is carried out by organizations, their unions, the purpose of creation and functioning of which is the very representation of employer, or by another person under a power of attorney from the employer.

Key words: representation, representative, employer.

КРУГЛИЙ СТІЛ «ІНСТИТУТ ПОМИЛУВАННЯ В УКРАЇНІ»

23 травня 2018 року Національною академією правових наук України разом з Інститутом кримінально-виконавчої служби за підтримки Департаменту з питань помилування Адміністрації Президента України та Пенітенціарної асоціації України проведено круглий стіл на тему: «Інститут помилування в Україні». Захід відбувся на базі Київського регіонального наукового центру Національної академії правових наук України, за адресою: м. Київ, вул. Пилипа Орлика, 3.

Круглий стіл проводиться як спосіб діалогу між представниками наукової спільноти, Київського регіонального центру академії правових наук, Департаменту з питань помилування Адміністрації Президента України, політичними та громадськими діячами, а також практичними працівниками органів та установ виконання покарань. У ході дискусії були обговорені такі питання як аналіз проблем у вітчизняній процедурі помилування та її вдосконалення в Україні з урахуванням міжнародного досвіду.

У роботі круглого столу взяли участь близько 40 учасників, серед них — 5 академіків.

Цей науковий захід відкрили **Кузнєцова Наталія Семенівна**, віце-президент — керівник Київського регіонального центру НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України; **Онщенко Наталія Миколаївна**, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, академік НАПрН України; **Бараш Євген Юхимович**, начальник Інституту кримінально-виконавчої служби, доктор юридичних наук, доцент, заслужений діяч науки і техніки; **Торкунов Олег Миколайович**, заступник начальника Адміністрації з питань дотримання прав засуджених та осіб, взятих під варту.

З вітальними словами та актуальними доповідями до учасників круглого столу звернулись академіки Національної Академії правових наук: **Тихий Володимир Павлович**, **Шакун Василь Іва-**

нович; народні депутати України: **Алексєєв Ігор Сергійович**, **Марченко Олександр Олександрович**; представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини **Жупанов Дмитро Володимирович**; керівник Департаменту з питань помилування Адміністрації Президента України **Букалов Олександр Павловичя**; ректор Національної академії прокуратури, доктор юридичних наук, професор **Лошицький Михайло Васильович**; головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений юрист України **Ярмиш Олександр Назарович**;

головний науковий співробітник науково-дослідного центру з питань діяльності органів та установ Державної кримінально-виконавчої служби України Інституту кримінально-виконавчої служби, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України **Музика Анатолій Ананійович** та інші представники громадських організацій та наукової спільноти.

Окрім цього, відбулась презентація колективної монографії «Інститут помилування в Україні та світі» та обговорення найбільш актуальних питань щодо помилування.

У рамках конференції обговорювалися такі теми: загальні засади здійснення помилування в Україні; історія розвитку та світовий досвід функціонування інституту помилування засуджених; підготовка матеріалів установами виконання покарань за клопотаннями про помилування засуджених; критерії помилування засуджених; актуальні питання помилування засуджених до довічного позбавлення волі.

Всі учасники отримали збірники матеріалів круглого столу.

ЄВРОПЕЙСЬКА ПРАВНИЧА ТРАДИЦІЯ ТА СУЧАСНА ПРАВОВА КУЛЬТУРА

Важлива, неодмінна умова реалізації євроінтеграційного курсу України полягає в необхідності приведення вітчизняного законодавства у відповідність до вимог європейського права. Саме з цією метою Інститут законодавства Верховної Ради України в рамках Програми «Підтримка демократії в Україні» вже понад десять років здійснює плідну співпрацю з Мюнхенським інститутом східноєвропейського права, до якої згодом охоче приєдналися і польські правознавці.

У процесі такої співпраці у форматі науково-практичних конференцій та навчальних семінарів було реалізовано низку спільних проектів з найактуальніших правових проблем, зокрема щодо вдосконалення та зближення українського й німецького законодавства в рамках європейського права, запровадження прогресивних альтернативних та судових процедур врегулювання спорів, розгляду новітніх тенденцій розвитку кримінально-процесуального права та ін. Примітно, що з часом ці конференції та семінари почали проводитися не лише в Києві, а й у провідних регіональних університетських центрах із залученням до участі в них широкого загалу викладачів закладів вищої освіти та студентської молоді.

Так, продовжуючи багаторічні традиції міжнародного співробітництва з науковими установами Німеччини та Польщі, Інститут законодавства нещодавно виступив співорганізатором науково-практичної конференції «Відродження західної правничої традиції в Україні — перспективи для розвитку сучасної української правової культури». Обрана тема визначила й міста її проведення — Львів та Тернопіль, що пов'язані з потужною науковою та громадсько-політичною діяльністю відомих правників кінця XIX—початку XX сторіччя: Станіслава Дністрянського, Ойгена Ерліха та Ернес-

та Тілля. Варто відзначити велику гостинність, виявлену при організації та проведенні конференції ректорами Львівського національного університету імені Івана Франка та Тернопільського національного економічного університету, заслуженими діячами науки і техніки України Володимиром Мельником та Андрієм Крисоватим.

У вітальному слові до учасників конференції директор Інституту законодавства Верховної Ради України, академік НАН України Олександр Копиленко наголосив на безальтернативності прагнення України до входження до Європейського Союзу і, відповідно, проведення імплементації вітчизняної правової системи до європейської. Він підкреслив, що науковці Інституту у своїй повсякденній роботі намагаються спиратися на досвід законотворчої роботи в країнах ЄС, не залишаючи поза увагою й історико-ретроспективний та порівняльний аналіз традицій національної правової науки.

Програма конференції включала розгляд низки вагомих й актуальних питань. Зокрема, було обговорено результати досліджень українських, німецьких та польських науковців щодо західноєвропейської правової культури та правової держави, історії та сучасності формування концепцій конституційного, приватного, договірного права в країнах Євросоюзу та в Україні. Викладачі львівських та тернопільських вишів привернули увагу присутніх своїми доповідями: «Вплив наукової праці Станіслава Дністрянського на розвиток приватного права в Україні», «Компаративістський метод в юридичному пізнанні на прикладі спадщини Максима Ковалевського», «Обґрунтування соціології права Ойгеном Ерліхом», «Правове регулювання інтелектуальної власності на території Західної України в кінці XIX — на початку

XX століття», «Приватне право у працях науковців Українського вільного університету у Празі у період з 1921 по 1945 рік».

Зацікавлення учасників та жваве обговорення викликали виступи співробітників Інституту законодавства Верховної Ради України. Зокрема, були презентовані результати наукових розробок Наталії Ніколаєнко «Інтерпретація ідей французької теорії юридичного солідаризму в українській політико-правовій думці кінця XIX — першої половини XX століть», Івана Мищака «Конституційна правотворчість С. Дністрянського щодо захисту прав національних меншин у Західноукраїнській Народній Республіці», Анни Кондратової та Юлії Скрицької «Наукові праці Ернеста Тілля, що лягли в основу новелізації Цивільного кодексу Австрії 1811 р. на початку XX століття», Ірини Андрушко «Правова спадщина М. Ковалевського у контексті становлення парламентаризму в Україні», Дар'ї Богатчук «Міжнародні та міждержавні об'єднання в концепції С. Дністрянського».

Дискусії під час конференцій мали науково-прикладний характер та стосувалися, серед іншого, впровадження й розвитку прогресивних наукових думок, що розвивалися на зламі XIX та XX століть, у контексті поточних загальноєвропейських інтеграційних, у т. ч. ринкових та міжособистісних відносин, у сучасній освітній діяльності та практиці роботи органів державної влади України.

Характерно, що співпраця правознавців України, Німеччини та Польщі з кожним роком розширюється не лише географічно, що дає змогу збільшувати коло її учасників, а й набуває нового змісту, стаючи постійно діючим науковим форумом, забезпечує обмін досвідом і поширення знань за кордоном про досягнення української правничої думки, сприяє впровадженню кращих зарубіжних практик у процесі реформування суспільних інститутів в Україні, а головне — дає змогу досягти справжньої академічної мобільності та відкриває широкі перспективи для молодих вчених.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Журнал «Юридична Україна» є українським фаховим журналом, який входить до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus». У ньому публікуються наукові статті українською мовою. Статті англійською мовою можна знайти на сайті pressa.yurincom.com.

До друку приймаються наукові статті, які раніше не були опубліковані в інших виданнях. У статтях автори мають наводити обґрунтування отриманих наукових результатів відповідно до мети статті (поставленого завдання) та висновків.

Рукопис статті має бути виготовлений українською та англійською мовами і віддрукований шрифтом № 14 на принтері, з розміщенням рядків тексту через півтора інтервали, береги — 3 см. Перелік використаних літературних джерел слід наводити в кінці статті в порядку появи відповідних посилань. При оформленні статей слід дотримуватися ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

На початку рукопису авторам необхідно зазначити індекс УДК (Універсальної десятикової класифікації), а після даних про автора та назви статті наводити анотації на неї українською, російською та англійською мовами. Орієнтовний обсяг анотацій — 500 друкованих знаків. Анотації мають супроводжуватися перекладом прізвища, імені автора та назви статті відповідною мовою. До кожної анотації слід додавати перелік ключових слів (до десяти окремих слів або словосполучень) відповідною мовою.

Автор несе персональну відповідальність за додержання ним при підготовці статті норм чинного законодавства (зокрема щодо захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності), достовірність викладених відомостей (у тому числі імен і найменувань згаданих у статті фізичних та юридичних осіб), цитат і посилань на літературні джерела та норми актів законодавства, правильність визначення індексу УДК і перекладів анотацій на статтю.

У тексті статті посилання на використані літературні джерела слід зазначити порядковим номером у квадратних дужках згідно з переліком джерел. Авторські пояснення і приклади слід наводити в дужках безпосередньо в тексті статті.

Редакція залишає за собою право редагувати рукопис, скорочувати його, змінювати назву статті та вводити (змінювати) рубрикацію внутрішніх частин текстового матеріалу. Подані матеріали (рукописи), включно з тими, які визнано неприйнятними, редакція не повертає.

Автор, який подав матеріали для друку, вважається таким, що погоджується на подальше безоплатне їх розміщення на сайтах видавництва правової літератури «Юрінком Інтер» і Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України.

Текст статті подається у двох примірниках, один з яких має бути підписаний автором на кожній сторінці. Разом із статтею необхідно надавати: 1) довідку про автора (на окремому аркуші у довільній формі) із зазначенням прізвища, імені, по батькові, наукового ступеня та вченого звання (за наявності), місця основної роботи, посади, навчального закладу, в якому особа навчається, домашньої адреси (з поштовим індексом), номерів контактних телефонів та електронної пошти; 2) рекомендацію кафедри/відділу вищого навчального або наукового закладу (обов'язково для аспірантів та здобувачів) та рецензію кандидата чи доктора юридичних наук із відповідної спеціальності (обов'язково для аспірантів, здобувачів і кандидатів юридичних наук); 3) електронну копію статті, записану у вигляді окремого електронного документа на стандартній дискеті або диску 4) фотографію автора у форматі tif або jpg, розміром 4,5×5,5 см, 300 dpi.

Усі матеріали слід надсилати рекомендованим листом на адресу редакції:

04209, м. Київ, вул. Героїв Дніпра, 31-б
Видавництво правової літератури «Юрінком Інтер»,
редакція журналу «Юридична Україна»
Тел.: (044)-411-69-08, (044)-411-64-03
E-mail: jukr@yurincom.kiev.ua

ЮРИДИЧНА УКРАЇНА № 3–4 (183–184) 2018

Співзасновники:

**Київський регіональний центр
Національної академії правових наук України,**

Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України,

ТОВ «Юрінком Інтер»

Видавець: ТОВ «Юрінком Інтер»

Шеф-редактор — В. С. Ковальський, доктор юридичних наук

Над випуском працювали:

*Анастасія Івченко, Майя Ромась,
Святослав Караваєв, Олена Доценко*

Оригінал-макет виготовлено комп'ютерним центром
ТОВ «Юрінком Інтер»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 3954 від 13.01.2011.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 20180-9980ПР від 06.08.2013.

Підписано до друку 20.06.2018. Формат 70×100/16.

Папір офсетний № 1. Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 9,5. Умовн. друк. арк. 9,1.
Тираж 440 прим. Зам. №

Адреса редакції та видавця: 04209, м. Київ, вул. Героїв Дніпра, 31-б.

Тел. 411-69-08, 412-04-75. Факс 413-81-44.

<http://www.yurincom.com.ua>. E-mail: jukr@yurincom.kiev.ua.

Видавництво правової літератури «Юрінком Інтер».

Редакція журналу «Юридична Україна».

Віддруковано з готових діапозитивів в друкарні ТОВ «Наш формат»
02105 м. Київ — 105, пр-т Миру, оф. 45

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4540 від 07.05.2013.

Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За достовірність викладених фактів відповідає автор.

Передплатний індекс журналу «Юридична Україна» — 01757.

Передплатний індекс комплекту:

газета «Юридичний вісник України» і журнали «Юридична Україна»
та «Бюлетень законодавства і юридичної практики України» — 08440.

З приводу придбання журналів минулих випусків звертайтеся за тел. 411-69-08, 411-64-03.